

Deveti dio

Borbe u Srbiji

Sa operativnom grupom divizija u Srbiju

PERO KNEŽEVIĆ

Vojno-politička situacija u svijetu sredinom 1944. bila je veoma povoljna. Ona je proisticala iz povoljnog razvoja situacije na savezničkim frontovima.

Otvoren je »drugi front« u Normandiji 6. juna 1944. Saveznici su do polovine jula razbili tzv. Atlantski bedem, i stvorili solidan mostobran, potiskujući sve više njemačke armije ka granicama Njemačke.

U Italiji su saveznici početkom juna zauzeli Rim. Razbijena Keselringova armija povlačila se na sjeverozapad, gonjena anglo-američkim snagama. Livorno je pao 18. jula, i saveznici su izbijali pred njemačku utvrđenu tzv. Gotsku liniju, koja je činila posljednju prepreku za izbijanje u Lombardiju i dolinu rijeke Po.

Crvena armija je uspješno izvodila ofanzivu za ofanzivom. Desetog juna otpočela je ofanziva na Manerhajmovu liniju radi izbacivanja Finske iz rata. Dvadeset drugog juna otpočela je velika ofanziva Crvene armije na bjeloruskom frontu, koja je dovela do razbijanja Centralne grupe njemačkih armija i izbijanja sovjetskih snaga na rijeku Vislu. Za pet nedelja Crvena armija je napredovala više od 300 kilometara, prodirući duboko u Poljsku. Dvadeset i pet njemačkih divizija brisano je iz formacije njemačkih oružanih snaga. Petnaestog jula otpočela je ofanziva Crvene armije na Galiciju, i ona se naglo približavala granicama Rumunije i Mađarske.

Finska, Mađarska, Rumunija i Bugarska nalazile su se pred ispadanjem iz Osovinskog bloka. Na ratnom obzorju uveliko se ocrtavala pobjeda Antihitlerovske koalicije.

Njemačka se našla u veoma teškoj situaciji. Trpjela je vojničke poraze na sve strane. Intenzivnim bombardovanjem, saveznici su planski razarali njemačku privredu. Odbrana »Evropske tvrđave« postala je iluzija. Sve je to dovelo do krize rukovodstva i pokušaja razrešavanja krize i pučem i atentatom na Hitlera 20. jula 1944. godine.

Još od prve polovine 1943. narastanje narodnooslobodilačkog pokreta išlo je stalno po uzlaznoj liniji. On je ojačao novim partizanskim odredima, brigadama, divizijama i korpusima. Čak je i njemačka komanda Jugoistoka cijenila da narodnooslobodilačke snage samo u centralnom dijelu zemlje »već predstavljaju jednu iskrcanu savezničku ar-

miju«. I posljednja njemačka ofanziva, započeta desantom na Drvar 25. maja radi uništenja Vrhovnog štaba NOVJ, doživjela je potpuni krah. Došlo je do značajnih obrta u odnosu savezničkih zemalja prema narodnooslobodilačkom pokretu i našoj vojsci, iz čega je rezultirala i povećana vojna pomoć saveznika.

Šesnaestog juna konačno je potpisan sporazum između predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) Josipa Broza Tita i predsjednika izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije Ivana Šubašića. Njime je, praktično, označena pobjeda narodnooslobodilačkog pokreta.

Postojale su velike slobodne teritorije u svim dijelovima zemlje i razvijeni organi narodne vlasti. Konačno je u svijet prodršla istina o natičovječanskoj borbi naših naroda i ugled Narodnooslobodilačke vojske bio je svakim danom veći.

Oživljavanje narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji u toku 1943, nije bilo slučajno. U veoma nepovoljnim lokalnim prilikama razvili su se partizanski odredi u gotovo svim dijelovima Srbije. Nijemci, četnici i nedićevci nastojali su svim silama da ometu takav razvoj, služeći se svim sredstvima, osobito terorističkim metodama. Međutim, povoljna spoljna i unutrašnja vojno-politička situacija, a posebno oslobodilarske tradicije srpskog naroda, uticale su na njegovo masovno opredjeljivanje i uključivanje naroda u narodnooslobodilačku borbu.

Krajem 1943. šire područje Toplice i Jablanice bilo je najjače žarište narodnooslobodilačke borbe u Srbiji. Već početkom 1944. na tom području dejstvovalo je nekoliko partizanskih brigada, a nešto kasnije formirano je nekoliko divizija. Uprkos svim mjerama okupatora, u prvoj polovini 1944. jedinice NOVJ u Srbiji naglo su jačale. To narastanje najbolje potvrđuje činjenica da je Glavni štab Srbije od 20. maja do 21. juna, dakle za oko mjesec dana, formirao pet divizija (21, 22, 23, 24. i 25 diviziju), koje su u oslobađanju Srbije i docnije, u operacijama naše armije za konačno oslobođenje zemlje, imale značajnu ulogu.

Polovinom jula 1944. Vrhovni štab je uputio Koču Popovića za komandanta Glavnog štaba Srbije i više iskusnih komandanata radi poboljšanja organizacije i rukovođenja tim jedinicama.

Od napuštanja Srbije krajem 1941. ideja o povratku jedinica Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju nije napuštala Vrhovni štab, a posebno druga Tita. Ali, za ostvarenje te ideje trebalo je da se steknu svi potrebni uslovi.

Prvi pokušaj prodora Druge proleterske i Pete krajiške divizije (mart - maj 1944) i spajanje sa srpskim jedinicama u jugoistočnoj Srbiji nije uspio. Te snage su u to vrijeme bile preslabe za takav poduhvat. U maju 1944. Vrhovni štab je razradio osnovnu zamisao za nastupanje krupnih jedinica NOVJ u Srbiju. Aktiviranje unutrašnjih snaga u Srbiji

imalo je u tom planu značajno mjesto. Istovremeno, planom je bilo predviđeno da se sa operacijskih osnovica u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, upute krupne snage NOVJ prema Srbiji, i da se time prenese težište operacija NOVJ u Srbiju.

Za donošenje takve odluke Vrhovni štab se, pored ostalog rukovodio i slijedećim razlozima:

- bilo je na pomolu, ispadanje Rumunije i Bugarske iz osovinskog bloka;

- trebalo je spriječiti da Nijemci sa prikupljenim snagama iz Jugoslavije, Bugtr^ke i Grčke formiraju novi front;

- trebalo je razbiti udružene četničko-nedićevske snage, na koje su računale reakcionarne snage u zemlji i inostranstvu i tako onemogućiti razne političke kombinacije za poslijeratno uređenje zemlje;

- trebalo je da narodnooslobodilački pokret osvoji političke pozicije u Srbiji da bi se onemogućile špekulacije reakcionarnih snaga sa opredjeljenjem srpskog naroda. U okviru toga podrazumijevalo se proširenje i učvršćenje institucija i organa narodne vlasti;

- na istočnim granicama očekivalo se skoro izbijanje Crvene armije. Bilo je mnogo razloga da se u određeno vrijeme na tim granicama nađu jedinice NOVJ kao jedina saveznička vojska Crvenoj armiji u zemlji;

- Srbija je u to vrijeme bila najveći izvor ljudskih i materijalnih rezervi za pothranjivanje fronta, do konačnog oslobođenja zemlje;

- i konačno, trebalo je onemogućiti ili usporiti povlačenje njemačke Grupe armije »E« iz Grčke.

Da bi ostvario tu odluku, Vrhovni štab je pristupio formiranju, koncentraciji i opremanju tri operativne grupe.

U Crnoj Gori je obrazovana Operativna grupa divizija: 2. proleter-ska, 5. krajiška i 17. bosanska, za prodor preko rijeke Ibra i Kopaonika u jugoistočnu Srbiju i spajanje sa divizijama Glavnog štaba Srbije.

U Sandžaku je koncentrisan Prvi proleterski korpus sa dvije divi-zije: 1. proleterskom i 6. proleterskom (ličkom). Njegov zadatak je bio da preko Zlatibora prodre u zapadnu Srbiju.

U istočnoj Bosni je koncentrisan Dvanaesti udarni korpus sa dvije divizije: 16. i 36. vojvođanskom, koji je trebalo da preko Drine pređe u zapadnu Srbiju.

Prvo je otpočela prodor Operativna grupa divizija iz Crne Gore, pod komandom generala Peka Dapčevića. Vrhovni komandant je uputio 9. jula direktivu štaba 2. korpusa, pod čijom komandom je privremeno bila Operativna grupa, u vezi sa nastupanjem u Srbiju. Prema direktivi, 2. i 5. divizija trebalo je da se prebace na prostoriju planine Golije i Javora, da tu stvore uporišta za brz prodor u Srbiju, da 2. prole-ter-ska divizija krene iz Ibarske klisure, preko Kopaonika, u Toplicu, gdje bi sa tamošnjih pet divizija činila jednu operativnu grupu. Ta grupa je imala zadatak da onesposobi za promet ibarsku željezničku prugu.

Treća udarna divizija, prema toj direktivi, trebalo je da ostane u strategijskoj rezervi u zapadnom dijelu Sandžaka, a 37. udarna divizija da obezbjeđuje lijevi bok Operativne grupe.

Za ostvarivanje te direktive data je sloboda u radu i samostalnost u akcijama. Štabu 2. udarnog korpusa ostavljeno je da sam odredi vrijeme početka akcije, zavisno od pripremljenosti i opremljenosti jedinica.

Srbija je za Nijemce bila osjetljivo područje iz više razloga, a najvažnije im je bilo da sačuvaju i obezbijede komunikacije u moravskoj i ibarskoj dolini radi snabdijevanja i slobode manevra velikih grupacija njemačkih trupa u Grčkoj i Bugarskoj. To područje je postalo osjetljivije sa približavanjem Crvene armije našim istočnim granicama. Zato su Nijemci uporno i žilavo nastojali da spriječe svaki pokušaj upada u Srbiju. Oni su pratili radio-saobraćaj Vrhovnog štaba sa njemu potčinjenim štabovima, dešifrovali depeše i tako otkrivali namjere naših viših štabova.

U julu 1944. Nijemci su preduzeli još jednu opsežnu operaciju radi razbijanja na operacijskim osnovicama jedinica NOV određenih za upad u Srbiju. Njemački komandant Srbije otpočeo je 10. jula operaciju širokih razmjera, koju su izradile udružene njemačke, bugarske, četničke i nedićevske snage, radi razbijanja novoformiranih srpskih divizija u jugoistočnoj i istočnoj Srbiji.

Ofanziva protiv naših snaga u istočnoj Bosni otpočela je 17. jula, a samo dan kasnije, 18. jula i u Crnoj Gori, na sektoru Andrijevića - Berane.

Okupator je nastojao da, mobilisanjem svih svojih i kvislinških snaga, prisili jedinice NOV na stalne odbrambene borbe i tako rastroji i oslabi naše snage i omete njihovo grupisanje. No, ni taj plan Nijemaca nije uspio.

Učešće Operativne grupe divizija u andrijevičkoj operaciji

Sa dolaskom 17. bosanske udarne divizije u Crnu Goru i Sandžak, krajem juna i početkom jula, divizije određene za nastup u Srbiju bile su grupisane, s obzirom na to da su se na tom području već nalazile 2. i 5. divizija. Sve tri divizije stavljene su pod komandu 2. udarnog korpusa. Na toj prostoriji trebalo je te divizije pripremiti za pokret, odmoriti, popuniti, snabdjeti i opremiti.

Iako je direktivom Vrhovnog štaba od 9. jula bilo predviđeno da štab 2. korpusa sam odredi vrijeme nastupanja tih divizija, započete neprijateljeve ofanzive u Srbiji i Crnoj Gori komplikovale su početak nastupanja.

Naime, ofanziva krupnih neprijateljevih snaga na tek formirane i nedovoljno iskusne srpske divizije u Toplici i Jablanici podstakla je Vrhovnog komandanta da već 14. jula naredi štabu 2. korpusa da ubrza upućivanje predviđenih divizija prema planini Goliji i Javoru. Računalo se da bi time bila otklonjena i ofanziva na Sandžak, jer bi, s obzirom na cilj, bila bespredmetna.

Samo dva dana kasnije, 16. jula, Vrhovni štab je naredio štabu 2. korpusa da 5. i 17. divizija odmah krenu ka planini Goliji i Javoru da bi se smanjio pritisak neprijatelja na divizije u jugoistočnoj Srbiji, gdje je neprijateljska ofanziva bila u punom jeku. Vrhovni štab je 20. jula upozorio štab 2. korpusa da ne angažuje 2., 5. i 17. diviziju u borbama u rejonu Andrijevice. I u direktivi od 9. jula bilo je naglašeno da se te divizije ne uvlače u teške borbe. Istovremeno, naređeno je da se odmah izvede planirani pokret u Srbiju, ali toga puta na planinu Kopaonik (ranije Golija i Javor), s tim da 2. proleterska produži za Toplicu.

Međutim, te divizije su bile već uveliko uvučene u borbe oko Andrijevice i svako njihovo naglo izvlačenje imalo bi teške posljedice. Štab 2. korpusa je želio da svim raspoloživim snagama razriješi situaciju oko Andrijevice i Berana, pa da potom krene. Vjerovatno je to navelo Vrhovni štab da 21. jula izda direktivu štabovima 1. proleterskog i 2. udarnog korpusa, u kojoj se skreće pažnja da neprijatelj stalno vrši prepade na pojedinim sektorima radi slabljenja i dezorganizacije jedinica NOV, te da neki naši komandanti nasjedaju toj neprijateljevoj taktici i uvlače jedinice u teške frontalne borbe i tamo gdje to ne treba. U vezi s tim, naređeno je da se primjenjuje elastičniji način ratovanja i jedinice čuvaju od suvišnih gubitaka.

Komandant 2. korpusa u selu Lubnici održao je 22. jula uveče kratak sastanak sa komandantima divizija u vezi sa predstojećim pokretom.

Najzad, 25. jula, Vrhovni komandant je ponovo naredio štabu 2. korpusa da zbog teške situacije snaga NOV u Srbiji odmah uputi predviđene divizije na Kopaonik.

U toku noći 26/27. jula sve divizije Operativne grupe primile su slijedeće naređenje generala Dapčevića: »Bez obzira na tamošnju situaciju, najhitnije izvršite pokret za Berane, odakle ćemo krenuti na duži put«. Svakako, istoričari će utvrditi zašto je došlo do takvog zakašnjenja - da li je komandant 2. udarnog korpusa mogao krenuti ranije, da li je morao uvući te divizije u borbe oko Andrijevice, i na kraju da li je bolje što su te njemačke snage tučene u rejonu Andrijevice, nego da su se našle u dolini Ibra, gdje bi se teže tukle.

Marš na Ibar

Konačno je 26. jula otpočelo prikupljanje i koncentracija Operativne grupe divizija sjeverno od Berana. Neprijateljeve snage su bile potučene kod Andrijevice, ali ne i dotučene. Mnogi borci i starješine bili su iznenađeni izvlačenjem iz borbe u trenutku kada su stvoreni uslovi da se neprijatelj, koga smo upravo bili razbili i rastrojili, dotuče do kraja. Izvlačenje nije išlo ni lako ni brzo, pa su neke jedinice koje su prodrle duboko u neprijateljevu pozadinu mogle biti izvučene tek sutradan.

Prikupljanje je izvršeno na prostorijski sela Goražde, Zagrade, Babino, nekih 10—15 km sjeverno od Berana. Tu su obavljene uobičajene pripreme za marš. Divizijske i brigadne bolnice rasterećene su od teških i ne-

pokretnih ranjenika i bolesnika. Oni su, preko bolnice 2. korpusa, upućeni na liječenje u Italiju.

Pokret je izveden noću 28/29. jula. Opšti pravac marša bio je: s. Suvi Do - s. Žunjevići - ogranci planine Rogozine - rijeka Ibar, na odsjeku između Kosovske Mitrovice i Raške. Operativna grupa je marševala u tri kolone, a divizija u jednoj.

Desnu kolonu činila je 5. divizija, a srednju 2. proleterska. Lijevo je marševala 17. bosanska divizija, opštim pravcem: s. Orahovo - Osmanovo brdo - Oštra glavica - Suvi do - s. Melaj - s. Lukare - s. Rikovo.

Štab 2. korpusa, da bi olakšao prodor Operativne grupe, naredio je 1. proleterskoj diviziji da dejstvuje u pravcu sela Stranja i veže neprijateljeve snage iz rejona Sjenice, a 37. udarnoj diviziji da pređe rijeku Lim, dejstvuje prema planini Zlataru i veže neprijateljeve snage iz tog rejona. Dejstva tih divizija znatno su smanjila pritisak na Operativnu grupu do njenog izbijanja na Ibar.

Odmah u početku trebalo je razbiti neprijateljeve snage na desnoj obali rijeke Lješnice. Na odsjeku marša divizija neprijateljski front se protezao linijom: s. Orahovo - Kragov krš - s. Lagatori - Jazavčev krš - Osmanovo brdo - s. Cuki. Te položaje posjedala je i branila legija »Krempler« i borbena grupa »Bendl«.

Legiju »Krempler« formirao je po kapitulaciji Italije njemački pukovnik fon Krempler od sandžačkih muslimana, sa njemačkim komandnim kadrom. Umjesto predviđena četiri bataljona, formirana su samo tri, sa po 500 ljudi. U početku je to bio tzv. Sandžački zaštitni puk, sa zadatkom da obavlja policijsku službu. U ljeto 1944. Nijemci su promijenili njegovu namjeru, s tim što je, pored Sandžačkog zaštitnog puka, pod komandom pukovnika Kremplera stavljena i muslimanska milicija. Sve skupa je nazvano »Legija Krempler«, a zadatak joj je bio da odbrani dolinu Lima od snaga NOV. Imala je oko 4.000 ljudi.

Borbena grupa »Bendl« bila je sastavljena od dva bataljona albanskih lovačkih pukova (Albanske kvislinške formacije), pod komandom njemačkog majora Bendla, Srednji i viši komandni kadar bili su Nijemci. Ta grupa je imala oko 700 ljudi. Obe te grupacije učestvovala su u andrijevičkoj operaciji i djelomično tučene od naših snaga.

Otpor neprijatelja u dolini rijeke Lješnice bio je slab, i on je, uglavnom, bježao. O tome najbolje svjedoče neprijateljeva dokumenta. Major Bendl poslao je 29. jula u 13,00 časova štabu divizije »Skenderbeg« depešu slijedeće sadržine: »Partizani su u 12,00 časova zauzeli Jazavčev krš. Bande su se potpuno raspale (misli na svoje potčinjene jedinice - primjedba P. K). Albanska vojska odstupila. Partizani nastupaju u pravcu Kalica. Preuzeo sam prikupljanje na prostori Kalica, da bi sa prikupljenim ostatkom snaga tamo obrazovao prihvatni položaj. Iz komande potporučnika Lulka nestao jedan njemački podoficir. U Rožaju nema rezerve. Radi osiguranja Rožaja i radi čišćenja mjesta prodora molim da mi se upute nove snage, a u prvom redu teška oruđa, bacači i topovi. Nalazim se na Kacuberu. Prihvatni položaj kod Kalice sa demoralisanim snagama nije siguran«.

Iz navedenog izvještaja najbolje se vidi stanje i moral kod neprijatelja. Porazom kod Andrijevice bio je uzdrman čitav taj sektor. No, taj

neprijatelj je bio i lukav i drzak, i to je nalagalo da se maršuje sa punom oprežnošću i svim mjerama obezbjeđenja.

Prvog dana smo marševali preko istočnog Bihora, predjela koji se proteže na desnoj obali Lima, od Bijelog Polja do rijeke Lješnice.

Drugog dana marša izbili smo u istočne dijelove Peštera. To je prostrana kraška visoravan, na oko 1.200 - 1.400 metara nadmorske visine. Na njoj su bujni planinski pašnjaci, pa se seljaci bave stočarstvom. Naseljavaju ga Muslimani i Albanci. Stanovništvo je bilo najvećim dijelom pod uticajem neprijatelja. Citava sela bježala su ispred nas, gonila stoku i nosila najnužnije stvari. Tek pošto su vidjeli da naše kolone prolaze kroz njihova sela i pored njihovih kolona i zbjegova postali su razgovorljiviji i počeli su nas nuditi mliječnim proizvodima. Većina se raspoložena i vesela odmah vratila u svoja sela.

Gdje god smo stigli objašnjavali smo ciljeve naše borbe. Borci Muslimani bili su najbolji agitatori. Velike teškoće nam je pričinjavao jezik, jer većinu stanovništva činili su Albanci, koji nisu znali srpskohrvatski. Ali, najbolja propaganda bili su postupci naših boraca, jer su više gledali šta mi radimo, nego šta govorimo. Neki omladinci su se priključili našim jedinicama.

Operativna grupa je 30. jula izbila na prostoriju sela: Dolovo, Ravenica i Leskova. Dan bi po svemu ličio na prethodne da nije u Peštarskom polju, jugoistočno od Sjenice, jedan bataljon puka »Brandenburg« napao naš lijevi bok. Naime, general Leb, koji je iz Sjenice obedinjavao komandu njemačkih snaga (Legija »Krempler«, 5. policijski puk i puk »Brandenburg«), uputio je, brzo prikupljen, jedan motorizovani bataljon. Ojačan sa šest tenkova, i da se probije do sela Suvi Do, na pravcu marša naše lijeve kolone, i da se drži do pristizanja pojačanja. Međutim, taj bataljon nije ni stigao do Suvog Dola. Nešto sjevernije od sela sačekala su ga dva bataljona 2. krajiške brigade i, poslije kraće borbe, bio je prisiljen da se povuče prema Sjenici.

Trideset prvog jula u 4,00 pokret je nastavljen. Pred večer su sve tri divizije stigle na liniju: s. Rude - s. Malaje. Peta divizija je izbila na komunikaciju Tutin - Novi Pazar. Tokom čitavog marša pratila nas je gusta magla, a povremeno je padala sitna ljetna kiša. Sjutradan, 1. avgusta, pokret je nastavljen u isto vrijeme. Popodne su divizije izbile na planom predviđene prostorije S. Bude - s. Vojkovići - s. Znuše.

Naši obavještajci su otkrili da se u selu Gornja Jošanica, u zoni marša 17. divizije, kod žandarmerijske kasarne, nalazi veća neprijateljeva posada. Određen je 2. bataljon 2. krajiške brigade da je likvidira. Koristeći maglu, vođiči su nas doveli na nekoliko stotina metara od kasarne. To je bila oveća jednospratna zgrada na jednoj blagoj kosi u blizini rijeke Jošanice. Oko kasarne i malog zapuštenog parka, sa nekoliko borova, protezala se drvena ograda. Rasporedili smo se i napali kasarnu u polukrugu, sa tri strane. Neprijatelj je pokušao da organizuje odbranu. Poslije kraće, ali žestoke borbe neprijatelj se predao. Desilo se slučajno da je sa četvrte strane prolazio jedan bataljon 2. proleterske brigade, koji je, kad se razvila borba, sadejstvovao našem bataljonu.

U kasarni se nalazilo oko 80 vojnika. Većinu je sačinjavala tzv. Šucpolicija, odnosno dijelovi jednog bataljona 5. policijskog puka iz Novog

Pazara. Bilo je nekoliko pripadnika muslimanske milicije, a ostalo žandarmeriji, graničari i finansi.

Tu smo se prvi put sreli sa Šuc-policijom kao borbenom jedinicom. Bili su to odabrani mladići, dobro uhranjeni, sa izrazito plavom, dobro skrojenom uniformom, koja je više ličila na uniformu za paradu, nego za teren, a još manje za rat.

Prilikom našeg napada poginulo ih je 18, među kojima je i komesar finansijskih straža - Nijemac, i dva narednika - Nijemca. Zarobljeno ih je 52, a među njima četiri Nijemca, dok su dva Nijemca, bježeći ispred nas, naletjela na bataljon 2. proleterske i bili zarobljeni. Zaplijenjena su četiri puškomitraljeza, 52 puške, oko 10.000 metaka, šmajser, četiri pištolja, tri jahača i sedam tovarnih konja, nešto čebadi i ostali materijal nađen u kasarni. Od zarobljenika se 21 javio da ostane u našoj vojsci. Neki su dezertirali, ali je veći broj ostao sa nama do kraja rata, a neki su poginuli. Bili su veoma dobri borci. Kasarna je zapaljena. Vlastitih gubitaka u toj borbi nismo imali.

U zoru 2. avgusta marš je nastavljen. U toku dana divizije su izbile na komunikaciju Novi Pazar - Kosovska Mitrovica. Prelazak komunikacije nije prošao bez komplikacija. General Leb, u namjeri da spriječi ili uspori pokret Operativne grupe ka Ibru, uputio je dva motorizovana bataljona 5. policijskog puka u rejonu sela Šanca, jedanaest kilometara jugozapadno od Novog Pazara, da u zahvatu komunikacije organizuje zaprečnu liniju.

Ti bataljoni su se našli na pravcu marša 17. i 2. proleterske divizije. Borbu su povele čelne brigade tih divizija - 6. istočnobosanske proleterske i 2. proleterske brigade. Poslije žestoke borbe, neprijatelj je natjeran da se povuče prema Novom Pazaru, uz velike gubitke u ljudstvu i materijalu.

Oko 17 časova istog dana divizije su izbile na domak Ibra u slijedećem rasporedu: desnokrilna 5. divizija na prostoriju s. Rudine - Kukavice; srednja, 2. proleterska divizija na prostoriju s. Vuka Lokva - Berberi, a lijevokrilna 17. divizija na prostoriju Krstac - s. Rikovo.

Komandant Operativne grupe divizija, 2. avgusta oko 23 časa, izdao je zapovijest svim divizijama za napad na neprijateljeva uporišta na komunikaciji željeznička pruga u dolini rijeke Ibar, a na odsjeku između Kosovske Mitrovice i Raške. Pored likvidacije neprijateljskih uporišta, trebalo je porušiti željezničku prugu i objekte na njoj, i tako je izbaciti iz upotrebe.

Komandant Operativne grupe nije mogao raspolagati približno tačnim podacima o neprijatelju na sektoru napada. Znalo se da taj dio pruge osiguravaju bjelogardejci, tj. pripadnici Ruskog zaštitnog korpusa (RZK). Znalo se da veće objekte na pruži obezbeđuje posada od 20 do 40 bjelogardejaca, iz najmanje dva dvospratna bunkera od tvrdog materijala. Takođe, znalo se da se u selima Rudnica i Leposavići od prije nekoliko dana nalazi jedan bugarski bataljon.

Sedamnaesta divizija imala je zadatak da napadne odsjek s. Rudnica - s. Lešak, uključujući oba mjesta, i da postavi osiguranje prema Raškoj. Po likvidaciji tih uporišta trebalo je da jedna brigada ostane na lijevoj obali Ibra, prema komunikaciji Kosovska Mitrovica - Novi Pazar,

a dve brigade u dolini Ibra trebalo je da poruše prugu. Napad je na-
ređen 3. avgusta u 21,00 čas. Ta zapovijest je primljena u štabovima di-
vizija u toku noći, a u toku dana, 3. avgusta, razrađena je u štabovima
jedinica i obavljene su druge pripreme.

Borbe na prilazima Ibru

U toku priprema razjašnjene su mnoge nepoznanice o neprijatelje-
vim snagama koje su obezbjeđivale dolinu Ibra.

Na toj prostoriji oko planine Rogozine Operativna grupa se našla
na jednoj uskoj prostoriji između komunikacija u dolini Ibra i Komu-
nikacije Kosovska Mitrovica - Novi Pazar, između relativno jakih nep-
rijateljevih garnizona. Naše brigade su u to vrijeme bile brojno male
(Postoje podaci za kraj juna: 6. brigada je imala 381 borca, 15. majevička
- 415, a 2. krajiška - 589 boraca. Do kraja jula nešto je izbačeno iz stro-
ja, a nešto došlo pa je brojnost bila približno ista). Prema podacima, ko-
munikacije u dolini Ibra na sektoru Kosovska Mitrovica - Raška - Kra-
ljevo branili su: 5. puk ruskog zaštitnog korpusa (Štab u Kosovskoj Mit-
rovici), jedan bataljon iz 24. bugarske divizije (štab divizije u Užicu), 3.
i 4. bataljon 3. policijskog puka (štab puka u Kraljevu), dva bataljona
Srpskog dobrovoljačkog korpusa i dijelovi muslimanske milicije. Na
pruzi je patrolirao jedan oklopni voz, a na komunikaciji četa tenkova.
U Novom Pazaru su bila dva bataljona 5. policijskog puka, sa kojima
smo već imali sukobe, a jedan bataljon tog puka je bio u Raškoj.

Sela u kojima smo se našli bila su srpska. Većinu su popalili Ni-
jemci i balisti još 1941. godine, pa se stanovništvo dijelom raselilo. Li-
jepo su nas primili i činilo se da su se obradovali našem dolasku. Iako
su bili od 1941. pod uticajem četnika, taj uticaj je bio slab.

Najveće iznenađenje bilo nam je prisustvo u Kosovskoj Mitrovici
njemačke 1. brdske divizije, sa kojom se znamo iz šeste ofanzive. Naime,
samo neki dan ranije počeli su pristizati dijelovi te divizije iz Grčke i
koncentrisati se na prostoriji Priština - Kosovska Mitrovica.

Tog dana (3. avgusta) u jutarnjim časovima, iz Peći, na taj sektor
ubrzano se prebacivao 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen«, koji smo
prije nekoliko dana tukli kod Andrijevice i ostavili na Cakoru. Dakle,
toga dana smo saznali da su snage koje brane dolinu Ibra mnogo veće
i respektivnije.

U prijepodnevnim časovima naši osmatrači su uočili veoma živu
aktivnost u dolini Ibra, kretanje kamiona i tenkova u oba pravca, ra-
dove na utvrđivanju i izviđačke aktivnosti. To je ukazivalo da bi nep-
rijatelj mogao preći u napad. I, to se dogodilo. Iz nekoliko raznih pra-
vaca krenule su neprijateljske kolone prema snagama Operativne gru-
pe.

Prvo je oko 10 časova 54. bataljon 99. puka 1. brdske divizije napao
na desnom krilu 1. krajišku brigadu. Borba je vođena cijeli dan. Istov-
remeno, 2. proleterska je vodila borbu sa neprijateljem na Crnom vrhu.

Na lijevom krilu neprijatelj nije ostavio na miru ni 17. diviziju.

Prvo je jedna jača patrola, od oko 50 bjelogardejaca, krenula iz že-
ljezničke stanice Lešak, najvjerovatnije u izviđanje. Doprla je do blizu

sela Trebići. Neprijatelja su na vrijeme primijetile jedinice 15. majevičke brigade, spremno dočekale i natjerale u bjekstvo. Ubijen je jedan, a ranjeno pet vojnika. Zarobljen je jedan poručnik, za koga se ustanovilo da je zločinac, pa je strijeljan.

Poslije toga je, oko 17 časova, napao 3. bataljon 5. policijskog puka, ojačan dijelovima Ruskog zaštitnog korpusa i artiljerijom iz pravca Raške na dijelove obezbjeđenja 15. majevičke brigade. Tim napadom je razjašnjeno da je neprijatelj planirao da dejstvima od Kosovske Mitrovice i Raške ovlada grebenom Rogozine i komunikacijom Kosovska Mitrovica - Novi Pazar, i sa te komunikacije zadobije slobodu manevra u pozadini i s leđa Operativne grupe. Treći policijski bataljon napao je žestoko i drsko. Štab 15. majevičke, pojačao je odbranu, ali je neprijatelj, i pored toga, potisnuo i zauzeo dominantnu Lipovicu t. 972, nastupajući do sela Trebići. Borba se vodila do 20,30 časova. Majevičani su se zadržali na liniji Bukovik - južne padine Lipovice. U toku noći neprijatelj je ostao na dostignutim položajima, što je značilo da će produžiti napad. Petnaesta majevička je ostala prema neprijatelju, a u toku noći ga je napala i zbacila sa Lipovice. On se zadržao na susjednim položajima.

Dok su jedne brigade vodile borbu, druge su se pripremale za pokret na Ibar. Oko 16 časova brigade su krenule prema Ibru, ali su jedinice 5. i 2. proleterske divizije naletjele na bataljone 14. SS puka i u susretnoj borbi, veoma žestokoj, bile prisiljene da se probiju do rijeke.

Očito je da je neprijateljevo komandovanje tim ispadima nastojalo da spriječi izbijanje Operativne grupe na Ibar, odnosno da je zadrži na prilazima Ibru do prikupljanja svojih jačih snaga. U tom nastojanju ono je bilo zbunjeno i smušeno, te je donijelo više pogrešnih odluka. U nastojanju da dejstvuje sa više pravaca, neprijatelj je rasparčavao snage, napade pojedinih svojih kolona izvodio je u različito vrijeme, u nedostatku snaga izvlačio je već tučene jedinice sa jednog sektora i bacao ih na drugi itd. Sve je to doprinijelo da su snage namijenjene za odbranu najutvrđenije linije duž navedenih komunikacija dobrim dijelom tučene ranije, na otvorenom prostoru, u za njih nepovoljnim uslovima. Što je još gore, neuspjesi u napadima u toku 3. avgusta doveli su do daljnjeg pogoršanja ionako slabog moralnog stanja u njihovim trupama.

Neprijatelj je veoma dobro procijenio odsjek forsiranja Ibra i dobro postavio svoje snage. Da je u toku 3. avgusta svoje snage dobro odmorio, snabdio, pripremio i dogradio sistem poljskih fortifikacija, oslanjajući se na postojeći sistem utvrđenja i prepreka, brigade Operativne grupe bi mnogo teže prošle.

Neprijatelj je griješio, jer smo ga na to prisilili. Naime, štab Operativne grupe i njemu potčinjeni štabovi radili su brzo, energično i odlučno, tako da su svaku situaciju rješavali u svoju korist, a to je natjeralo neprijatelja na brzoplete i pogrešne odluke.

Forsiranje Ibra i borbe na komunikacijama

Neposredno pred početak forsiranja, štab Operativne grupe je radiogramom obavijestio komandante divizija da se zadatak mijenja utoliko što se sve tri divizije po prelasku Ibra orijentišu na Kopaonik.

Poslije obavljenog zadatka u dolini Ibra, 17. divizija, se orijentisala i razmještala na prostoriji sela Ostraće, Crnatovo i Gradište, zatvorila pravac od Raške i obezbjeđivala se od Kopaonika. Naglašeno je da sve divizije moraju biti 5. avgusta na određenim prostorijama, bez obzira na to da li su sva uporišta na komunikacijama likvidirana ili ne. Ibar je u to vrijeme bio plitak i gazan, a prilazi k njemu uglavnom dobri. Skrivene prvim mrakom, naše jedinice su se polako i nezadrživo spuštale ka rijeci. Djelimično navučeni i spuštene oblaci činili su noć nešto tamnijom. Kod neprijatelja - tišina. Sem rijetkih kamiona koji su krstarili cestom sa prigušenim farovima. U selima prema Kopaoniku svjetla su bila rijetka.

Da bi zavarale neprijatelja, neke jedinice koje su bile u dodiru otpočele su napad odmah po padu mraka. To je navelo Nijemce da brzo zakluče da napada na Ibar u toku noći neće biti. To su priželjkivali, jer je odgovaralo njihovim planovima odbrane.

Zato je napad na prugu izveden oko 21 čas, prema nekim podacima, djelovao kao šok na njemačko komandovanje.

Sedamnaesta bosanska divizija napadala je na sektoru Lešak - s. Rudnica. Na odsjeku napada situacija se znatno komplikovala. Šesta brigada se spustila na Ibar u visini s. Lešak. Odsjek prelaza rijeke bio je branjen, pa je prelaz izveden pod borbom. Trebalo je da brigada likvidira neprijatelja na željezničkoj stanici i u selu. Dobro utvrđeno selo Lešak činilo je najjaču otpornu tačku u cjelokupnoj odbrani, sa većim brojem tvrdih bunkera, minskih polja i rovova, a sve je to bilo zaštićeno preprekama od bodljikave žice. Njegova dobra utvrđenost, a i središnji položaj između Kosovske Mitrovice i Raške, bili su razlog da se tu razmjestio štab 14. SS puka sa prištapskim dijelovima i jednim bataljonom. Komandant puka je odatle rukovodio čitavom odbranom. Posadu Leška činili su 2. bataljon 14. SS puka, jedna tenkovska četa, oko 90 nedicevaca 20 Bugara i nešto bjelogardejaca. Ukupno, oko 700 vojnika. Odbrana je raspolagala većim brojem automatskog oruđa, sa dovoljno municije, artiljerijom i jednim oklopnim vozom. Zato je došlo do snažne borbe. Šesta brigada je natjerala štab odbrane čitavog sektora da se zabavi sam sobom, odbranom sopstvenih pozicija, i tako je olakšala prodor ne samo susjednih brigada nego i čitave Operativne grupe. Ipak, 6. brigada nije uspjela da zauzme Lešak. U zoru, 4. avgusta, povukla se na lijevu obalu Ibra i posjela kosu Borova glava, iznad samog Ibra, nasuprot Leška. Da bi izbjegla vatru artiljerije, povukla se nešto kasnije dublje, na liniju Šanac - Kom - Kršlja, i tu predanila.

Druga krajiška brigada, kao lijeva kolona divizije, krenula je oko 15 časova preko sela Kamenica - Tusnići - Plavkovo, na polazne položaje. Pred mrak je neopaženo stigla na visove iznad Ibra, nasuprot željezničkoj stanici Rudnica, na svega nekoliko stotina metara od neprijatelja. U forsiranje i napad pošla sa tri bataljona. Četvrti bataljon je ostavljen kod sela Kamenica da štiti zaledinu brigade.

Ibar je prešla neprimijećeno. Prvi bataljon se postavio na visu Borovik, kao zaštita od Raške. Istovremeno je porušio cestu i željezničku prugu. Drugi bataljon je napao neprijatelja u selu Rudnici, sa zapadne

i sjeverne strane, a 3. bataljon se postavio u zaštitu od sela Lešak, dok je dijelom snaga sadejstvovao 2. bataljonu sa jugoistočne strane. Napad je otpočeo žestokom vatrom i sa jedne i sa druge strane. Borba je vodena cijelu noć. Zauzeto je nekoliko tvrdih bunkera. Rudnicu su branili Nijemci sa tri tenka. U zoru se bataljon povukao prema Kopaoniku. Odlučeno je da se neprijatelj u Rudnicama drži u toku dana u blokadi sa najbližih i najpogodnijih položaja.

Treći bataljon je uspješno odbio nekoliko pokušaja neprijatelja da interveniše prema Rudnici iz rejona Leška. Prvi bataljon je i dalje ostao na svojim položajima na Boroviku.

Štab brigade sa prištapskim dijelovima i 4. bataljonom nije se prebacio.

U toku tih borbi 2. i 3. bataljona neprijatelj je imao 28 mrtvih i 36 ranjenih vojnika, a 22 bila su zarobljena, među kojima 18 Italijana. Oštećena su dva tenka, šest kamiona, četiri bunkera i oko 1.000 metara pruge. Mi smo imali dva mrtva i četiri ranjena borca.

Tako su od jedinica 17. divizije samo naša tri bataljona bila u toku 4. avgusta na desnoj obali Ibra.

U zoru 4. avgusta Operativna grupa divizija imala je slijedeći raspored: 5 krajiška divizija prešla je Ibar i slomila otpor neprijatelja na desnom krilu. Jedna brigada se razmjestila u selu Ceranje, a ostale u selima Lozno, Graničane i Jelakce. Obezbjeđivala je desni bok od Kosovske Mitrovice; 2. proleterska divizija, slomivši otpor neprijatelja na svom pravcu, razmjestila se u selima Kostin potok, Kruščica, Rodelj i Stanulovići. Dio snaga bio je prema S. Lešak, a obezbjeđenje prema Kopaoniku; 17. divizija bila je na desnoj obali Ibra, a tri bataljona 2. krajiške brigade ostala su na lijevoj obali. Obezbjeđivala je pravac od Raške, blokirala neprijatelja u Rudnici i bila obezbjeđenje prema Kopaoniku. U takvoj situaciji komandant Operativne grupe zadržavao je na dostignutim prostorijama 2. i 5. diviziju, tako da se borba u dolini Ibra nastavila u toku dana.

Najteže borbe u toku 4. avgusta vodila je nepotpuna 2. krajiška brigada na desnoj obali Ibra. Već oko 6 časova, čim se 6. brigada povukla, štab 14. SS puka preduzeo je napad sa jednom motorizovanom kolonom, jačine 150 - 300 vojnika, iz rejona Leška prema obali Bistričke rijeke. Borba se vodila do 10 časova, kada je neprijatelj primoran na povlačenje.

Dok se još vodila ta borba, druga neprijateljeva kolona, sa tri tenka »tigar« i više kamiona, sa oko 150 - 200 vojnika, napala je oko 8 časova iz pravca Raške položaje 1. bataljona na Boroviku. Razvila se teška borba. Prvom bataljonu je odlično sadejstvovao 4. bataljon sa druge strane rijeke. Borba je trajala do 14 časova, kada je neprijatelj zbacio 1. bataljon sa Borovika i prodro u Rudnicu. U toj borbi neprijatelj je imao 13 vojnika mrtvih, a oštećena su mu dva tenka i jedan kamion. Dva kamiona su naišla na mine i bila uništena. Prvi bataljon se povukao na Gradinu, gdje su se nalazile čete 2. bataljona na položajima prema Rudnici.

U 12.00 časova 14. SS puk je izveo još jedan napad prema Rudnici, ali ga je 3. bataljon odbio. Vjerovatno je namjeravao da sadejstvuje snagama koje su napadale od Raške.

Druga i 5. divizija vodile su u toku dana borbu na svojim područjima i vezale neprijateljeve snage iz Leška.

U toku noći 4/5 avgusta borbe su nastavljene, pošto su jedinice koje su ostale na lijevoj obali Ibra krenule na prelaz.

Četvrti bataljon 2. krajiške brigade, sa dijelom štaba brigade i njegovim prištapskim jedinicama i bolnicom, krenuo je u 14.00 časova u pravcu Raške, do sela Kravići. Kod sela Kaznoviči, svega četiri kilometra od Raške, po padu mraka, pošao je na prelaz. Vod koji se nalazio u prethodnici, izlazeći na cestu, iznenada se našao među njemačkim kamionima i tenkovima. Zapravo, tu je zastala motorizovana kolona od sedam tenkova i 40 kamiona. Vojnici su bili van vozila. Nemajući kud, vodnik voda prethodnice komandovao je paljbu, i osuli su vatru po Nijemcima. Zbunjeni i izenađeni, Nijemci su bježali od vozila. Prethodnica i još neki dijelovi iskoristili su zabunu, pretrčavali preko ceste i dohvatili se obronaka Kopaonika. Zabuna je bila tolika da su jedni bježali na jednu, a drugi na drugu stranu, a i jedni i drugi hvatali su se brda. Kolona 4. bataljona i glavnina bataljona vratila se nazad, na lijevu obalu. Sa dijelovima koji su prešli prebacio se dio štaba brigade i načelnik štaba divizije Vukašin Subotić. Oni su se uputili u pravcu Novog Sela. Kada su se Nijemci snašli mogli su samo da pripucaju za njima bez gonjenja.

Glavnina 4. bataljona pomjerila se poslije toga nešto udesno, prema selu Karadag, gdje je izvršeno prebacivanje poslije pola noći. Međutim, izgubljeno vrijeme nije se moglo nadoknaditi. Zora ih je zatekla na prelazu. Nijemci su ih opazili i tukli. Tom prilikom pogođen je konj koji je nosio brigadnu radio-stanicu, tako da je ostala u Ibru, na isti način su izgubljena dva mitraljeza »breda«, jedan laki bacač, 30 mina i još neke stvari. Bataljon je pod borbom prešao komunikaciju, i time je završeno prebacivanje brigade.

Te noći prebacila se kompletna 17. divizija.

Odmah po prebacivanju, divizija je produžila marš na prostoriju Miokovići, Planinica i Belo Brdo, gdje je izbila oko podne 5. avgusta.

Istina, 2. krajiška brigada na položajima Gradina i Bistrička reka vodila je borbu u jutarnjim časovima 5. avgusta sa neprijateljem koji je pristizao od Raške (to je kolona na koju je naletio 4. bataljon), i sa neprijateljem koji je vršio ispade iz Leška i Rudnice. Borba je počela u zoru, a završena je oko 10 časova, pošto je neprijatelj odustao od daljeg napada.

U 12 časova brigada se prikupila u Novom Selu i izvela pokret na prostoriju sela Belo Brdo, gdje se razmjestila za odmor. U Belom Brdu je došla u sastav divizije, koja je upravo pristizala na prostoriju susjednih sela. Druga krajiška brigada bila je u toku prethodna dva dana odvojena, i vodila je gotovo neprekidne borbe.

Polovinom dana 5. avgusta praktično je završena bitka Operativne grupe divizije u dolini rijeke Ibra. U toku dana pojavila su se i četiri engleska aviona »hariken«, koji su mitraljirali i bombardovali postrojenja na pruzi i lokomotive između Kosovske Mitrovice i Kraljeva.

Umjesto zaključka

Borbama u dolini Ibra i *forsiranjem Ibra* zadat je odlučan udarac njemačkoj odbrani Srbije. Neposredan učinak tih borbi bilo je naglo slabljenje ofanzive na snage Glavnog štaba Srbije. Brojni četnički korpusi hitno su izvlačeni iz borbe i prebacivani na Kopaonik.

Nijemci su bili prisiljeni da odvajaju snage sa drugih sektora i frontova i da ih upućuju u Srbiju. Prema Srbiji su hitale: 1. brdska divizija 181. njemačke divizije iz Albanije i 117. lovačka divizija iz Grčke. Time je put u Srbiju zatvoren.

Prvi proleterski korpus otpočeo je 20. avgusta iz Sandžaka prodor, preko Zlatibora, u zapadnu Srbiju; 6. septembra je prešao Drinu kod Višegrada udarni korpus, a 17. septembra prešla je Drinu 11. krajiška divizija, i ušla u sastav 12. korpusa. Time je plan Vrhovnog štaba o prodoru krupnih snaga NOVJ u Srbiju bio ostvaren.

Prema sačuvanim podacima, Operativna grupa divizija u borbama u dolini Ibra ubila je 282, ranila više od 520 i zarobila 37 neprijateljevih vojnika. Oslobodila je 12 Rusa i 80 Italijana. Zaplijenjen je 21 mitraljez i puškomitraljez, jedan minobacač, šest pištolja, 110.000 metaka, dvije radio-stanice i drugi ratni materijal. Spaljene su dvije željezničke stanice (Leposavić i Slatina), uništena jedna lokomotiva, 103 vagona, šest kamiona, jedna radio-stanica, 10 automatskih oruđa, 15.000 metaka, srušena četiri mosta, razoreno nekoliko kilometara pruge, oštećeno nekoliko tenkova i zaplijenjen 131 tovarni konj.

Jedinice Operativne grupe su imale ukupne gubitke: 52 poginula i 136 ranjenih boraca. Izgubljena je jedna radio-stanica, dva mitraljeza »breda«, jedan laki bacač, 30 mina, tri tovarna i jedan jahaći konj.

Brigada na Ibru, Kopaoniku i u Župi avgusta 1944.

DRAGUTIN STANIĆ

Operativna grupa divizija, koju su sačinjale 2. proleterska, 5. krajiška i 17. istočnobosanska divizija, prekinuvši dejstva na široj prostoriji Berana, prema naređenju Vrhovnog štaba krenule su ka Ibru i Kopaoniku. Cilj pokreta je bio razbiti mješovitu odbranu neprijatelja u dolini rijeke Ibar, porušiti drumski i željeznički saobraćaj i preći rijeku Ibar, kao bliži zadatak, a zatim u daljem nastupanju razbiti četničke snage na prostoriji Kopaonika i spojiti se sa srpskim divizijama na prostoriji Jablanice i Toplice, koje su inače tih dana vodile vrlo teške borbe sa nadmoćnijim neprijateljem, koji je pokušavao da ih uništi.

Poslije šestodnevne marše sa povremenim odmorima jedinice su, krećući se preko Peštara i novopazarskog Sandžaka, razbile uz put neke balističke jedinice i muslimansku miliciju i 3. avgusta 1944. našle se na prilazima lijevoj obali Ibra, na širokom frontu skoro od Raške do Kosovske Mitrovice.

Prema podacima, na frontu od Raške do Kosovske Mitrovice drumsku i željezničku komunikaciju posjedale su mješovite neprijateljske jedinice - belogardejski puk ruskog zaštitnog korpusa jedan bataljon Srpskog dobrovoljačkog korpusa, jedan bataljon 24. bugarske divizije, dva bataljona 5. SS njemačkog policijskog puka, nešto milicije i jedna četa tenkova i oklopni voz.

U isto vrijeme na tu prostoriju su stizali i dijelovi 1. njemačke brdske divizije i 14. SS puk 7. divizije »Princ Eugen«. Uporišta duž komunikacije bila su dobro utvrđena sa razvijenom fortifikacijom - rovovima i bunkerima i miniranim međuprostorima.

Znajući da neprijatelj ubrzano pojačava taj dio fronta - komunikaciju, štab Operativne grupe divizije, ne gubeći ni časa, donio je odluku da odmah pređe svim snagama u silovit napad, noću 3/4. avgusta, na širokom frontu od Raške do Kosovske Mitrovice. Na desnom krilu borbenog poretka Operativne grupe nalazila se 5. krajiška divizija (sa 1, 4. i 10. krajiškom brigadom). Divizija je dobila zadatak da napadne neprijatelja na frontu od sela Leposavić do rijeke Ramna, uništi ga i na tom odsjeku pređe rijeku Ibar. Srednju kolonu činila je 2. proleterska divizija. Njen zadatak je bio da napadne neprijatelja i pređe rijeku Ibar na odsjeku od sela Leška do sela Leposavić. Lijevu kolonu u borbenom poretku Operativne grupe činile su jedinice 17. istočnobosanske divizije (2. krajiška brigada, 6. istočnobosanska brigada i 15. majevička brigada).

Zadatak divizije je bio da napadne i razbije neprijatelja na frontu između sela Rudnica i sela Leška, pređe Ibar i poruši željezničku prugu, bunkere, mostove i tunele.

Na osnovu odluke štaba Operativne grupe štab 17. divizije svojom zapoviješću naredio je da 2. krajiška brigada napadne neprijatelja i pređe Ibar na odseku između sela Rudnice i Bistričke rijeke. Pri prelazu isturiti obezbjeđenje prema uporištu neprijatelja u Raškoj. Istom zapoviješću 6. istočnobosanska i 15. majevička brigade dobile su zadatak da napadnu neprijatelja i pređu Ibar na odsjeku od Bistričke rijeke do sela Leška.

Napad 2. krajiške brigade počeo je u 21 čas 3/4. avgusta 1944. godine. U napad su krenula tri bataljona (1, 2. i 3. bataljon). Četvrti bataljon sa komorom i bolnicom dobio je zadatak da pređe Ibar na najpovoljnijem mjestu, krećući se za bataljonima u napad. Štab brigade je za glavni objekat napada odredio željezničku stanicu Rudnica i sve otporne tačke oko nje. Za izvršenje tog zadatka odredio je 2. bataljon ojačavši ga jednom četom iz 1. bataljona. Prvom bataljonu dat je zadatak da napadne i pređe Ibar lijevo od 2. bataljona, a zatim da svoja dejstva usmjeri na visove prema Raškoj i sa njih spriječi eventualnu intervenciju neprijatelja od Raške. Treći bataljon dobio je zadatak, nalazeći se na desnom krilu borbenog poretka brigade, da napadne neprijatelja i pređe Ibar, a zatim poruši prugu, drum i mostove uzvodno uz Ibar. Protivtenkovski top i minobacači dobili su zadatak da tuku željezničku stanicu Rudnica i otporne tačke oko nje.

U trenutku kada je 3. bataljon krenuo u napad i silazio prema pruzi naišao je teretni voz od Raške prema Kosovskoj Mitrovici. Na njega su čete bataljona otvorile vatru s ciljem da ga onesposobe. Međutim, nije bilo uspjeha. Naprotiv, neprijatelj je odmah intervenisao. Bio je alarmiran cijeli neprijateljski pojas. Iz neprijateljskih utvrđenja otvorena je vatra iz svih oruđa, a prostor je bio osvijetljen svetlećim raketama.

Međutim, juriš boraca 2. brigade nije zaostao. Prvi i 2. bataljon u prvom naletu prešli su Ibar i napali željezničku stanicu Rudnica i otporne tačke oko nje. Ali, ni otpor neprijatelja nije malaksavao. Tu dejstvuju i tri njemačka tenka, a poslije kraćeg vremena stiglo ih je još sedam. Napad 2. bataljona je bio zaustavljen i pred zoru komandant bataljona Marko Budimir bio je prisiljen da bataljon povuče na visove iznad Rudnice, kako bi izbjegao ubitačnu vatru iz tenkova.

Prvi bataljon, poslije prelaska Ibra, porušio je željezničku prugu u Popovom polju i razbio neprijatelja na tom pravcu. Odmah zatim uslijedila je intervencija neprijatelja od Raške sa oko 200 njemačkih vojnika. Napad neprijatelja bio je odbijen uz gubitak od 17 poginulih i više ranjenih vojnika.

Borci 3. bataljona napadali su neprijatelja sve do pred zoru, ali su bili stalno zadržavani jakom vatrom iz bunkera i rovova. Pred zoru je naišla jedna neprijateljeva kolona sa tenkovima i kamionima. Uz prethodnu plutusku vatru iz svih oruđa bataljon je krenuo na juriš i tom

prilikom nanio neprijatelju gubitke od 11 poginulih i više ranjenih vojnika. Zapaljena su i tri kamiona i zarobljeno (odrobljeno) 18 italijanskih vojnika. Poslije toga 3. bataljon se u cjelini našao na onostranoj obali Ibra.

Tada su i komandant, zamjenik političkog komesara brigade i pra-teća četa prešli Ibar s ciljem da rukovode daljim dejstvima bataljona na desnoj obali Ibra.

Četvrtog avgusta, izjutra, borbeni raspored jedinice 2. krajiške bri-gade bio je sljedeći: 1. bataljon nalazio se na položajima na Boroviku, 3. na koti 527 kod Bistrice, 2. bataljon na Gradini, a 4. sa bolnicom, ko-morom i dijelom štaba brigade nije prešao Ibar i ostao je na lijevoj oba-li rijeke.

Sljedeće noći, 4/5. avgusta, 15. majevička brigada ovladala je upo-rištem neprijatelja na koti Lipovica 927 i prešla Ibar. Šesta istočnobosanska brigada nije mogla te noći ovladati uporištem Lešak i tek slje-deće noći prešla Ibar na mjestu prelaza 2. proleterske divizije. Peta kra-jiška divizija je također prve noći uspješno prešla Ibar.

Poslije prelaska Ibra, u toku dana, bataljoni 2. brigade uspješno su odbijali napade neprijatelja. Treći bataljon je uspješno odbio dva juriša neprijatelja sa pravca Lešak. Prvi bataljon je odbijao jake juriše nepri-jatelja sa pravca Raške. Njemu je tom prilikom sadejstvovao vatrom 4. bataljon sa lijeve obale Ibra. Borba je trajala šest časova. Neprijatelj je imao gubitke od oko 60 poginulih i ranjenih vojnika. Pred veče nepri-jatelj se povukao u Rašku.

Noću, 4/5. avgusta, i 4. bataljon je, dobio naređenje da sa bolnicom i komorom pređe Ibar u rejonu sela Kaznović. Bataljon je prešao rijeku i u tom trenutku sa pravca Raške naišla je njemačka motorizovana - kolona tenkova i kamiona. Bataljon je u tišini zalegao pokraj ceste. Ko-mandant bataljona Pero Vukojević je mislio da će neprijatelj produžiti cestom. Međutim, kolona se iznenada zaustavila i otpočela da parkira vozila radi konačenja. U jednom trenutku jedan njemački vojnik je iza-šao iz tenka i došao nadohvat ruke naših boraca u prethodnici. Bio je oboren rafalom iz automata. Tada je prethodnica bataljona - njih oko trideset - sa komandantom bataljona Perom Vukojevićem, zamjenikom komandanta bataljona Milanom Zgonjaninom i načelnikom štaba divi-zije Vukašinom Subotićem krenula u juriš kroz neprijateljske tenkove i kamione. Iznenadjeni Nijemci bježali su na sve strane. Ali, isto tako i naša grupa je bježala od tenkova ka brdu. Glavnina bataljona odlučila je da se povuče na polazne položaje na lijevoj obali Ibra. Komandant 17. divizije, koji se nalazio na lijevoj obali rijeke, saznavši da se 4. ba-taljon povukao, naredio je da odmah krene na desnu obalu i produži pokret za ostalim bataljonima brigade. Ponovni polazak 4. bataljona uo-čili su Nijemci i kolona je bila tučena artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Tom prilikom poginulo je nekoliko boraca i ubijeno nekoliko konja koji su nosili radio-stanicu, mitraljeze i oko trideset minobacač-kih granata. Napokon, bataljon je uspio da se spoji sa brigadom.

Pred več, 5. avgusta, brigada je krenula preko Šipačice i stigla u Belo brdo na kratak odmor.

Gubici neprijatelja na pravcu nastupanja brigade pri prelazu Ibra iznosili su oko 120 poginulih i ranjenih vojnika. Istovremeno, oštećeno je i uništeno 5 tenkova, 9 kamiona i jedan motobicikl. Pokidano je oko 100 metara željezničke pruge.

Prve četničke snage na Kopaoniku otkrila je naša izviđačka služba, 6. avgusta, pa je komandant Operativne grupe divizije naredio da 7. avgusta 1944. godine 2. proleterska divizija i 17. divizija odmah napadnu te snage, razbiju i produže nastupanja prema Brusu. Cilj štaba je bio da se postigne iznenađenje i ne dozvoli ojačavanje tih četničkih snaga novim jedinicama.

Sedamnaesta divizija dobila je zadatak da napadne lijevo od komunikacije Kneževo - Brus, pravcem: Brzeća - Mramor - Kriva Palanka, ne dozvoljavajući pri tom da se neprijatelj izvuče prema severu. Druga krajiška brigada u okviru zadatka divizije dobila je ulogu prednjeg odreda sa zadatkom da izbije na: Mramor k. 1304 - Palež - Mokro i Obradova čuka k. 1430 i da tako služi kao lijeva pobočnica glavnina divizije.

Brigada je krenula na zadatak, naveče 6. avgusta, i pred zoru stigla u podnožje Suvog rudišta. U toku kraćeg zastanka, nekoliko kilometara lijevo od nas, primijetili smo mnogo naloženih vatri. Štab brigade je odlučio da za lijevo bočno osiguranje prema tim vatrama ostavi 4. bataljon, a sa ostalim produži prema Suvom rudištu.

U toku pokreta naišli smo na jedan put kojim se kretala neka kolona u pravcu primećenih vatri. Bataljoni su u tišini razvijeni u borbeni poredak za napad. Iznenađnim napadom i jakom vatrom neprijateljska kolona je bila razbijena i u toku pola časa zarobili smo oko 120 četnika. Odmah potom produžili smo pokret prema Suvom rudištu. Napred se kretao 3. bataljon koji se već dohvatio obronaka vrha Suvog rudišta.

U tome trenutku istim putem sa desne strane naišla je nova četnička kolona i odmah nas napala. Istovremeno, uzburkala se i ona grupacija četnika oko vatri, napala i potisla 4. bataljon i opasno ugrozila glavninu brigade. Prihvatajući borbu sa levokrilnim i desnokrilnim neprijateljem, naredio sam 3. bataljonu da se povuče sa obronaka Suvog rudišta. Bataljon se uz borbu povukao, sem dijela 1. čete, koji je bio odsječen sa komandirovom Lazom Ivanovićem. Taj dio se probio dublje u pozadinu neprijatelja i uz dalju borbu sa manjim grupama četnika i uz gubitak 4 borca poslije dva dana spojio se sa glavninom brigade.

Brigada se odupirala nadmoćnim četničkim snagama i povlačila niz planinu prema Livadu i Kneževu. U toku borbe saznali smo da nas napadaju 1. i 5. četnički korpus. Brigada je odstupala u rastresitom borbenom poretku. O situaciji na našem frontu više puta sam obavještavao štab divizije, a ovaj štab Operativne grupe divizija. Tek pred več uspjeli smo da se odvojimo od četničkih kolona koje su nastupale i

uđemo u već pripremljen položaj između 6. istočnobosanske i 15. mavejičke brigade.

Kratko poslije toga četnici su nas silovito napali svim snagama uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre i uz zvuke truba i bubnjeva i poslije dvočasovne borbe ovladali našim položajima. Tu ih je zatekla noć i tu su i zastali.

Jedinice 17. divizije posjele su nove pogodnije položaje nedaleko ispred četničkih položaja. Za to vrijeme 5. krajiška divizija nalazila se u rezervi Operativne grupe divizija, nešto udesno i po strani. Tako su se ove četničke snage našle, ne znajući, u poluokruženju između 5. krajiške i 17. divizije.

Koristeći novonastalu situaciju, komandant Operativne grupe divizija naređuje da 5. krajiška i 17. divizija odmah krenu u napad na ove četničke snage i razbiju ih. Napad divizija počeo je u ponoć 7/8. avgusta.

Druga krajiška brigada dobila je zadatak da napadne položaje četnika na Ledenici i uspostavi vezu levo sa 4. krajiškom brigadom. Prva krajiška brigada napadala je preko Ječmenika i tako obuhvatala desno krilo četničkog rasporeda. U ovako nametnutoj situaciji četnički korpusi bili su više nego poluokruženi jedinicama 5. i 17. divizije.

Iznenadni udar naših jedinica praćen snažnom vatrom artiljerije i minobacača uneo je paniku u četničke redove. Zatajilo je i njihovo komandovanje. Ubrzo su se našli u potpunom okruženju. Četnici se panično probijaju prema vrhu Kopaonika. Naše jedinice ih uporno prate i tuku. Borbeni poredak pretvaramo u četne i bataljonske kolone u ulozima gonećih odreda.

U toj borbi 2. krajiška brigada je zarobila oko 160 četnika i nanijela im gubitke od oko 300 poginulih i ranjenih. Tom prilikom zaplijenila je dosta oružja, artiljerijske, minobacačke i streljačke municije.

Druga brigada, pred noć 8. avgusta, goneći razbijene četnike, stigla je na prostoriju sela Milentija i Kamenita Glava, obezbjeđujući se u pokretu od Kopaonika, Jošaničke Banje i Aleksandrovcu. I ostale brigade 5. i 17. divizije imale su u noćnoj borbi i potjeri za razbijenim neprijateljskim snagama Ravnogorskog i Valjevskog četničkog korpusa velike uspjehe. Šesta istočnobosanska brigada i 15. mavejička brigada zaposjele su Veliku Grabovicu, kontrolišući pravce prema Blacu i Aleksandrovcu.

Za vrijeme ovih borbi 2. proleterska divizija oslobodila je Brus.

Poslije ovih borbi pružila se prilika 2. krajiškoj brigadi, kao i ostalim jedinicama da se malo srede i odmire. U borbama od 6. do 8. avgusta zadat je težak udarac pomenutim četničkim korpusima, te više nisu predstavljali neku ozbiljniju snagu.

Poslije kraćeg odmora nastavljeno je nastupanje naših jedinica i dalji udari po novim četničkim korpusima. Druga proleterska i 5. krajiška divizija prodiru prema Toplici radi spajanja sa srpskim divizijama. Jedinice 17. divizije, 9/10. avgusta, oslobodile su Aleksandrovac i širu prostoriju Župe.

Druga krajiška brigada, 11. i 12. avgusta, sa dva bataljona posjedala je položaje na Lepoglavi i Ražanici. Jedan bataljon je ostavljen kao posada u Aleksandrovcu, a jedan se nalazio u rejonu sela Milentije. Sva

tri isturena bataljona imala su zadatak kontrole pravca prema Trstniku, te Vrnjačkoj i Jošaničkoj Banji. Za to vrijeme 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada posjele su položaje na liniji sela Novaci, Ljubinci i Razbojna sa zadatkom kontrole pravca prema Kruševcu.

U ovom kraćem zatišju naše jedinice su se popunjavale novim borcima-dobrovoljcima.

Već 13. avgusta neprijatelj jačine oko četiri hiljade Bugara i Nijemaca napao je sa pravca Blace 15. majevičku brigadu i potisnuo njen bataljon do sela Rasina. Sutradan je jedna jača neprijateljska kolona krenula u napad od Kruševca dolinom rijeke Rasine s ciljem da se spoji sa neprijateljem koji je nastupao od Blaca. U akciju stupa 6. istočnobosanska brigada i zaustavlja tu neprijateljsku kolonu. Zbog toga 2. krajiška brigada ojačava pravac odbrane 6. brigade, pomjerajući se na liniju sela Novaci kod Aleksandrovcu. U toku toga i sljedećeg dana neprijatelj je bio zaustavljen pred položajima 2. krajiške brigade.

Na pravcu 6. istočnobosanske i 15. majevičke brigade vođena je žestoka borba sa mješovitim snagama Nijemaca, četnika i Bugara, pred kojima su naše brigade postepeno morale da uzmiču. Pošto se pred ovim neprijateljskim snagama nalazila samo 17. divizija, a ostale divizije Operativne grupe vodile borbe kod Kuršumlije, neprijatelj je želio da silovitim udarom ponovo ovlada Aleksandrovcem i Brusom i širom okolinom.

Dvadeset šestog avgusta novi četnički korpusi su zajedno sa Nijemcima i Bugarima napali položaje 17. divizije. Druga krajiška brigada tada se nalazila na položajima Lupoglav, Plešaj, Kaznići i Velikoj glavi, a 6. istočnobosanska i 15. majevička brigade na položajima Novaci i Trnovci.

Otpočela je žestoka borba jedinica 2. brigade na širokom frontu sa 3. četničkim korpusom koji je nadirao uz masovnu podršku artiljerijske i minobacačke vatre. Smenjivali su se obostrani juriši i protivnapadi. Jedinice brigade pred nadmoćnim neprijateljem morale su se povlačiti i posediti sledeće povoljne položaje. Za to vrijeme ni 6. istočnobosanska brigada nije mogla odoljeti napadima neprijatelja, pa su njegove jedinice ovladale Aleksandrovcem. Neprijatelj zatim ubacuje u borbu i 5. četnički korpus. Svi naši protivnapadi bili su odbijeni i neprijatelj produžava napad i ovladava Brusom. Brigade 17. divizije povukle su se na položaje kod sela Nerada i Ribara. Za trenutak neprijatelj preuzima inicijativu u svoje ruke.

Uočivši težišnu situaciju pred frontom 17. divizije, komandant Operativne grupe divizija uvodi u borbu 5. krajišku i 21. srpsku diviziju.

Peta krajiška divizija, bez 1. krajiške brigade, uvedena je u borbu na lijevom krilu 2. krajiške brigade koja je privremeno pridodata ovoj diviziji. Za izvršenje zadatka formirane su napadne kolone podeljene na pravce: selo Nerade, selo Pleš, selo Ratkovac i selo Lupoglav. Cilj je bio obuhvatom neprijatelja sa lijevog krila ne dozvoliti mu izvlačenje i prići postupnom uništenju njegovih jedinica. Srednja kolona 17. divizije dobila je zadatak da frontalnim napadom potiskuje neprijatelja ka Aleksandrovcu. To isto, formirajući dvije napadne kolone, činila je i 21. srpska divizija.

Napad je otpočeo 29. avgusta uveče na neprijateljska krila, a nešto kasnije prešlo se u napad i na centar.

Druga krajiška brigada, sa 1, 2. i 4. bataljonom, napadala je pravcem Jablanica - Velika Vrbica - Bežanovci sa zadatkom da ovlada Aleksandrovcem. Treći bataljon je za to vrijeme obezbjedio brigadnu bolnicu i intendanturu u selu Mačkovac. Četničko komandovanje je brzo prozrelo naše namjere i saznajući da su u borbu uvedene naše nove snage, naredilo ubrzano povlačenje svih svojih jedinica. Jedinice 2. brigade brzo su nastupale određenim pravcima, zarobljavajući uz put pojedine grupe četnika.

Oko podne, 30. avgusta, jedinice su izbile na položaje Mali vrh - Lugoglav. Poslije kraćeg odmora nastavljeno je gonjenje razbijenog neprijatelja i do kraja dana Župa sa Aleksandrovcem i širom okolinom bila je ponovo slobodna. Neprijatelj je bio potjeran preko rijeke Morave. Ovim su bile završene operacije za razbijanje neprijatelja u Župi.

Poslije ovih borbi brigada je popunjena sa 186 boraca iz srpskih divizija, a i sa područja Aleksandrovcu pristupio je u brigadu značajan broj dobrovoljaca.

Narod ovog kraja izvanredno je primio naše jedinice i saživeo se sa vojskom u koju su sve masovnije stupali i njihovi sinovi.

Naši intendantski kadrovi na čelu sa Rankom Zgonjaninom. Lako su uspostavili prisan odnos sa narodnim odborima i uspješno obavljali svoju dužnost.

Isto tako i bolnica 2. krajiške brigade pod rukovodstvom Milke Šinik bila je zbrinuta i moglo se pružiti više udobnosti težim i lakšim ranjenicima i bolesnim borcima.

Bio je to veliki udeo 2. krajiške brigade, zajedno sa ostalim jedinicama Operativne grupe divizija, u razbijanju svih neprijateljskih snaga na Ibru, Kopaoniku i u Župi. U to vrijeme stiglo je naređenje da 2. krajiška brigada odvoji 60 vojnih i političkih rukovodilaca i da ih uputi u novoformirane srpske jedinice.

Pokret ka Ibru - borbe na rijeci

RAJKO POPOVIĆ

Poslje dugotrajnih borbi koje je naša brigada vodila na području Bosne, u maju 1944. krenuli smo put Hercegovine i Crne Gore.

Malo uz odmore, popunili smo uz put jedinice sa novim borcima i s oružjem, i stigli ispred Andrijevice.

Poslije žestokih borbi sa jedinicama njemačke divizije »Princ Eugen«, koje smo znali od ranije, sa po zlu poznatom divizijom »Skenderbeg«, zajedno sa crnogorskim proleterskim brigadama i jedinicama 5. krajiške divizije, krenuli smo u pravcu Srbije.

Već tada se znalo da i snage Crvene armije užurbano napreduju na svim frontovima, posebno na svom južnom krilu kroz Bugarsku i Rumuniju, pa je i našim borcima bilo jasno da ulazimo u završne operacije za oslobođenje zemlje.

Krećući se prema Ibru i Kopaoniku, preko Sandžaka, nailazili smo na otpore neprijateljevih snaga, prvenstveno »muslimanske milicije«, koja je bila na tom području.

Neprijateljeva propaganda na tom terenu bila je jaka, pa su ispred nas bježale kolone seljaka. Kada bismo ih sustigli pitali smo što bježe od svojih kuća, a oni najčešće odgovarali da su čuli da naša vojska ubija i pljačka civilno stanovništvo. Veoma brzo smo ih razuvjerali i oni su se počeli vraćati svojim kućama. Uz to, mi smo držali govore po selima o ciljevima naše narodnooslobodilačke borbe, a ubrzo smo formirali i nove organe narodne vlasti - narodnooslobodilačke odbore.

O značaju prelaska preko Ibra i pokreta naših snaga u Srbiju održavani su sastanci partijskih organizacija i organizacija SKOJ-a na kojima su, naglašavani posebni zadaci komunista i skojevaca u predstojećim borbama.

Stigli smo i na domak Ibra. Nismo imali sigurne podatke o jačini neprijateljevih snaga. Razmatrali smo kako ćemo, te prve noći, uspjeti da pređemo Ibar i krenemo put Srbije, na Kopaonik.

Međutim, neprijateljeve snage bile su znatno veće i organizovanije. Baš ta komunikacija je tih junskih dana bila veoma značajna Nijemcima, pa je zbog toga tako dobro bila i branjena. Našli smo se ispred Rudnice. Noć je bila idealna za napad, a borci svjesni velikog zadatka. Oružje je bilo pripremljeno uz odgovarajuće količine municije i sanitet-

skog materijala. Svaka, pa i manja jedinica dobila je konkretan zadatak, pa i svaki puškomitraljezac. Osjećala se želja za borbom kao da je davno nije bilo.

Štab bataljona je održao kratak sastanak sa komandirima četa i svakoj četi dao konkretan zadatak. To smo isto učinili i mi sa komandirima vodova, određujući im konkretne zadatke, pa i svakoj desetini i puškomitraljescu. Na određeni znak krenuli smo i spuštali se neposredno na obalu i posjeli vatrene položaje. Bilo je uobičajeno da se i starješine četa raspodjele po vodovima i nižim jedinicama da bi uticali na razvoj borbe i obavljanje zadatka. Ostalo je samo da se da znak za borbu. Ubrzo je i uslijedio. Otvorili smo vatru po Nijemcima. Dolina Ibra je ječala. Izgledalo je kao da sve gori. Ali, ni na drugoj strani nisu bili oni koji lako isturaju bijele zastave i dižu ruke. Pred nama su se nalazili Nijemci koji su se povlačili sa juga Balkana, popunjeni sa raznim belogardejskim jedinicama, četnicima, Bugarima i drugim fašistima.

Cijelu noć vodili smo borbu za Ibar, za prugu, za cestu, ali nismo uspjeli da pređemo nijedno. Predio ispred naše čete bio je dobro branjen, sa jakim fortifikacijskim objektima. Uz sve to, stigli su i tenkovi.

Kao starješina čete obilazio sam položaj, pa sam se zadržao nešto duže i nepredviđeno kod jednog puškomitraljesca. Zvao se Kozić. Taj hrabar borac svojim »šarcem«, za koji je imao dovoljno municije, i sa svojim pomoćnikom baš se našao ispred njemačkog bunkera. Vatrom iz puškomitraljeza Nijemcima nije dozvolio oka da otvore. Međutim, i oni su mu iz povoljnijeg položaja-bunkera i tenka, uzvraćali.

Najednom stade rad »šarca«. Nijemci učutkaše miljenika Kozića. Pošto sam neposredno bio pored njega i vidio da je teško ranjen, preko veze sam pozvao bolničara da dođe i da mu se ukaže pomoć. Uskoro je umro nedečekavši traženu pomoć.

Nisam imao drugog rješenja, prihvatio sam njegov puškomitraljez i nastavio sa vatrom po neprijatelju.

Međutim, nije bilo nikakvog izgleda da se savlada ta prepreka i pređe na drugu stranu rijeke. Noć je polako izmicala, pa stiže iz štaba bataljona naređenje da se u tišini povučemo. Povlačenje je unaprijed bilo predviđeno. Za mene i mog pomoćnika sa municijom novi vatrene položaj bio je udaljen nekoliko stotina metara u pravcu brda. Bez ikakve panike svi vodovi čete počеше se povlačiti. Noć nam je olakšala povlačenje. Izvukli smo se i zauzeli novi položaj.

Kako je dan bio sve bliži, posmatrali smo sa novog položaja pregrupisanje Nijemaca i pripreme da krenu u našem pravcu. Bila je to dobra prilika za moj puškomitraljez, pa sam otvorio vatru. Malo su se sredili i počeli uzvraćati. Položaj koji sam sa svojim pomoćnikom odabrao nije odgovarao za eventualno povlačenje, s obzirom da je do ivice brda trebalo preći još stotinjak metara. Shvatio sam da ne možemo dugo ostati na tom položaju. Najpre sam rekao mom drugu da se pokuša prebaciti do brda, i uspio je. Nisam se mogao ni ja više zadržati, budući da su Nijemci već pripremili pokret prema nama. Moji drugovi

su znali gdje se nalazim i da mi je potrebna podrška. Otvorili su vatru na Nijemce i ja sam sa puškomitraljezom krenuo. Poneko zrno ili rafal fijukali su oko nogu, ali sam nekako uspio da se prebacim. Moj pomoćnik je već pripremio i posjeo pogodan položaj. Postavio sam mitraljez i otpočeo novu seriju rafala.

Neprijateljeva pješadija, uz podršku artiljerijske vatre, krenula je u pravcu naših položaja.

Nijemci su ubrzo otkrili i položaj mog mitraljeza, pa su topovske granate počele sve bliže i bliže da padaju oko našeg mitraljeza. Odjednom, začula se strašna eksplozija, i ja sam se ošamutio. Zatrpan sa zemljom, primijetih kako je i moj »šarac« oštećen parčetom granate, a zatim da mi krv teče iz tjemena. U tom trenutku je i moj pomoćnik primijetio da sam ranjen i pozvao je pomoć. Stigle su bolničarke i drugovi i izvukli me na bezbjednije mjesto. Ukazana mi je prva pomoć, a kasnije sam otpremljen u brigadnu bolnicu. Tako sam privremeno završio ratovanje i rastao se sa mojim vjernim prijateljem »šarcem«. Iduće noći, sa ostalim ranjenicima, prešao sam ibar. Krenuli smo na Kopaonik.

Sa protivtenkovskom puškom u prelazu Ibra

ILJA CVETKOVIĆ IČA

Prilaz dolini Ibra bio je veoma težak. Ili smo mi napadali, ili nas je neprijatelj napadao na cijelom putu do Berana, preko Pešterske visoravni, do obale Ibra.

Pred kraj dana 3. avgusta 1944. pozvao me je komandir Dušan Savić i rekao: »Večeras se prelazi Ibar. Uzmi protivtenkovsku pušku i kreni u 1. bataljon. Ukupno će vas biti dvojica sa protivtenkovskom puškom. Budi oprezan, tu je pruga, a i tenkovi stalno krstare drumom«.

Bila je noć. Prišli smo rijeci. Ubrzo smo prešli Ibar, prugu i drum kod Rudnice, a odmah potom naišli smo na bunkere i rovove kod željezničke stanice. Neprijatelj nije ni uspio da pruži jači otpor, i prva prepreka je savladana. Tišinu noći narušavalo je štekatanje mitraljeza i pucnjava iz pušaka. Pucalo se na sve strane.

Ujutru je naišao neprijateljski voz od Raške. Pucao sam na njega. Bio sam udaljen otprilike 200 metara. Voz se povukao. Ubrzo su naišla i dva tenka. Uspio sam protivtenkovskom puškom da zaustavim prvi tenk, a drugi se vratio. Uskoro su se pojavila još tri. Otpočela je uzajamna paljba. Tenkovi, na udaljenosti odprilike 150 metara, pokušavali su da pogode naše položaje na jednom uzvišenju. Uspio sam da onesposobim jedan od njih.

Ostao sam sam na položaju. Vjerovatno nisam čuo komandu za povlačenje. U odstupanju prema brdu, u pravcu u kom su otišle naše kolone, natrčao sam na njemačkog vojnika. Razoružao sam ga, uzeo njegovu pušku, a njemu dao svoju praznu.

Kad sam stigao kolonu drugovi su me iznenađeno pitali ko mi je to. »Našao sam novog pomoćnika, jer me je moj ostavio samog na položaju« - rekao sam u šali. Drugovi su mi pokazali i put kojim je krenuo moj 2. bataljon. U štabu bataljona bili su iznenađeni kada su me vidjeli. Mislili su da sam poginuo ili da sam zarobljen, a i čuli su da sam ostao bez protivtenkovske puške. Pala je i opklada na moj račun. Naime, jedan borac je tvrdio da, ukoliko sam živ, neću doći bez protivtenkovske puške, a drugi je to osporavao. Prvi je dobio opkladu - čuturu rakije.

Prešli smo Ibar

HAJZIR LIČINA HAJRO

Godina 1944. 28. jul, ljetnja omorina. Druga krajiška udarna brigada je na okupu. Štab brigade je među bataljonima. U četama se održavaju kratki sastanci, partijski i skojevski.

Uoči pokreta bilo je veselo, djevojke, kojih je u mjestima logorovanja bilo mnogo, željele su da se još jedanput uhvate u kolo sa hrabrim borcima koji kreću u Srbiju. Jutro je osvanulo sa puno radosti u srcima svih boraca. Komandant bataljona obilazi sve čete, ali ništa ne saopštava o tome da idemo na daleki put. Popodne je prošlo. Spremni smo za pokret. Naša brigada kreće u koloni. Pokret je do tančina razrađen.

Prvi i drugi bataljon 2. krajiške brigade kreću jedan za drugim. Smrklo se. Počela je da rosi kiša. Noć ljetnja, mračna, nagovještavala je pomrčinu i kojoj se prst pred okom neće vidjeti. Prethodnica kreće lagano i oprezno. Selo Suvi Do - prvi pucnji na putu ka Srbiji.

Drugog avgusta kiša je padala cijeli dan. To usporava brzinu kretanja preko Rogozne. Teško je koračati. Naša brigada je u selu Odojevići. Teško je, ali smo se iskupili - sva četiri bataljona - i održali smotru u čast dvogodišnjice formiranja brigada. Svi bataljoni su u stroju. Predaje se raport komandantu brigade Draganu Staniću.

Dolina Ibra je obavijena tišinom. Izviđači i rukovodioci obavještajnih grupa prate pokret i javljaju da je dolina Ibra načičkana bunkerima i mitraljezima, da željezničkim šinama krstare oklopni vozovi, drumom gusjeničari, a da su pored tunela visoki bunker s brojnom posadom. Politički komesari i delegati javljaju da neprijateljska ofanziva u Toplici i Jablanici postaje sve žešća. Steže se obruč oko naših brigada i divizija. Vode se žestoke borbe, javlja »Slobodna Jugoslavija«.

Preći Ibar, udariti neprijatelju s leđa i razbiti obruč oko naših bila je misao svakog borca. Naređeno je da se Ibar mora preći bez obzira na brojnost neprijatelja.

Trećeg avgusta rano ujutro, krećemo iz sela Odojevići, preko dugačke kose i sela Vračeva, u pravcu Ibra. Na čelu brigadne kolone kreće se prvi, a na začelju 4. bataljon. Sa štabom 1. bataljona je i štab brigade.

Na oborenim bukovim stablima sjedjeli su komandant i komesar brigade sa komandantima bataljona. Dogovorili su se o prelasku Ibra. Nedaleko drugovi slušaju izvještaj obavještajaca brigade o tome da je na željezničkoj stanici u Rudnici došlo mnogo vojske.

Zauzeli smo povoljne položaje i napali protivnika sa svih strana. U toku borbe i ne primjećujemo da je dan pri kraju. Njemački vojnici po-

činju da pucaju. Njihov slom je neminovan. Nastaje panika i neorganizovano bjekstvo s položaja. Ostavljaju za sobom mrtve i ranjene.

Ostali bataljoni progone neprijatelja. Hitaju ka Ibru jer ga prema planu treba preći do jutra. Počela je kiša. Poslije dnevne žege osjetili smo prijatno osvježanje. Šušti lišće od kiše - krećemo se u koloni brzim maršom. Za nama ostaju tragovi krvi, šatorska krila, puške i rasuta municija, koju je neprijatelj pobacao bježeći sa dugačke kose Crnog vrha.

Nijemci su se povukli na drugi položaj da nas sačekaju na obali, gdje su utvrđeni. U brdima na drugoj strani su bunker i rovovi sa bodljikavom žicom. Na drumu, oko željezničke stanice Rudnica i pored tunela Nijemci u oklopima i bunkerima. Idemo raskvašenom kaljugom punom ilovače od koje se obuća teško odvaja. U dolini magla. Gusta šuma. Noć sporo odmiče. Umorni smo i pospani. S desne obale Ibra svjetlećim mecima otkrivaju raspored bunkera. Najzad smo na obali rijeke. Sada treba preći Ibar, zatim prugu i, najzad, drum iza kojega počinju padine Kopaonika.

»Momci izdržimo još malo«, kaže komandant. »Ne brini družo komandante. Rijeku ćemo pregaziti i željezničku stanicu zauzeti«, odgovaraju mu drugovi borci.

Mještani nam pokazuju raspored bunkera i vode nas na sigurnije mjesto. Borci gaze. Dubina vode postepeno raste... Prelazimo desetine koraka i voda nam dopire do koljena, a onda do grudi. Noge se teško izvlače iz muljevitog dna. Uz velike napore, stigli smo na drugu stranu obale. »Tamo je bunker«, pokazujući ga rukom, reče nam vodič. Približavamo se i bacamo bombe. Bunker se vide kao u sred dana. Iz njih dopire glasan, ali nerazumljiv žagor, a onda roj svetlećih kuršuma i sjaj raketa.

Pod zaštitom bombaša, uz pomoć mještana, 2. bataljon je pregazio rijeku. U rasvit dana napadamo željezničku stanicu Rudnica. Žestoka paljba u trku. Napad podržava brigadni minobacač. Nišandžija slabo prati pokret naših boraca, pa nekoliko mina eksplodira nedaleko od našeg streljačkog položaja, a onda pogađa stanicu. U jurišu se osvaja vagon po vagon. Nikola Čulibrk je bio u prvim redovima. Neprijateljska odbrana je slomljena. Zaplijenjeno je mnogo ratnog materijala, odjeće i obuće, i konja natovarenih hranom i municijom. Borci 2. bataljona skinuli su dotrajalu odjeću i obukli novu. Odjednom, nebo se oboji svjetlošću raketa i plamenom zapaljenih vagona. Ta svjetlost je bila signal opkoljenim drugovima na Jastrebcu i u Jablanici da im hitamo u pomoć.

Nakon prelaska Ibra pristupamo uništenju odvojenih neprijateljskih grupa u tunelima i bunkerima, a Švabe nas tuku bacačima i žiškarcima, dok se užurbano krećemo ka selu u kojem zarobljavamo četnike i arhivu četnika Ibarske brigade. Nastavljamo pokret u pravcu Kopaonika. Po prelasku Ibarske doline sukobljavamo se s četnicima jačine četiri jurišna korpusa (oko 10.000 četnika). Posle višednevne borbe, naše jedinice uspijevaju da ih razbiju, nanoseći im velike gubitke.

Prelaz preko Ibra i komesar Miloš

HASIBA BAKALOVIC

Mada su skojevci i članovi KPJ, i svi ostali borci, bili dovoljno obaviješteni o značaju prelaska brigade u Srbiju, ipak je za mene i ostale neplivače prelaz preko Ibra bio posebna brigada. Priželjkivala sam sreću da naš 3. bataljon, oslobodi za prelaz bar bilo koji most, ali se to nije desilo. Ibar se morao pregaziti. Svoj strah sam saopštila političkom komesaru bataljona Milošu Obradoviću, dobrom rukovodiocu i drugu. Ohrabrio me je odgovorom: »Ne brini, imamo to u vidu«.

Naveče smo krenuli prema ibarskoj dolini i kad smo se približili željezničkoj pruzi uspostavljen je borbeni poredak. Otvorena je vatra da bi zaustavili ili oštetili voz koji je tutnjao prugom. Iz njega je otvorena takođe žestoka paljba pratilaca voza, i on se udaljio.

Akcije 3. bataljona na rušenju mostova na pruzi i cesti ometane su iz bunkera. Cestom su tutnjali neprijateljevi tenkovi. Sa posjednutog položaja iznad ceste borci su složno napali neprijateljevu motorizovanu kolonu. Naročito su bombaši došli do izražaja, pa je bilo i zapaljenih kamiona. Tu je zarobljeno nekoliko Italijana.

Bila je vedra avgustovska noć, a i neprijateljeve rakete su obasjavale ibarsku dolinu. Negdje kasno noću otpočet je prelaz rijeke. Kada sam pred zoru došla na red, prišao mi je komesar Miloš, uhvatio me ispod ruke i priključio koloni, koja se iza mene nadovezivala. Držali smo se jednom rukom za konopac razvučen preko rijeke, a drugom za opasač. Dok sam gazila kroz hladnu vodu moj strah je brzo nestao.

Kasnije sam čula od nekih boraca da su komesar Miloš i još neki rukovodioci bataljona po nekoliko puta prelazili rijeku da bi preveli neplivače.

Kad je svanulo bila je magla u dolini rijeke. Cete koje su prve prešle rijeku posjele su položaj na koji se neprijatelj bio ustremio vatrom iz rovova i bunkera, kao i minobacačkom i artiljerijskom vatrom.

Negdje na domak uspona iz doline Ibra do položaja 3. bataljona srela sam Zelkidu Mešković, referenta saniteta bataljona, čiji sam bila zamjenik. Istovremeno smo sporo krenule jedna prema drugoj, između živice i nepožnjevene pšenice. Međutim, susret nam je prekratio komesar Miloš Obradović, rekavši: »Vas dvije kao da ste došle na vašar, a ne među dva protivnička fronta. Možda želite da vas jedan metak ili rafal ostavi ovdje, na vječnoj straži?« Strogo nas je upozorio na opreznost.

Zelkida mi je jednom prilikom rekla da se boji da ja ne poginem, pa ako se ona vrati živa kući da joj moja majka ne prigovori kako me je odvela u partizane a sama se vratila. Željela je da pogine prva. Međutim, obje smo bile ranjene u različitim borbama i na različitim terenima.

Požurila sam poslije toga prema položaju našeg bataljona. Posrtala sam nešto zbog umora, a nešto zbog uspona i mokrog odijela. Sa svoje desne strane čula sam da neko zove bolničarku. Požurim takoreći i na nogama i na rukama preko čistog prostora prema pozivu. Našla sam bolničarku (mislim iz 1. čete) Stanu, možda se preživjela Bosnić, oblivenu krvlju. Ranjena je bila više lijeve slepoočnice. Kako smo se međusobno zvale sestrama, kad me spazila povikala je: »Spasi svoju seku«. Poljubila sam je, obrisala krv sa lica i previla. Plašila sam se da geler nije dublje u ranu otišao. Ona je bila malo kontuzovana. Tada je stigao komesar Miloš Obradović i naredio mi da Stanu odvedem od položaja, što sam i učinila uz pomoć jednog borca, koji se odmah vratio na položaj. Stana i ja smo ostale same.

Sat kasnije do Stane i mene stigla je Zalkida Mešković sa četiri borca. Nosili su nekoga na nosilima. Spustila sam Stanu na moju bluzu, a ja sam izašla pred Zalkidu da saznam ko je na nosilima. Ona mi sva u suzama, reče: »Pogibe naš komesar Miloš«. Borci su pokojnika spustili i svi smo plakali, krijući od Stane, da ne sazna o kome se radi.

Eto, tako je dobri komesar Miloš Obradović, obilazeći položaj, boreći se za bezbjednost svojih boraca, žrtvovao sopstveni život, a nedavno mu je bila zacijeljena rana na ruci od ranijeg ranjavanja. Reći da je bio dobar, pažljiv, požrtvovan i hrabar jedno je, a drugo je doživjeti i osjetiti tu dobrotu onako kako smo je osjetili mi, većina boraca koja ga je poznavala.

Treba da ga se vječno sjećamo. Isto tako i Stane, dobre i neustrašive bolničarke, koja je pružila sve od sebe u spasavanju ranjenika. Umrula je u jednom majevičkom naselju - Koraju, mislim da je to bilo krajem decembra 1944. ili početkom januara 1945, od posljedica drugog ranjavanja, u brigadnoj bolnici, gdje sam je posjetila par sati prije smrti. Plakala je, a nije imala snage bilo šta da kaže.

Prva četa Četvrtog bataljona prelazi Ibar

GAVRO PANIC

U borbama za prelazak Ibra bio sam komandir 1. čete 4. bataljona 2. krajiške brigade.

Noću 3/4. avgusta 1944. krenuli su u napad s ciljem prelaska Ibra, 1, 2. i 3. bataljon naše brigade. Bataljoni su uspjeli da pređu Ibar uz teške borbe sa neprijateljem koji se nalazio u njegovoj dolini. U Kamenici su bili zadržani pozadinski dijelovi, brigadna bolnica i 4. bataljon radi njihove zaštite.

Slijedećeg dana i 4. bataljon se približio rijeci. Prva četa dobila je zadatak da posjedne oštar greben, uzvišenje iznad rijeke, i da štiti lijevi bok bataljona i tuče neprijatelja koji naiđe cestom iz pravca Raške.

Četa je posjela položaj. Ubrzo su stigla 3 tenka, prešli most preko jednog dubokog jarka (potoka) i zauzeli borbeni raspored. Primjetivši nas neprijatelj je osuo vatru iz mitraljeza i topova po položaju čete. Mi smo uzvratili vatrom, da bi ga zadržali na dostignutoj liniji. Borba je trajala sve do noći. Tenkovi se nisu udaljavali od mosta, jer im je položaj bio pogodan. Neprijateljeva su zrna podbacivala ili prebacivala naš položaj.

Prođe noć, pucnjava je potpuno prestala. Neprijatelj se pritajio na ledini više mosta i pored potoka.

Za vrijeme zatišja došli su na naš položaj načelnik štaba divizije i komesar bataljona Zvonko Žardin. Pozvali su me i naredili da spremim četu za pokret. Načelnik štaba divizije rekao mi je da su sve jedinice brigade prešle rijeku i da je trenutak da i mi pređemo i prenesemo radio-stanicu. Zatim je načelnik rekao: »Moramo pregaziti rijeku i stići na desnu obalu Ibra u najvećoj tišini, bez borbe sa neprijateljem. Ko bude opalio metak sa naše strane biće streljan«. Sa tim naređenjem bili su upoznati svi borci i rukovodioci čete. Nisam bio zadovoljan njime, ali sam prećutao i pridržavao ga se, jer je time bila onemogućena inicijativa i samoinicijativa komande čete ukoliko se nađemo u kritičnoj situaciji.

Kolona se spustila prema rijeci. Gazili smo rijeku, a na čelu kolone nalazio se načelnik štaba divizije i forsirao čelnu grupu prema svom nahođenju. Celu grupu su sačinjavali: načelnik štaba divizije, jedan kurir, ja kao komandir čete, puškomitraljezac i njegov pomoćnik iz 1. voda. Krenuli smo od rijeke prema cesti jednim potokom - jarkom. Za čelnom grupom išla je kolona čete. U koloni se nalazio i komesar bataljona Zvonko Zardin. Kad je čelna grupa stigla pod most na cesti, iz pravca

Raške začula se buka tenkova. Zastali smo ispod mosta, a ostali su po-legali u jarak iza nas.

Prvi tenk je prešao preko mosta, a on je škripao i prašina je sipala po nama. Kad je prošao prvi tenk čelna grupa se pomakla nekoliko koraka naprijed, tako da više nismo bili ispod mosta. I ostali tenkovi su prešli most i odmah skrenuli sa ceste ulijevo i parkirali se iznad mosta, pored potoka, a zatim ugasilu - motore. Na tom mjestu našlo se sedam tenkova. Čuo se razgovor posade i lupa nekih kanti, a zatim smo vidjeli jednog tenkistu kako ide goloruk prema nama i dolazi do jarka na oko tri metra ispred nas. Zastao je i izgovorio poluglasno »vas ist«, a zatim pojačanim tonom viknuo »partizan«.

U tom trenutku načelnik štaba divizije je brzo ispalio nekoliko metaka na tenkistu, a zatim nama rekao »za mnom« - Iskočili smo iz jarka i brzo potrčali uz jednu njivu zasejanu kukuruzom, i produžili do jedne kuće. To je bila čelna grupa, a svi ostali u koloni povukli su se dubokim jarkom prema Ibru.

Kada je ispaljen metak sa naše strane posadi tenkova nije bilo odmah jasno o čemu se radi, pa je nastalo kraće zatišje. Kad smo odmakli oko 200 metara, napravili su nekakvu galamu, a kada je posada zauzela svoja mjesta, sasuli su rafale iz mitraljeza u pravcu Ibra. Pošto vatrom nije uzvraćeno, prestali su sa paljbom, pa je nastalo zatišje.

Tada nisam znao da li su 2. i 3. četa našeg bataljona išle u koloni za 1. četom, ili su išle u posebnoj koloni desno od nas. Komandant bataljona Perica Vukojević nije stigao na čelo kolone 1. čete u čelnu grupu, jer da je on bi sa nama, vjerujem, drugačije bi se događaj odvijao. U tom trenutku komanda 1. čete i borci nisu mogli ništa učiniti, jer je bilo na snazi strogo naređenje da niko ne smije opaliti metak sa naše strane. Kada smo već došli u takvu situaciju i kada se videlo da nema u blizini neprijateljeve pješadije koja bi štitila tenkove, trebalo je iskoristiti iznenađenje i povesti borbu sa posadom tenkova.

Imao sam želju da se vratim preko ceste u pravcu rijeke i dođem u sastav čete, ali je načelnik štaba divizije odlučio da krenemo predviđenim pravcem, a trebalo je da četa obilaznim pravcem stigne i na određeno mjesto. Krenuli smo i putovali čitavu noć sa kraćim odmorima. Sjutradan, prije podne, stigli smo u sastav čete i 4. bataljona, produžili i stigli u Belo Brdo da se odmorimo.

Poslije toga događaja nikad više nisam želio da se nađe pored mene više rukovodilaca kada sam u kritičnoj situaciji sa svojom jedinicom. Uvijek sam želio da obavim postavljene zadatke svojih pretpostavljenih u granicama mogućnosti. Uvijek sam održavao dobre odnose u komandi svoje čete i u kritičnoj situaciji brzo smo se dogovarali i pronalazili najbolja rješenja.

Bitka na Kopaoniku

PERO KNEŽEVIĆ

Iako su četnike više puta teško tukle jedinice NOVJ, sa porazom na Kopaoniku otpočela je njihova silazna linija, sve do konačnog uništenja. To je, ujedno, i prvi teški poraz njihovih krupnih snaga u užoj Srbiji - njihovoj bazi, koju su, uz pomoć Nijemaca i nedićevaca, držali gotovo tri godine. Na Kopaoniku su se sukobile krupne i najkvalitetnije četničke snage (pet četničkih korpusa, od kojih četiri jurišna: 1. ravnogorski, Valjevski, Cerski, Kosovski i Rasinski) sa divizijama Operativne grupe (2. proleterska, 5. krajiška i 17. bosanska). Poslije toga porazom njihova baza se sve više sužavala, uporedo sa narastanjem narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji. Relativno brz poraz u Srbiji pokazao je da četništvo - ni kao ideologija, ni kao vojni pokret - nikad nije uhvatilo čvrst korijen u srpskom narodu.

Petog avgusta, oko podne, završene su teške borbe u dolini Ibra, gdje je neprijatelj snažno pokušavao da spriječi prodor Operativne grupe u Srbiju.

Dohvativši se obronaka Kopaonika, Operativna grupa divizija NOVJ, pod komandom Peka Dapčevića, našla se pred izvršenjem osnovnog zadatka - spajanjem sa jedinicama pod komandom Glavnog štaba Srbije u Toplici i Jablanici. Ali, i Operativna grupa se našla u nezavidnoj situaciji, između jakih četničkih snaga ispred sebe i još jačih njemačkih snaga iza sebe, u ibarskoj dolini.

Situacija u srpskim divizijama (21, 22, 23, 24. i 25) bila je prilično kritična. U okviru borbe za Srbiju, prvenstveno pokušaja Nijemaca da suzbiju naglo narastanje divizija NOV i POJ u jugoistočnoj Srbiji i onemoguće prodor krupnih jedinica NOVJ iz istočne Bosne, Sandžaka i Crne Gore u Srbiju, Nijemci su sredinom jula 1944, preduzeli ofanzivu širokih razmjera protiv novoformiranih srpskih divizija radi njihovog razbijanja i uništenja. Ofanzivu je izvodila armijska grupa »Felber«, pod rukovodstvom vojnog zapovjednika Srbije generala Felbera, koji objedinjava komandovanje nad njemačkim, bugarskim i nedićevskim snagama. General Felber je angažovao sve raspoložive snage pod svojom komandom, a uz to se postarao da u poduhvat uključi i krupne četničke snage.

Draža Mihailović je imao najveći politički i vojni interes da ta operacija uspije, pa je angažovao ne samo desetine mjesnih četničkih kor-

pusa nego je uputio i svoje najbolje snage, tzv. jurišne korpuse iz Šumadije i zapadne Srbije. U trenutku izbijanja Operativne grupe divizija na ibar ta ofanziva je bila još u jeku.

Štab Operativne grupe izdao je 5. avgusta u 14,00 časova, zapovijest za pokret preko Kopaonika ka Brusu, pri čemu je trebalo zaobići njegov masiv sa jugoistoka. Stanje kod neprijatelja na Kopaoniku bilo je nejasno. Znalo se da su glavne četničke snage angažovane u jugoistočnoj Srbiji. Nije bilo poznato da su upravo tog dana izvučena iz borbe četiri četnička jurišna korpusa i upućena na Kopaonik (približna jačina četničkih korpusa oko 3.500 ljudi, a približna jačina naših divizija oko 2.000 boraca).

Sve tri divizije Operativne grupe krenule su u 2,00 časa 6. avgusta preko jugoistočne padine Kopaonika, i to: 5. krajiška divizija, na desnom krilu, kretala se prostorom Lozno - Graničane - Jelacke, na prostoriju Stava - Trešnjica - Vitoš - Boranci, Kovizle i Radunje; 2. proleterska divizija, kao srednja kolona, kretala se prostorijom Dren - Kojkovo - Mekinjići, na prostoriju Blaževo - Belo Polje - Cokotar - Đerekare; 17. bosanska divizija, kao lijeva kolona, kretala se prostorijom Miokovići - Planica - Belo Brdo, na prostoriju Kneževo - Brzeće - Gočmanci - Livade.

Još dok su se divizije Operativne grupe tukle u dolini Ibra, četničko komandovanje, prema odluci i odobrenju njemačkog generala Felbera, izvlačilo je iz borbe četiri grupe jurišnih korpusa pod komandom majora Dragoslava Račića (1, 2, 3. i 5. jurišni korpus ili: 1. ravnogorski, Cerski, Valjevski i Kosovski). Na tom prostoru već se ranije nalazio i Rasinski četnički korpus, čije je to bilo operativno područje. Jurišni korpusi su hitno upućeni u susret Operativnoj grupi divizija.

Na obavijest Vrhovnog štaba o pokretu jačih četničkih snaga iz Toplice prema Kopaoniku, štab Operativne grupe upozorio je oko 13 časova komandante divizija, skrenuo im pažnju na opreznost, naredio dublje izviđanje i aktiviranje obavještajnih organa. Po svoj prilici, štab OG smatrao je da bi se glavnina tih četničkih snaga mogla pojaviti na Kopaoniku tek za 24 časa, jer se na toliko vremena računalo i za odmor premorenih jedinica na dostignutoj prostoriji. O četničkim snagama nije se mnogo znalo, ni kolike su, ni kuda se kreću, ni gdje će se pojaviti, pa je štab OG video najbolje rješenje u tome da ih sačeka na Kopaoniku.

Četnici su žurili da posjednu greben Kopaonika. Maršujući cijelu noć 5/6. avgusta, Cerski korpus se već ujutro pojavio na istočnim padinama, i sa jednom brigadom posjeo položaj Mramor, kota 1304, kod Kneževa, a dve brigade uputio je na Pančićev vrh.

U toku dana i naredne noći za njim su pristizali 1. ravnogorski korpus na Jelicu, kota 1776, Valjevski na liniju Ogledna - Brložnik, i Kosovski četnički korpus na Karoman, kota 1934. u rejonu Brusa nalazili su se dijelovi Rasinskog korpusa. Tako su četnici u toku 6. avgusta posjeli neke dominantne tačke Kopaonika.

Dok su 2. proleterska i 5. krajiška divizija krenule na vrijeme (u 2 časa 6. avgusta), 17. divizija je kasnila 1 - 2 časa.

Druga krajiška brigada sa prostorijske Belo Brdo krenula je bez 4. bataljona, koji je najvjerojatnije ostao zbog premorenosti i krenuo za brigadom tek oko 10 časova. Brigada je krenula kao lijeva kolona divizije, tako da je imala ulogu lijeve pobočnice.

Najteže borbe toga dana vodila je 17. divizija. Njena 6. brigada oko 9 časova, na liniji Mramor - Oglavlje - Brložnik, našla se čelom u čelo sa dvije četničke brigade. Razvila se žestoka borba, koja je trajala puna četiri časa. Tada je 6. brigada u sadejstvu sa 1. bataljonom 15. i 3. bataljonom 2. proleterske odbacila četnike prema Brusu. Neprijatelj je gonjen do linije Vlaška ravan - ogleđna kota 1349 - s. Gornji Levići.

Druga krajiška brigada, stigavši u selo Brzeće, posjela je položaje sjeverno od sela. Bili su to sjenokosi na visini od oko 1.400 metara, prošarani šumarcima, izbrazdani uvalama i vrtačama. Teren ispred položaja se dizao, a pregledni su bili samo proplanci. Borci su posjeli prirodne zaklone i, kako nije bilo neprijatelja na vidiku, umorni, vrijeme su koristili za odmor. Oko 17 časova izvidnice su obavijestile o pokretu četnika prema našim položajima. Borci 2. i 3. bataljona su zalegli i čekali.

Četnici su iznenadili, ne pojavom, već silinom napada. U stvari, jurišem na širokom frontu. Na vatru i gubitke nisu se osvrtni. Sa zastavama, trubama i bubnjevima, jurili su kao ljudi. Nenačuvana na takve juriše četnika, naša odbrana je popustila. Povlačenje je bilo neorganizovano i u neredu. Četnici su upali u selo Brzeće, u kojem se upravo bila smjestila brigadna bolnica i intendantura. Zarobili su dio teških i nepokretnih ranjenika i nekoliko bolničarki, i sve su ih ubijali na zvjerski način.

Bio je to protivnapad Cerskog i dijela Valjevskog korpusa na 6., 15 i dijelove 2. brigade, i sve tri brigade su bile primorane na povlačenje.

Bataljoni 2. krajiške brigade su se povukli na Mramor, jugoistočno od Kneževa, gdje se nešto ranije povukla osakaćena brigadna bolnica i intendantura. Tu je pristigao iz Belog Brda i 4. bataljon.

Štab operativne grupe u 23,45 časova 6. avgusta izdao je novu zapovijest za napad na četnike na potezu Gradac - Brzeće - Livade. On je utvrdio da su snage četnika na Kopaoniku mnogo jače nego što se mislilo prema izvještajima potčinjenih komandanata. Cilj neprijatelja bilo je zadobijanje inicijative, izbijanje na glavno bilo Kopaonika i dejstvo u lijevi bok Operativne grupe.

Određeno je vrijeme napada za 0,30 časova 7. avgusta. U napad su krenule dve divizije, i to: lijeva kolona - 17. divizija napadala je na sektoru sela Brzeća, obuhvatajući neprijatelja lijevim krilom. Zadatak joj je bio da razbije neprijatelja, protjera prema Brusu, izbije na cestu Brus - Aleksandrovac, lijevim krilom ovlada selom Milentije, a desnim zauzme Brus u sadejstvu sa 2. proleterskom brigadom;

Desna kolona - Druga proleterska divizija napadala je na sektoru Jastrebac - s. Šošići. Imala je zadatak da razbije neprijatelja, protjera ga prema cesti Brus - s. Razbojna, lijevim krilom, u sadejstvu sa 17. divizijom zauzme Brus, a sa desnim izbije na cestu u visini sela Lepenac i poruši je.

Peta krajiška divizija ostala je u opštoj rezervi, na prostoriji Blaževo - Belo Polje - Cokotar - Đerekari.

U toku noći 6/7. avgusta na Kopaonik su pristigle neke nove četničke snage (pominju se dijelovi Podrinjskog i Resavsko-Topličkog korpusa). Znajući za pristizanje većih četničkih snaga, štab Operativne grupe žurio je da ih po dijelovima tuče prije nego što se koncentrišu. U tome nije uspio. Četnički korpusi su se relativno brzo koncentrisali. Pošto u toku 6. avgusta nisu uspjeli da izbiju na greben Kopaonika iz pravca Brusa, četničko komandovanje je poslije podne i naveče uputilo jače snage prema Jošaničkoj Banji. I ono što im nije uspjelo od Brusa, uspjelo im je od Jošaničke Banje. Zaobilazeći naše lijevo krilo oni su u toku noći i ujutro 7. avgusta izbili na greben kopaoničkog masiva - Gobelju, kota 1934; Ledenicu, kota 1915, i Pančičev vrh, kota 2017. Praktično, time su četničke jake snage izbile na dominantne vrhove, na bok i iza leđa Operativne grupe. Naše komandovanje još uvijek nije imalo podatak o tom manevru četnika.

Štab 17. divizije izdao je svoju zapovijest za napad oko 16 časova, u kojoj je brigadama odredio pravce kretanja.

Druga krajiška brigada, kao lijeva kolona, trebalo je da izbije na liniju Mramor, kota 1304 - Palež, kota 1474 - Mokro - Obradova čuka - kota 1430, a potom da nastavi prodiranje pravcem: Borja, kota 1380 - Kumanova čuka, kota 1300 - Vrgaja, kota 1173 - Sto, kota 1307. Po ovladavanju linijom Sto - Ugar, trebalo je da izbije na cestu Brus - Aleksandrovac i ovlada selom Milentija i Veliki Ribari.

Šesta bosanska brigada, u srednjoj koloni, trebalo je da izbije na prostoriju Borje, kota 1380 - Kumanova Čuka - Vrgaja, i sa te prostorijske produži pravcem: Gradište, kota 952 - Vukajlovići - Kobiljačko brdo.

Petnaesta majevička brigada, trebalo je da nadire pravcem: Gočmanci - Livade - Ninova, kota 896 - Gradište. Sa linije Gradište - Orljak, kota 873, da goni neprijatelja pravcem Crni vrh, kota 1019 - Lazina, kota 822 - Brus, a jednom kolonom: Stara Bačija - Veliki brod, kota 822 - Velika glavica, kota 824, i izbije na cestu Brus - Aleksandrovac.

Komandant 17. divizije Gligo Mandić, u namjeri da ostvari zamisao štaba Operativne grupe i obuhvati lijevim krilom četničku grupaciju sjeverozapadno od Brusa, uputio je još u večernjim časovima (6. oktobra) 2. krajišku brigadu na Bećirevac u Ledenicu, kota 1915, da bi do početka opšteg napada zauzeo što povoljnije pozicije za opšti napad. Četvrti bataljon, izlazeći na Ledenicu negdje oko 3,00 časa, na svoje iznenađenje, sukobio se sa četnicima. Time su otpočele borbe toga dana. Na Ledenici i Bećinovcu već su se nalazile dve brigade sa oko 1.200 četnika, sa dva protivkolska topa i jednim teškim minobacačem. Bataljon se našao u neravnopravnom položaju, udaljen od ostalih bataljona, odvojen ispresijecanim i teško prohodnim zemljištem, tako da se nikakvo

sadejstvo i pomoć ostalih bataljona nije moglo očekivati. Bataljon je prihvatio borbu i odolijevao do osam časova izjutra. Kada su četnici sa Bećirevca pošli u obilazak bataljona, komandant Perica Vukojević donio je odluku da se pod borbom postepeno povlači. Četnici su ujutro napali i glavninu 2. krajiške brigade, snažno dejstvujući u bok, koji je ostao otkriven po povlačenju 4. bataljona. U takvoj situaciji komandant brigade Dragan Stanić odlučio je da postepeno povlači bataljone, pružajući otpor na uzastopnim položajima. Pred veče se brigada našla i stabilizovala front na liniji Oštra čuka - Mramor. Druga krajiška brigada je toga dana vodila borbu sa glavnicom Cerskog i Valjevskog korpusa, čiji su joj se dijelovi našli duboko na boku.

I dok su četnici u toku jutra potiskivali 2. krajišku brigadu sa grebena Kopaonika, krenule su u napad 6. i 15. brigada, kao i brigade 2. proleterske divizije na svojim pravcima.

Šesta brigada je krenula sa linije Oštra čuka - Jastrebac u dve kolone, opštim pravcem: Gradište, kota 1952 - Dub, kota 1944, - cesta Brus - Selo Milentija. U prvom naletu brigada je ovladala položajem: Bregovi, kota 1479 - Mancelo, kota 1972 - Glomen, kota 1206. Po prikupljanju na toj liniji, krenula je dalje, i ovladala dominantnim vrhovima Šiljača, kota 1625 - Mramor, kota 1304, i Palež, kota 1474. Zadržala se na Paležu zbog otkrivenosti boka povlačenjem bataljona 2. krajiške brigade. Pošto je već odbila jedan napad iz pravca Jelice, morala je obustaviti prodor ka s. Milentiji. Pred veče je napalo oko 700 četnika na položaj njenog 1. bataljona na Paležu i odbacilo ga nazad. Po prikupljanju, 1. bataljon je kontranapadom povratio Palež. Gotovo istovremeno, druga četnička kolona, sa oko 400 četnika, napala je njen 3. bataljon na Šiljači. On je razbio tu kolonu i četnici su ostavili potpuno ispravan protivkolski top i 75 granata.

Petnaesta majevička brigada, u sadejstvu sa 2. proleterskom brigadom, napala je Brložnik i protjerala neprijatelja prema Brusu. Do podne je izbila na liniju Poješevica - s. Livade - Glamen, i tu bila zaustavljena.

Napad 2. proleterske na desnom krilu odvijao se mnogo povoljnije, s obzirom na slabije neprijateljeve snage na tom pravcu. U napad je krenula 2. i 4. brigada, dok je 3. ostala u rezervi.

Druga proleterska brigada napala je kao lijeva kolona svoje divizije pravcem Gornji Levići - Šošići - Lipovac ka Brusu. Oko 17 časova ušla je u Brus, protjerujući dijelove Rasinskog četničkog korpusa i nanoseći mu teže gubitke (25 mrtvih, 40 ranjenih i 15 zarobljenih).

Četvrta proleterska brigada nastupala je pravcem Donji Levići - Debela glava - Čelopek - Crkvište, i tu ostavila na položaju dva bataljona, a sa dva se spustila preko Strmičke Reke na cestu Brus - Razbojna, nenailazeći na neprijatelja. Na cesti su presrele i zaplijenile kamion sa 2.000 kg brašna, namijenjenog za četničko snabdijevanje.

Borbe koje su počele u 3,00 časa toga dana završene su u sumrak. Štab Operativne grupe je u Belom Polju oko 14 časova tog dana razmatrao situaciju sa komandantima divizija. Tom prilikom je komandant 17. divizije Gligo Mandić referisao o stanju na frontu svoje divizije, ističući teži položaj 2. krajiške brigade i svog lijevog krila. Bilo je jasno

da je četnička glavina izbila na Pančičev vrh i više drugih dominantnih vrhova. Time je, praktično, ugrozila lijevi bok Operativne grupe. Četničko komandovanje, postalo je jasno, namjeravalo je da, s osloncem na greben Kopaonika, razbije i odbaci Operativnu grupu divizije. Realno procjenjujući nastalu situaciju, snage i namjere neprijatelja, štab OG odlučio je da na lijevom krilu uvede 5. krajišku diviziju iz rezerve, te da u toku noći 7/8. avgusta izvrši napad na četničke glavne snage na Kopaoniku sa 5. i 17. divizijom, dok bi 2. proleterska divizija ostala na pozicijama koje je osvojila u toku dana.

Borbe prema toj odluci vodile su se narednog dana.

Već u 14,30 časova 7. avgusta Operativna grupa je izdala zapovijest za razbijanje neprijateljevih snaga na prostoru Kopaonika. Utvrđeno je vrijeme napada: 1,00 čas 8. avgusta.

Lijevu kolonu činile su dvije brigade 5. divizije, koje su napadale Suvo Rudište (Pančičev vrh) i Ledenicu. Jedna brigada trebalo je da ostane na prostoriji Blaževo - Đerekari, kao obezbjeđenje prema Ibru i Labu.

Srednju kolonu činila je 17. divizija, koja je trebalo da napada pravcem Srebrenac - Jelica, kota 1776 - Gobelja, kota 1934 - Bećirevac, kota 1778 - Ledenica, kota 1915 - Karaman, kota 1934. Po likvidaciji neprijatelja, divizija je trebalo da usmjeri napad prema selu Milentija.

Desna kolona, 2. proleterska divizija, trebalo je da ostane na dostignutim linijama.

Peta krajiška divizija krenula je u napad u dve kolone. Prvom krajiškom brigadom napala je Suvo Rudište, na kome se nalazilo oko 600 četnika, sa jednim brdskim topom i dva minobacača. Četvrta krajiška brigada je provukla manje snage između Pančičevog vrha i Ledenice i, sa leđa, sa sjeverne strane, dijelom snaga dejstvovala na Bećirevac, koji su ostali bataljoni napadali s čela, a dijelom ubačenih snaga držala je puteve koji vode u Suvi Jelak i prema selu Rudnica na Ibru. Sa dijelom snaga sadejstvovala je 17. divizija na Ledenici.

Sedamnaesta divizija krenula je u napad u tri kolone. Lijevu je činila 2. krajiška brigada, koja je napadala na Ledenicu, kota 1915, Korman, kota 1934, i Jaran, kota 1288. Imala je zadatak da ovlada grebenom Kopaonika, između Brzeće i Duboke reke, sadejstvujući lijevo sa 4. krajiškom brigadom, a desno sa 15. majevičkom.

Srednju kolonu činila je 15. majevička brigada, a napadala je neprijatelja na Jelici, kota 1776, Srebrencu i Gobelju, kota 1934.

Desno je bila 6. brigada. Ostala je na Paležu, Mramoru i Šiljači, na položajima koje je dostigla prethodnog dana.

Iako je napad predviđen za 1,00 čas, 2. krajiška brigada otpočela je sa borbom mnogo ranije. Ona je, podilazeći Bećirevcu i Ledenici, naišla na četnike i, kako je tvrdio komandant divizije Gligo Mandić, to je imalo presudan značaj u brzom slamanju i razbijanju neprijatelja. U knjizi 17. ISTOČNOBOSANSKA UDARNA DIVIZIJA« Mandić kaže sljedeće: »Drsko prodirući u bataljonskim kolonama kosama Bećirevca i Ledenice 2. krajiška brigada zavarala je i natjerala neprijatelja da glavne snage orijentiše prema njoj. Time je neprijatelj oslabio bokove i budnost prema ostalim našim snagama, pa su dvije brigade 5. divizije sa jugo-

zapadne i zapadne strane i 15. majevičke brigade sa sjevera, vrlo brzo obuhvatile Suvo Rudište. Brzim i u velikoj mjeri iznenadnim izbijanjem 5. divizije na liniju i kota 1853 - Ječmište - Suvi Jelak, 15. majevičke brigade na Jelieu i Gobelju, a 2. krajiške brigade na Bećirevac i Ledenicu, praktično su bili okruženi Ravnogorski i Valjevski četnički korpus. Pred zoru otpočeo je odlučan napad, razbijanje i djelimično zarobljavanje oba korpusa. Tako je okončana borba na Kopaoniku.

Borbe sa četnicima vođene toga dana karakterisala je ne samo žestina i međusobni juriši nego i česta iznenađenja i nagli obrti, kao posljedica stvorene situacije i zemljišnih uslova. Počelo je još u toku noći. Objе strane su u toku noći izvodile brojne pokrete manjih i većih jedinica da bi posjele što povoljnije pozicije za napad, koji su obje strane pripremale. Drugi bataljon, idući na zadatak, izradio je nekakav zaobilazak da bi stigao na polazni položaj za napad. Premoreni borci jedva su se vukli, hodali su kunjajući i, čim bi bio dat odmor, mnogi bi odmah zaspali. Noć je bila prohladna i maglovita, kakva je inače na tim visinama. Zamjenik komandanta bataljona Ilija Lučić svratio je u stranu. Kada se vratio na put, vidio je da kolona još prolazi i uključio se u nju. Ubrzo je primijetio da je to četnička kolona. Išao je neko vrijeme smišljajući šta da radi. Opet je skrenuo u stranu i sačekao da kolona prođe. Ali, ostao je usamljen, u mraku, magli i planini. Sasvim slučajno, nešto kasnije, naletio je na svoj bataljon. Izmješanosť naših i četničkih kolona bila je česta i više boraca je upadalo među četnike, i četnika među naše borce. Tako je došlo i do prevremenog početka borbe.

U svanuće je 2. bataljon opkolio na jednom platou veću grupu četnika, oko 70 i zarobio ih. Većinom su to bili mobilisani seljaci, ali je među njima bilo i desetak aktivnih četnika »bradonja« i oficira. Po prikupljanju, zarobljenici su postrojени i »bradonje« izdvojene. Pala je odluka da se oni streljaju, jer su nam prije dva dana kod Brzeće sjekirama pobili teške i nepokretne ranjenike.

Jedan od tih »bradatih« molio je i kumio da se pusti, jer nije ni pravi, ni stari četnik. Bradu je pustio jer mu je koji mjesec ranije umro otac. Naši borci nisu znali za takav običaj, i nisu mu mnogo vjerovali. Među zarobljenicima javljali su se mnogi koji su 1941. godine, navodno, bili u našim redovima. Neki su nam pokazivali i nekakve potvrde, legitimacije i druga dokumenta. Javili su se i oni koji su imali braću i bliže rođake u partizanima. U njih se imalo nešto više povjerenja. Oni su potvrdili da se nisu isticali kao četnici, mada niko nije mogao da potvrdi njihovu priču. Na kraju je jedan izdvojen. Bio je neki Miloš, rodom iz Prnjana, kod Čačka. Odmah se prijavio da ostane u partizanima. Za jedan sat bio je obrijan sa crvenom petokrakom na šajkači. Još istog dana i on i svi oni koji su zadržani (zadržana je većina) imali su prilike da se bore protiv četnika. Miloš je ostao do kraja rata i postao vodnik voda.

I ostali bataljoni protjerali su neprijatelja sa svojih pravaca. Sporađične borbe trajale su sve do podne. Vođene su sa razbijenim manjim i većim četničkim grupama koje su lutale planinom. Kako su naše jedinice bile okrenute frontom prema sjeverozapadu, te grupe, štice

maglom, najčešće su im dolazile s leđa. Bilo je iznenađenja na pretek, bježanja i gubljenja položaja, ali je većina tih grupa zarobljavana ili protjerivana.

Poslije podne sve se utišalo. Ostatak dana bataljoni su proveli u prikupljanju oružja koje su četnici ostavili ili pobacali prilikom bjekstva. Otkrivene su grupice i pojedinci skriveni u čestaru. Da borci nisu bili premoreni, otkrili bi toga još više.

Prema podacima, na Kopaoniku je Operativna grupa ubila 462, ranila 314 i zarobila 646 četnika. I sama Operativna grupa pretrpjela je gubitke. Imala je do 26 mrtvih, 34 ranjena i dva nestala borca. Samo 17. divizija imala je 18 mrtvih, 34 ranjena i dva nestala. Prema nepotpunim podacima, 2. krajiška brigada je na Kopaoniku zarobila oko 150 četnika, a isto toliko je ranila i ubila. Zaplijenjeno je 110 pušaka, jedan puškomitraljez i nešto municije i komore.

*

Nejasno stanje u neprijatelja jedna je od osnovnih karakteristika u prva dva dana borbi na Kopaoniku. Tek 7. avgusta, poslije podne, upotpunjena je predstava o četničkim snagama. O brojnosti korpusa, brigada, približnom broju boraca, u štabu Operativne grupe procijenjeni su ciljevi i namjere neprijatelja i isplaniran napad na glavne četničke snage. Našli smo se na novom i nama nepoznatom terenu, a naša obavještajna služba nije imala nikakvih pouzdanijih uporišta i nije mogla snositi krivicu za slabo poznavanje neprijatelja.

Obostrano se išlo na obilazak krila. Štab Operativne grupe planirao je da lijevim krilom zaobiđe četničke snage sjeverozapadno od Brusa i odbaci ih prema Zapadnoj Moravi. Četničko komandovanje je iskoristilo priliku, pošto jedinice Operativne grupe nisu posjele grebene Kopaonika, da preko Jošaničke Banje zaobiđu naše lijevo krilo i izbiju na vrhove Kopaonika sa namjerom da, udarom u bok i pozadinu, razbiju i odbace snage Operativne grupe.

Borbe na Kopaoniku vođene su uglavnom na planinskom zemljištu od 1.200 do 1.500 metara nadmorske visine, na veoma teškom, pošumljenom, ispresijecanom i teško prohodnom terenu. Na kretanje i orijentaciju uticala je gusta magla u toku noći i kasno ujutro. To je uticalo na obostran razvoj i manevar snaga. Sadejstvo je bilo veoma važno. Borbe su uglavnom vođene izolovano na pojedinim vrhovima. Takav teren je uslovio česta obostrana iznenađenja, prepade i mjenjanje situacije na pojedinim odsjecima.

Na Kopaoniku su se sudarile krupne snage Operativne grupe i četnika, mada je Operativna grupa imala oko 4.000-5.000 boraca, a četnici više od 10.000 vojnika. Od ishoda te borbe znatno je zavisio dalji razvoj događaja u tom dijelu Srbije. Svjesni stvorene situacije, četnici su pokazali neuobičajenu hrabrost, agresivnost i borbenost. Naročito su se isticali u smjelim napadima i protivnapadima. Međutim, u odbrani su bili mnogo slabiji. S obzirom na zemljišne i klimatske uslove, naše komandovanje je nastojalo da drži jedinice što prikupljenije, posebno u povlačenju. Naše jedinice su se pokazale standardno dobre i u odbrani i u napadu, što je odlučilo o ishodu bitke.

Borba kod škole na Kopaoniku

SVETO KERKEZ

Do prelaska reke Ibar avgusta meseca 1944, brigada je vodila danonoćne borbe protiv nemačkih, četničkih snaga i balista, koje su se nalazile u Cmoj Gori na prostoriji: Berane, Turijak, Smiljevica, krčeći sebi put ka Ibru, radi prelaska u Srbiju u sastavu operativne grupe divizija. Nemci i kvislinzi činili su maksimalne napore da bi sprečili prelazak naših jedinica u Srbiju, prebacujući snage i sredstva sa više pravaca. Međutim, zahuktali valjak prekaljenih jedinica i pored mnogih teškoća nije mogao biti zaustavljen. Drugi bataljon je posle ogorčenih borbi savladao otpor Nemaca kod Jošaničke Banje, zarobio osam Nemaca, prešao Ibar i domogao se uzvišenja na suprotnoj strani.

U toku prelaza Ibra, pored Nemaca, bataljon se sudario i sa Čerkezima, a izbijanjem u podnožje Kopaonika brigada je u celini stupila u borbu protiv četničkih korpusa Draže Mihailovića.

Budući da je glavnina četničkih snaga bila koncentrisana na Kopaoniku, borbe su danonoćno trajale. Svakodnevno su se smenjivali juriši, a mnogi objekti su po više puta prelazili iz jednih u druge ruke.

Savlađujući višednevni otpor četnika, 2. bataljon je izbio na vrh Kopaonika u jutarnjim časovima jednog dana prve polovine avgusta meseca. Borbe su se vodile uglavnom za pošumljene objekte, koje su četnici koristili za skrivanje i pružanje otpora. Pošto je na ovom pravcu rasterao četnike, bataljon je zaposjeo jedno uzvišenje, koje je bilo potpuno otkriveno. U ranim popodnevним časovima četnici su se regrupisali i izvršili napad na položaje bataljona. Nakon žestokih borbi, bataljon se povukao do jedne šume na severoistočnim padinama Kopaonika, odakle je snažnim otporom uspešno zadržavao dalji napad četnika.

Nešto niže od položaja bataljona, na jednoj kosi, nalazila se napuštena, usamljena zgrada koja je ličila na osnovnu školu. Nalazila se na čistini i do nje je vodio seoski put, koji se produžavao prema uzvišenju kojeg su držali četnici.

Štab bataljona je naredio komandiru 2. čete da se četa povuče sa dotadašnjeg položaja i što pre posedne po dubini napuštenu zgradu. Komandir čete je preko kurira preneo naređenje vodovima i uz podršku ostalih četa, 2. četa je utrčala u zgradu. Vodovi su raspoređeni po prostorijama, na prozore postavljeni puškomitraljezi, a borci su poseli ostale delove prostorija tako da je četa mogla kružno da brani zgradu.

U zgradi smo našli nekoliko kačica sira i kajmaka, što su četnici ranije opljačkali za sebe. Borci su naizmenično, jedni pružali otpor, dok su se drugi služili hranom, koja im se u toj situaciji našla pri ruci.

Četnici su besomučno napadali, od mitraljeskih rafala crepovi su pršali na sve strane, preostala prozorska stakla, malter, ostaci fasade padali su na borce, a prašina pomešana sa barutnim gasovima kuljala je kroz sve otvore zgrade u vidu dima.

U četi se, pored ostalih, nalazio i puškomitraljezac Milanko Predojević. On je bio osrednjeg rasta, razvijen, krupnih plavih očiju, grgurave kose. Mlađi borci iz Srbije su ga zvali »čučkonja«. Poticao je iz veoma siromašne seoske porodice, pre stupanja u NOV, bio je sluga kod imućnijeg seljaka. Imao je samo majku Mariju i trinaestogodišnju sestru Zorku. O njima je znao samo toliko, da su izbegle u Grmeč. Kada je brigada, posle šeste ofanzive, krenula iz Podgrmeča prema srednjoj Bosni, Milanko je na nekoliko sati ranije krenuo ispred brigade, da bi za to kratko vreme bilo šta saznao o svojim. Međutim, umesto radosti i predugo očekivanog srdačnog zagrljaja sa majkom i sestricom naišao je na zgarište svoje kuće u selu Potkraj, kraj Lušci Palanke. Da bi gorčina prelila čašu, saznao je da su njegovu majku na zverski način ubili Nemci, a sestra se negde izgubila u zbegu na Grmeču tokom ofanzive. Uplakana lica sačekao je brigadnu kolonu koja je pod borbenom zastavom i pesmom naišla, zauzeo je svoje mjesto i zamišljeno, ali dostojanstveno krenuo dalje.

U najvećem intenzitetu borbe i odbijanja neprestanih četničkih napada, zamišljeno me je pogledao i upitao: »Šta misliš, burazeru, da li je moja sestra živa i gde bi mogla da se nalazi?« Još je dodao: »Ne znam šta bih dao da mi samo ona preživi, to je sve što mi je preostalo«. Odgovorio sam mu, da verujem da se Zorka priključila nekoj porodici i da će preživeti, a ista je situacija i kod mene, sve mi je izgorelo, a o porodici, sem dva brata (Milana i Jove), koji su do tada poginuli kao borci 2. brigade, ništa nisam saznao. Oči su mu naglo zasvetlucale i ovlažile. U isti mah, četnički rafali su osuli kroz otvor prozora, udarili u plafon sa koga su se komadi maltera sručili na glave boraca.

Milanko je dograbio svoj puškomitraljezac »Brenal« (engleske proizvodnje), opsovao je majku četničku i munjevito izleteo iz zgrade, na vrata koja su se nalazila na suprotnoj strani od položaja četnika i u pognutom stavu je potrčao kolskim putem koji je vodio ivicom jednog otkrivenog uzvišenja, na kome se nalazio samo jedan krošnjasti glog. Dok je trčao, mnoštvo četničkih rafala je ispaljeno na njega, za njim se samo dizala prašina ali nije bio pogođen.

Za kratko vreme njegov »Brenal« je počeo da sikće ispod krošnje gloga, a četnici su za trenutak ustuknuli. Nakon nekoliko dugih rafala ni »Brenal« se nije više oglašavao. Par boraca je istrčalo iz zgrade i uz zaštitu vatre svojih drugova dotrčali su do Milanka. Četnički metak ga je pogodio u sred čela u momentu kada je pokušao da na svom »Brenalu« zameni prazan sa punim okvirom metaka.

Uz zaštitu svojih drugova, sahranjen je u senci krošnje usamljenog gloga.

Njegovu sestru Zorku prihvatila je porodica Đurina Predojevića, ranijeg komandanta brigade. Zorka je zasnovala svoju porodicu, ima muža i četvoro dece, živi u selu Lipnik kod Sanskog Mosta.

Mogli smo biti iznenađeni

SELMAN LIČINA

Jedinica u čijem sam sastavu bio nalazila se 26. avgusta 1944. sjeverno od Aleksandrovca, na mjestu zvanom Mali vrh. Toga dana napadale su nas jake četničke formacije, razvijene na većoj frontalnoj širini. Brojno mnogo slabiji, uz povremena odstupanja, vodili smo žestoke okršaje. Borba je počela rano ujutro - oko 5 časova i - trajala je sve do 20 časova, kada smo se povukli na jedan položaj, nedaleko od Brusa.

Tu smo zanočili, s namjerom da se malo odmorimo. Na obezbjeđenju su bili drugovi: Uroš Čamber, puškomitraljezac, Mile Kopečnik, takođe puškomitraljezac, i Ostoja Milojević, sa svojim pomoćnicima. U zoru, oko 4. časa, probudio sam se, ustao i izišao na nekoliko metara od mjesta gdje su borci spavali. Primijetio sam grupu ljudi koja je sa južne strane, izlazivši iz jedne šume, išla preko livade prema nama. Drugovi raspoređeni na obezbjeđenju nisu ih primijetili. U početku nisam znao ko su ti ljudi, sve dok se jedan između njih, sa prilično dugom bradom, vjerovatno oficir, nije izdvojio. Tada sam zaključio da su četnici.

Odmah sam pošao komesaru čete Mustafi Gluhiću, koji je u tom trenutku spavao, povukao ga za rame i rekao mu da idu četnici. Komesar mi je naredio da budim vojsku, što sam i učinio. Komesar Mustafa ih je zapitao: »Hej, ljudi, ko ste vi?« - Oni su trenutno stali, a odmah zatim počeli se razvijati u strelce. Nakon toga je uslijedila naredba za početak paljbe. Otpočela je borba u kojoj se naročito istakao Zejnil Mekić, sa svojim puškomitraljezom »zbrojevkom«. Komandir čete Bran-ko Marčeta izdao je komandu za juriš. Uspjeli smo da ubijemo tri četnika, petoricu da ranimo, a dvadeset smo ih zarobili.

Ranjen kod sela Mojsinje

LUTVO HASKOVIĆ

Komandant moga 3. bataljona bio je Dušan Sovilj a komandir čete Ranko Uzelac. Komandant me je zvao Sandžaklija.

U teškim danima kad bih nosio sanduk municije na ramenu pitao bi me sa konja jašući: «Sandžaklija, je li Vam teško». Iako bih bio previše umoran, odgovarao sam mu da mi nije teško, ako treba - nosiću i dva sanduka.

U borbi na Kopaoniku sa četnicima vidio sam jednu zaklanu partizanku. Našli smo je potpuno unakaženu. Bile su joj grudi prosječene i kroz njih provučene ruke. Ne znam iz koje je bila čete.

Na Kopaoniku, jednog dana, rano u zoru, napali smo četnike u njihovom logoru. Međutim, bili su znatno brojniji, pa su nas potisnuli, tako da smo cijelog dana odstupali. Pošto smo u mraku bili rastureni, jedan starješina, čijeg se imena ne sjećam, sakupio je nas desetak boraca i poveo da napadnemo jedan logor četnika. Četničkog stražara koji je šetao jednim proplankom zaobišli smo, i puzeći se privukli do logora i četničkih vatri. Njihova vojska je spavala. Na komandu: »Ručne bombe - juriš - ura«, bacili smo ih i odmah krenuli na juriš. Bombe su podizale u vis i ugarke od vatre i četnike. Preživjeli su se razbježali na sve strane. Malo kasnije, kada je svanulo, primijetili smo da četničke kolone odstupaju niz planinu. Kretali smo se za njima i ubrzo se našli u podnožju brda.

Moj puškomitraljezac se zvao Husein Mekić. Dok smo išli za četnicima spazio je jednu staru bukvu - dosta krivu, tako da bi se na nju mogla i koza popeti. Sinula mu je ideja da se sa puškomitraljezom popne na bukvu i gađa četnike. To je i uradio, a od mene je zatražio da mu dodam šaržere sa municijom. Tako je četnicima nanio velike gubitke.

Kod Brusa, u jednoj borbi sa četnicima, zarobili su nam jednog borca. Zvao se Ismet, po nacionalnosti bio je Albanac. Kada smo se vratili na to mjesto sutradan, ili drugog dana, ne znam tačno, u jednom malom zaseoku naišli smo na svjež grob. Od mještana smo saznali da je tu sahranjen partizan koga su četnici tu zaklali.

Negdje kroz Srbiju, posle Brusa, stigli smo na jedan položaj. Koliko se sjećam, selo se zvalo Mojsinje. Bili smo u rovovima, maskirani kukuruzovinom i manjim grančicama. Nismo se kretali, jer su Nijemci bili blizu kod jedne male kućice u nekoj bašti.

Druge noći, poslije 24 časa, pošli smo, puzeći, čistim prostorom preko njiva. Nismo prešli ni nekoliko metara a Nijemci su nas primijetili i otvorili vatru. Čekali smo da prekinu, pa smo se ponovo prebacivali. Bili smo im sve bliže. Na komandu: »Bombe - juriš - ura«, u nekoliko koraka napravili smo obruč oko te male kućice. U kućici se čuo žagor Nijemaca. Komandir je pitao, ko će da uđe unutra. Javio se jedan borac, čijeg se imena ne sjećam. Tražio je da mu damo dvije bombe. Drugovi su mu dali. Rašrafio je bombe, udario jednu o drugu, bacio ih u kuću i odmah uletio u dim. Brzo se vratio i izvukao jednog živog Nijemca. Rekao je da se iz sobe čuje vriska i da ih ima još. Iz obližnje štale istrčala je druga grupa Nijemaca i predala se.

Malo kasnije ležao sam za jednom gomilom kamenja i otvarao vatru iz puške. Kada sam prihvatio novi šaržer i podigao glavu da bi se pomjerio malo unaprijed, njemačko zrno me je pogodilo u lijevu stranu glave. Pao sam i kao kroz san čuo bolničarku kako viče: »Ferize, nosila brzo«. Tada sam izgubio svijest.

Nišlije u Drugoj brigadi

MILORAD NEDIN

Niški partizanski odred nastao je na osnovu Naredbe Glavnog štaba NOV i PO Srbije o preimenovanju Nišavskog odreda, 6. aprila 1944. Zadatak je bio, pored ostalog, da prokrstari teritoriju Niša. Naročiti zadaci i zasluge Niškog partizanskog odreda u to vreme bili su: razbijanje četničkih i nedićevskih formacija u Zaplanju, paljenje opštinskih arhiva na teritoriji Okružnog komiteta Niša, likvidacija neprijateljskih špijuna i njihovih saradnika, kidanje i uništavanje telefonskih linija, rušenje manjih mostova, razne diverzije, održavanje političkih zborova sa narodom u oslobođenim selima oko Niša, objašnjavanje ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta i pridobijanje simpatizera, jačanje odreda i formiranje narodnooslobodilačkih odbora.

U odredu su uglavnom bili omladinci - dobrovoljci. Do naglog priliva došlo je sredinom maja 1944. godine. Bilo ih je i iz drugih gradova istočne i jugoistočne Srbije, Pomoravlja, pa i iz Beograda, ali najviše ih je bilo sa sela. Socijalno poreklo i nacionalna pripadnost nisu im smetali. Bili su složni i jedinstveni, kako u borbi, tako i u svim drugim prilikama. Studenti, srednjoškolci i radnici pomagali su svojim drugovima sa sela u svakoj prilici, a naročito u proradi propagandnog materijala, opismenjavanju i drugom.

Skojevska organizacija, pod rukovodstvom KPJ, bila je nosilac kulturno - prosvetnog ideološko-političkog obrazovanja tih mladića. Usled naglog priliva boraca, mali deo boraca nije bio naoružan, pa je odredu dodeljeno oružje iz savezničke pomoći. Borci su se prosto otimali oko puškomitraljeza i municije. Međutim, u odredu je vladalo mišljenje da puškomitraljeze mogu nositi samo komunisti i najbolji skojevci, pa čak i pomoćnici komesara četa, koji su ih nosili sve do kraja juna 1944. godine. Bila je velika čast i poverenje biti puškomitraljezac ili njegov pomoćnik. U odredu je vladao visok moral, disciplina i borbeno raspoloženje.

Naredbom Glavnog štaba NOV i POJ od 27. maja 1944. od Niškog partizanskog odreda preimenovanjem je formirana 14. srpska partizanska udarna brigada 17. juna 1944. u selu Ribari. Međutim, s obzirom na predstojeće zadatke 23. srpske divizije, u čiji sastav je ušla i 14. srpska udarna brigada, a da ne bi niški teren ostao bez partizanskih snaga, jezgro Niškog odreda ostalo je na terenima oko Kameničkog visa (nedaleko od Niša), gde su i dalje prikupljani novi borci iz Niša i okoline. Čak je i iz Beograda došla jedna grupa boraca. Taj deo Niškog partizanskog odreda i dalje je bio pod rukovodstvom Okružnog komiteta KPJ za niški okrug. U toku juna i jula 1944. odred se povećao na oko 300 boraca.

Krajem jula 1944. taj deo Niškog partizanskog odreda bio je na terenima Aleksinca i Soko Banje, a neposredno posle borbe sa četnicima na planini Bukoviku (bukovička bitka sa četnicima), sastao se sa 14. srpskom partizanskom brigadom, u selu Mozgovu. Istoga dana izveo je pokret nazad na niški teren, a zatim preko Nišave, Morave, Jastrepca na Kopaonik, u susret jedinicama Operativne grupe divizija, u čijem je sastavu bila i 17. partizanska udarna divizija. Niški partizanski odred se probio sa niškog terena na Kopaonik i stigao u Brus, koji je neposredno pre toga bio oslobođen (između 8. i 12. avgusta 1944.).

U Brusu je odred svečano dočekan. Održan je miting i priređen svečani ručak za borce. Nakon ručka, odred je postrojen i podeljen po brigadama divizije, na tri dela, i to: oko 60 boraca dodeljeno je 6. istočno-bosanskoj proleterskoj brigadi; oko 60 boraca 15. majevičkoj brigadi i najveći deo, oko 180 boraca, 2. krajiškoj brigadi.

Deo boraca Niškog odreda, koji je bio određen za 2. krajišku brigadu, odmah je podeljen u Brusu po njenim bataljonima. Ja sam bio u grupi, koja je bila određena za 2. bataljon 2. krajiške brigade.

Grupu boraca u kojoj sam bio primio je Mihajlo Despot, komandir voda 1. čete 2. bataljona. Odveo nas je van Brusa u štab 2. bataljona. U štabu smo ponovo podeljeni na nekoliko grupa i dodeljeni četama. Pripao sam grupi boraca dodeljenih 1. četi 2. bataljona, i u njoj sam ostao do svršetka rata. Za ovu četvu izdvojeno nas je oko 10 boraca i podeljeno po vodovima, a zatim po desetinama, tako da smo gotovo svi bili razdvojeni. Pripao sam vodu Mihajla Despota.

Bio sam puškomitraljezac u Niškom odredu i prilikom dolaska u 2. krajišku brigadu doneo sam puškomitraljez, »engleski bren«, koji su mi oduzeli u štabu 2. bataljona (pomoćnik komesara bataljona Vlado Bajić i politički komesar bataljona Pero Knežević), koji su sa nama tada razgovarali.

Na dan našeg dolaska u jedinice 17. divizije čete su brojno bile veoma male. Imale su oko 35 do 40 boraca. U mojoj 1. četi komandir čete bio je Dušan Savić, politički komesar čete Jovo Trninić, a pomoćnik političkog komesara Milorad Kaurin.

Komandir 1. voda bio je Dragan Damjanović, komandir 2. voda Mihajlo Despot i komandir 3. voda Laza Radulović. Desetari i borci uglavnom su bili borci od 1941. i 1942. godine. Nekoliko ih je bilo iz istočne Bosne (Tuzla i okolina), a nekoliko iz Sandžaka. Borbeni moral čete bio je na vrlo velikoj visini. Nije bilo borbenih zadataka, koje četa nije mogla obaviti, kao ni prepreka koje nije mogla savladati. Na Kopaoniku, u našem 2. bataljonu, a koliko se sećam i u ostalim jedinicama brigade, nije bilo nikakve popune jedinica, osim borcima iz Niškog partizanskog odreda i nekoliko ljudi, koji su dobrovoljno pristupili. Sećam se i jednog učitelja, izbeglica iz Slovenije, koji je bio dodeljen štabu bataljona za pisara.

U 1. četi 2. bataljona ostao sam do završetka rata. Bio sam: bombaš, mitraljezac, desetar, komandir voda i pomoćnik komesara 1. čete i mitraljeske čete 2. bataljona po njenom formiranju. Po dolasku brigade u Mojstranu i 2. bataljona u selo Dovju, postavljen sam za komandira voda za vezu 2. bataljona. U 2. krajiškoj brigadi ostao sam do 25. decembra 1946. godine.

Oslobođenje Gornjeg Milanovca - susret sa crvenoarmejcima i oslobođenje Topole

NIKOLA   ILLJAŠEVIĆ

Poslje višednevnih borbi sa snagama 7. SS divizije »Princ Eugen« u dolini Ovčarsko-kablarske klisure, sprečavajući joj prodor ka Čačku, jedinice 2. krajiške brigade krenule su prema Gornjem Milanovcu, pravcem Miokovići, Srezojevići i Gornji Gorijevci. U jutarnjim časovima 17. septembra 1944. izveden je napad na Gornji Milanovac. Na periferiji grada zarobljeni su četnici. Pošto ih je 2. bataljon naše brigade iznenadio predali su se bez ikakvog otpora.

Prvi bataljon 2. brigade, po upadu u grad, dočekan je snažnom vatrom iz gimnazije, na raskrsnici u centru grada, koju su branili 45 ljotičevaca, pod komandom poručnika Živkovića. U našem prvom pokušaju da upadnemo u gimnaziju poginuo je vodnik voda Janko Adamović, iz sela Volare kod Prijedora, poznat u bataljonu po junaštvu. Tada su poginuli i Dušan Drljača iz Male Rujiške kod Bosanskog Novog, Uroš iz Krkojevaca, Sanski Most, i Radulovići, Drago iz sela Zečevića kod Prijedora, a imali smo i nekoliko ranjenih boraca. Gimnaziju smo držali u blokadi nekoliko časova. Svaki naš dalji pokušaj bio je bezuspješan, a imali smo i gubitke. Pozivali smo ih na predaju i slali pismene zahteve preko mještana, a odgovor je uvijek bio negativan. Po pristizanju protivtenkovskog topa i poslije nekoliko ispaljenih granata isturili su znak za predaju. Kada smo upali u zgradu gimnazije ljotičevci su uzdignutih ruku silazili niz stepenice. Među njima je bio i poručnik Živković, koji je sa gordošću zapitao ko je starešina. Odgovorio sam mu ja. Na to mi je skrenuo pažnju da prema zarobljenicima, postupam po međunarodnom ratnom pravu. Ja sam mu rekao da će za učinjena zlodjela odgovarati pred našim sudom. Savlađivanjem otpora ljotičevaca u gimnaziji Gornji Milanovac je bio oslobođen 17. septembra 1944. oko 12 časova. Oslobođile su ga jedinice 2. krajiške brigade.

Slijedećeg dana jedinice 2. krajiške brigade krenule su prema Rudniku. Po dolasku na taj teren - rejon 1. bataljon se razmjestio u selu Božurnja, sa zadatkom da spriječi pokret neprijateljskim snagama komunikacijom Kragujevac - Topola. Čijelog dana 10. oktobra, vodili smo borbe. Prvo sa njemačkom motorizovanom kolonom koja se kretala od Topole prema Kragujevcu, a u popodnevnim časovima je iz Kragujevca prodrla sa tenkovima poduža motorizovana kolona ka Topoli. Ponovni pokušaj neprijatelja da prodre iz Topole komunikacijom za Kragujevac bio je spriječen. Oktobra 10/11. prvi bataljon je napao Oplenac sa istočne strane, a sa zapadne napala je 10. krajiška brigada i ovladala vrhom Oplenca. Jedinice 1. bataljona naišle su na žičane prepreke, koje nisu uspjele da savladaju, pa su se pred zoru povukle u selo Božurnja.

Treća četa je zaposjela položaj Karaula, rejon Zmajevac, k. 232. Druga četa je bila južno od Karaule, a 1. četa u selu Ovsišće, trigonometar 639. Jedanaesti oktobar je prošao bez borbe. Neprijatelj nije pokazivao nikakvu aktivnost. Jedinice su se odmarale. Održavani su sastanci, borcima su držana predavanja o međunarodnoj situaciji, našim uspjesima i 0 predstojećem susretu sa jedinicama Crvene armije. Toga dana nesretnim slučajem ranjen je komesar naše 3. čete Žarko Knežević.

U sumrak istog dana 3. četa 1. bataljona dobila je zadatak da krene putem Zabari - Topola i da se sretne sa jedinicama Crvene armije. Prelazili smo preko improvizovanog mosta na rijeci Zmajevac, kojeg su Nijemci napravili nizvodno, u blizini starog mosta, a kojeg su jedinice 1. krajiške brigade porušile dan prije našeg dolaska u selo Božurnje. Došli smo na put koji vodi od Trnave do Topole i razmjestili se u živicama ispred koje je vodio duboko usječen put. Naišla je njemačka motorizovana kolona od Zabara sa tenkovima i artiljerijom, koja se kretala u pravcu Topole. Nismo se upuštali u borbu sa njima, jer nismo imali protivtenkovska sredstva, a teren je bio ravničast i čist, te bi imali velike gubitke. Rusi, međutim, nisu nailazili. Nastupilo je zatišje i četa se povukla u selo Božurnje.

Sljedećih dana čulo se nastupanje jedinica Crvene armije, uz slab otpor zaštitnih dijelova Nijemaca. Četa im je pošla u susret na isto mjesto gdje je boravila prethodne večeri i posmatrala odstupanje njemačkih snaga ka Topoli. Očekivali smo svakog trenutka željeni susret sa crvenoarmejcima. Njihove artiljerijske granate prelijetale su preko naših glava. Dvije su pogodile toranj crkve na Oplencu. Stigli su tenkovi i motorizovana pješadija. Naš susret sa njima bio je više nego srdačan. Treća četa 1. bataljona uključila se, sa crvenoarmejcima, u napad na Topolu. Dva njemačka topa, postavljena na raskrsnici puteva Kragujevac - Zabari, na izlazu iz Topole, pregazili su ruski tenkovi. Nijemci su odstupali ka Mladenovcu u zahvatu komunikacije bez pružanja jačeg otpora u Topoli.

Do ulaska jedinica Crvene armije i 3. čete 1. bataljona 2. krajiške brigade u Topolu i njenog oslobođenja 12. oktobra 1944. nismo se susreli ni sa jednom našom jedinicom. U oslobođenu Topolu pristigle su 1 ostale jedinice 1. bataljona i štab 2. krajiške brigade. Uspostavljena je komanda mjesta i postavljen sam za njenog komandanta. Na toj dužnosti ostao sam sve dok su se naše jedinice nalazile na tom terenu. Za komesara je postavljen drug iz Kikinog Kosmajskog odreda, stariji čovjek, čijeg se imena ne sjećam. Dobro smo saradivali u mobilizaciji ljudstva za popunu naših jedinica i snabdijevanje jedinica sa hranom, a crvenoarmejce smo snabdijevali vinom iz kraljevskih podruma. Vozili su ga kamionima u buradima za jedinice koje su nastupale prema Beogradu. Nekoliko dana po oslobođenju Topola je bombardovana. Nijesmo se lagodno osjećali jer smo bili vezani za Komandu, oko koje su padale avionske bombe.

Sjutradan, 13. oktobra 1944, u ruskom štabu je priređen ručak na koji su pozvani neki naši rukovodioci. Na ručku su izmijenjene zdravice. Ispred naših je govorio komesar 1. bataljona 2. krajiške brigade Milan Makivić, a zatim im je predao puškomitraljez - zbrojevku, sa prigodnim natpisom. Za uzvrat smo od njih dobili automat. Bio je to dirljiv i prisnan sastanak ratnika koji su se nepune četiri godine borili protiv istog neprijatelja za slobodu i ponos svog napaćenog naroda.

Susret sa jedinicama Crvene armije

NIKOLA POLOVINA

Naš bataljon je 10. oktobra 1944. bio razmješten u selu Ovsište kod Topole, gdje smo vodili borbu sa Nijemcima na komunikaciji Topola - Kragujevac.

Poslije podne, u 1. četuu (koja se nalazila kod škole) došao je kurir iz štaba bataljona, kojeg je poslao komandant Gojko Milojica, sa zahtjevom da se odmah javim komandantu, koji je sa štabom bio nedaleko od škole, u jednoj seoskoj kući.

Tada sam bio zamjenik komandira čete (komandir čete bio je Dušan Mutić). Kada sam došao u štab, sa komandantom su bili obavještajni oficir brigade Đuro Poljak i obavještajni oficir 1. bataljona Rade Komnenović Prznica. Pitali su me da li bih htio da obavim jedan važan zadatak. Odgovorio sam da nema zadatka koji neću izvršiti.

Tada su mi rekli da ću imati čast da se ispred 17. udarne divizije prvi sretnem sa Crvenom armijom.

Rečeno mi je da se vratim u četuu i da odaberem 30 najboljih vojnika, dobro naoružanih i bolje obučanih. Kada sam ih odabrao, posebno mitraljesce, odabrao sam i jednog vodnika i delegata. Naredio sam vodniku Abidu Čeliku i delegatu Milanu Badriću (pošto je ljudstvo bilo pretežno iz njihovog voda) da pripreme vod za obavljanje posebnog zadatka i da me čekaju.

Vratio sam se u štab bataljona i dobio konkretan zadatak. Dobio sam jedan veći žuti koverat (poštu). Pretpostavljam da su unutra bile vojne sekcije - karte. Stoga mi je naredeno da pošta ne smije pasti neprijatelju u ruke. Određen mi je pravac kretanja i rečeno da ću se sa Crvenom armijom sresti negdje kod Velike Plane, s tim da ne prelazim rijeku Veliku Moravu. Naredeno mi je da se krećem noću, a po danu da se sklanjam u šume i vinograde; bez krajnje nužde da borbu i sukobe sa neprijateljem izbjegavamo i da nam osnovni cilj bude dolazak u kontakt sa prvom jedinicom Crvene armije.

Ukoliko bi došlo do borbe i ako bih imao mrtvih i ranjenih, rečeno je da lakše ranjene vodimo sa sobom, a teže ranjenike predamo seljacima na čuvanje, uz napomenu da seljacima kažem da za nama ide brigada i da ih predaju njima. Naglašeno mi je da ranjene, ako ih budem ostavljao u selu, obavezno u povratku donesem. Ako bi bilo mrtvih, trebalo je narediti seljacima da ih sahrane.

Na kraju, dali su mi bataljonskog bolničara, kao stručno lice. Bio je to pravi bolničar, a mi smo ga u bataljonu zvali doktor. Kad sam po-

strojio borce i izvršio smotru, pitao sam da li ima neko ko ne može da pješaci, ili da je bolestan. Svi su čutili, ali se osjećala neka zabrinutost. Ona se povećala kada sam naredio kuvarima da podijele suhu hranu za dva dana. Dok je odbrana grupa (vod) ostala na okupu, ja sam sa Uzelcem i Komnenovićem izviđao teren kojim ćemo se uveče prebaciti preko komunikacije Topola - Kragujevac, koju su držali Nijemci i kontrolisali tenkovima.

Uveče, kada je Uzelac upoznao vod, saopštio je na kakav zadatak idemo. Otprilike rekao im je sve ono što i meni, a posebno je naglasio da imamo čast da se prvi susretnemo sa borcima Crvene armije. Nastalo je veliko raspoloženje i razdraganost među borcima.

Prije polaska, skrenuo sam pažnju na disciplinu na maršu, a posebno na održavanje veze.

Krenuli smo, sa vodičem, slijedećim pravcem: Ovsšte - Gornja Trnava - Donja Trnava - Sume - Saranovo - Sepci, i u zoru stigli u vinograde kod sela Bošnjani.

Dok smo prolazili kroz ta sela nailazili smo na četničke straže i patrole, ali smo na njihovo zaustavljanje i pripucavanje samo mijenjali pravac kretanja, izbjegavajući borbu.

U vinogradu smo bili skriveni cijeli dan, a iz pravca Velike Plane čula se velika pucnjava, naročito artiljerije. Uveče smo se pomjerali na jedno pošumljeno uzvišenje u blizini sela Radovanje, lijevo od drumu za Veliku Planu.

Dvanaestog oktobra ujutru osmatrali smo drum kojim su se Nijemci masovno povlačili, a borba se čula sve bliže, te smo predosjećali da su i Rusi blizu. Oko deset časova prošli su posljednji djelovi njemačkih jedinica i borba se više nije čula. Uzvišenje na kojem smo se mi nalazili bilo je udaljeno od drumu 400-500 metara. Prošao je čitav sat a da nikakva vojska nije prošla drumom. Najednom se pojavila kolona tenkova. U prvi mah smo pomislili da su Nijemci, ali kada smo u koloni vidjeli crvenu zastavu, a potom i petokrake na tenkovima, bili smo sigurni da su to crvenoarmejci. Najednom, bez komande, svi smo se digli i onako u streljačkom stroju, potrčali prema drumu, takmičeći se ko će prvi stići do njih. Kasnije kada sam o tom trenutku razmišljao, to naše trčanje u streljačkom stroju, moglo je za nas biti kobno. Mogli su pomisliti da smo Nijemci i da jurišamo na njih. Srećom, dobro smo prošli. Prvi je do tenka dotrčao vodnik Abid Čelik. Kada smo došli do tenkova oni su i dalje prolazili ne obraćajući pažnju na nas. Davali smo im znake rukom da stanu. Oni - ništa. Tada je naišao jedan oficir sa radio-panicom u džipu. Zaustavio se. Pokazao sam mu poštu i tražio komandanta. Primio me u džip i krenuli smo niz kolonu u susret komandantu. Terensko vozilo na kojem je lepršala velika crvena zastava vozilo je samog komandanta.

Kada sam mu predao poštu, otvorio je i pogledao, i naredio odmor i ručak. Dalje nisam znao šta da radim, gdje ću naći moju jedinicu. Pitao sam komandanta kolone šta da radim sa vodom i kuda ćemo mi. Odgovorio mi je »u desant«. Ja nisam znao, šta to znači pa sam ponovo pripitao. On je naredio nešto onom oficiru i rekao mi »s tobom u desant« (na ruskom). Onda mi je i on rekao da idem sa njim.

Za vrijeme odmora i ručka mnogi seljaci su iznosili crvenoarmejcima hranu, piće i druge poklone. Najviše je bilo gibanice, sira, paprika, rakije, vina i pečenih kokoški, a bilo je i peškira i košulja. Mi smo se veselili i zajedno ručali sa Rusima. Zamišljali smo da smo prvi od naše vojske stupili u dodir sa crvenoarmejcima. Ali, nije bilo tako. Već smo na tenkovima primijetili borce iz neke srpske jedinice.

Jedan slučaj me je posebno iznenadio. Došao mi je sav uznemiren desetar Ćirić (mislim da mu je ime Desimir) i rekao da među nama i crvenoarmejcima ima i četnika. Naime, domaći četnici su mislili da među Rusima nema boraca NOV i zajedno su sa seljacima donosili hranu i piće. Pođem u grupu gde su bili četnici, kad tamo velika gužva i nesporednosti. Moji borci počeli razoružavati četnike, a crvenoarmejci ne daju, jer smo mi za njih, kako oni kažu, svi jednaki »jugoslovenski borci«. Delegat Milan Badrić, vodnik Ćelik i ja, kada smo vidjeli da oni štite četnike i da su oni za njih isto što i mi, dogovorimo se da svakom četniku, pojedinačno kažemo da je naša brigada tu i da ćemo ih sve zarobiti, nego da brže bježe kući, da obriju brade, a oružje da predaju od boru, bez razlike čije je (naše ili četničko). Kada su vidjeli da među Rusima ima više naših vojnika, počeli su se iz one mase izvlačiti i najednom su nestali.

Prije pokreta, komandant sovjetske jedinice naredio mi je da rasporedimo grupu na njegovih deset tenkova u tenkovski desant.

Poslije ručka izveli smo pokret u pravcu Topole. Sve je bilo dobro do Natalinaca. Tu su Nijemci bili srušili neki most. Crvenoarmejci, da ne bi gubili vrijeme oko popravke mosta, spustili su u potok jedan tenk, a ostali su prešli preko njega. Posljednji tenk iz kolone pomogao je onom prvom da se izvuče i nastavi vožnju. Kod Žabara nas je tukla njemačka artiljerija, ali nismo imali gubitaka od Topole. Kada smo onako, u koloni prišli blizu Topole dočekali su nas Nijemci s protivtenkovskim topovima i pješadijskim naoružanjem. Kolona tenkova se razvila u streljački stroj, a borci su poskakali sa tenkova i išli za njima. Od Božurnje i Ovsišta, na Oplenac i Topolu, napadao je naš 1. bataljon. Tu smo u borbi, došli ponovo u sastav svoje jedinice, nemajući nikakvih žrtava.

Jedan slučaj u napadu na Topolu ostao mi je u posebnom sjećanju. Kada smo nastupali od Zabara i izbili pred Topolu, Nijemci su postavili protivtenkovski top na raskrsnici puteva Topola - Žabari i Topola - Kragujevac. Međutim, ruski tenkist je skrenuo tenk desno od druma, i iza neke živice pojavio se i iznenadio njemačku poslogu i tenkom prešao preko topa i posluge.

Borba u Ovčarsko-kablarskoj klisuri

NIKICA MRDA

Poslije višednevnih borbi u Ibarskoj kotlini, u rejonima Raška - Kraljevo - Čačak, 2. krajiška brigada dobila je zadatak da se, preko planina Čemerna - Jelica, prebaci u rejon Čačak i učestvuje u uništenju neprijateljeva uporišta u Ovčarsko-kablarskoj klisuri.

Treći bataljon dobio je zadatak da se poslije pokreta razmjesti na sjevernim padinama planine Jelice, u selo Markovići, radi odmora i ishrane, i čeka naređenje za dalja dejstva.

Kada su se borci razmjestili za odmor, u kući u kojoj je bila smještena 3. četa, seljak je pitao komandira čete gdje mu je štab. Na pitanje zbog čega ga to interesuje, odgovorio je: »Zašto ste se tako blizu smjestili, ispod samog vrha Ovčara, na kojem se nalazi jako neprijateljsko utvrđenje sa oko 800-1000 Nijemaca«. Rekao je i da dobro zna njihov raspored i utvrđenja.

Poslije saslušanja, seljake je komandir čete odveo u štab bataljona, koji je bio razmješten neposredno kod 3. čete. Komandant bataljona Dušan Sovilj ga je primio i detaljno ispitao o snazi utvrđenja, rasporedu i naoružanju neprijatelja i najpovoljnijim pravcima za pristup i napad.

Štab bataljona poslije kraćeg odmora i večere, pozvao je komandire 2. i 3. čete i izdao im zadatak za pokret radi likvidiranja neprijatelja na Ovčaru.

Pokret jedinica izveden je 16/17. septembra 1944. oko 21 čas.

Prilaz vrhu bio je nepogodan i neprolazan. Jedini način da mu se pride bile su dvije uske staze koje su vodile do samog vrha, jedna sa istočne, a druga sa zapadne strane.

Vrh Ovčara bio je jako utvrđen, sa iskopanim rovovima oko cijelog brda. Ispod rovova postavljena je bila žičana prepreka sa tri reda bodljikave žice, koja je bila minirana i elektrificirana. Na ulazima su se nalazili ježevi i krstila. Ispred položaja neprijatelja oko cijele kote, sem sa sjeverne strane na velikom nagibu bila je sitna niska šuma bez ikakvih prirodnih zaklona. Nije bila uopšte pristupačna, jer je bila okomita sa velikim liticama, koje su se spuštale u Zapadnu Moravu.

Treća četa sa vodičem dobila je zadatak da napadne neprijatelja sa jugozapadne, a 2. četa sa jugoistočne strane, i da ne dozvoli izvlačenje neprijatelja na tom pravcu.

Pošto je bila noć, a teren jako nepogodan, pokret je bio jako usporen. Na cilj smo stigli oko 23 časa. Četa se kretala u koloni. Na čelu je bila patrola od tri borca, vodič i komandir čete. U takvom rasporedu

neprimijetno smo izbili na sam ulaz u uporište i uspjeli da neopreznog i pospanog stražara uhvatimo živog. Tako smo uspjeli da sklonimo ježeve i krstila, koji su bili na ulazu, i razvijemo četu za napad. U trenutku kada je trebalo da se četa razvije za borbu, patrola 2. čete, koja se kretala sa druge strane brda, bila je neoprezna. Iako je bila prilično udaljena od cilja, otvorila je vatru, što je neprijatelja uzbunilo, pa je posjeo utvrđene položaje. Spriječio je razvijanje 3. čete i primorao je na povlačenje. U tom prvom sukobu ranjeni su vodič i dva borca. Četa se povukla za 50-100 metara, na polazne položaje, i razvila jedan vod, ali druga dva nije mogla zbog neprohodnog terena.

U noći 17. septembra 1944. formirano je više jurišnih grupa koje su nekoliko puta napadale neprijateljske položaje, da bi ih likvidirali, ali nisu uspjeli. Napadi su nastavljeni do same zore.

Kada je svanulo i kada smo dobro osmotrili neprijateljski položaj i utvrđenja, kao i teren na kojem četa nije mogla da se razvije za borbu, obustavili smo napade. Na položaje čete došao je komandant brigade Dragan Stanić i komandant bataljona Dušan Sovilj.

Kada su obaviješteni o situaciji, utvrđenjima i rasporedu neprijatelja, naredili su da se obustavi napad i da na položaj čete dođu vod minobacača brigade i odjeljenje ručnih bacača. Po dolasku i postavljanju na vatrene položaje, dati su im zadaci i određeni ciljevi koje treba uništiti, kao i prolazi koje treba napraviti u žičanim preprekama.

Poslije minobacačke vatre, ručnih bacača i mitraljeza, četa je krenula u napad po grupama. Koristile su napravljene prolaze u žičanoj ogradi. Razvila se žestoka borba uz upotrebu ručnih bombi. Došlo je do borbe prsa u prsa. Položaj neprijatelja je postao veoma težak, pa se ogorčeno branio. Jedini izlaz imao je prema Zapadnoj Moravi. Međutim, na toj strani su bile strme litice.

U položaje neprijatelja, kroz žičanu prepreku, prvo je uspjelo da se probije 1. odjeljenje 1. voda, desetara Dušana Drobca i Dušana Novakovića, a iz 2. čete odjeljenje iz voda Luke Kojića. Tako su 2. i 3. četa uspjele da likvidiraju jako utvrđenje na Ovcarsko-kablarskoj klisuri 17. septembra 1944, oko 11,30 časova.

Uništenju tog uporišta veoma mnogo je doprineo minobacački vod brigade sa vodnikom Ilijom Obradovićem, koji je, određujući važne ciljeve i preciznim gađanjem, uspješno uništavao neprijatelja.

U toj borbi došla je do izražaja inicijativa i hrabrost pojedinih starijina i boraca, kao što su desetari Dušan Drobac i Dušan Novaković, vodnici Branko Milošević i Ilija Obradović.

Četa je imala dva poginula i pet ranjenih boraca. Teže su bili ranjeni desetari Dušan Drobac i komesar čete Simeon Timarac, a lakše komandir čete.

Neprijatelj je imao 12 mrtvih i 15 ranjenih vojnika. Ostali nisu htjeli da se predaju, nego su poskakali u Moravu, gdje ih je dočekala naša 1. četa, tako da ih je veoma malo ostalo u životu.

U borbi je zaplijenjena jedna emisiona radio-stanica, jedan veliki agregat, dva protivavionska mitraljeza, jedan puškomitraljez »šarac«, deset pušaka, oko 10.000 metaka i nekoliko ručnih bombi.

Zaplijenjeno je i oko 250 čebadi i šatorskih krila, kompletna kuhinja i nešto hrane i lijekova.

Spašeni ranjenici

NADA MAKIVIĆ

Prohladna oktobarska noć. Okolina Čačka 1944. godine. Kiša, dosadna, rominja. Po okolnim selima borci 2. krajiške brigade posjeli položaje. Akcija za akcijom, iz noći u noć. Vode se ogorčene borbe. Njemci se povlače, bježe, nemaju vremena da pakupe svoje mrtve. U našoj četi tri poginula druga i šest ranjenih. Sviće. Kiša je prestala. Dva seljaka došla sa svojim zaprežnim kolima da nam pomognu, da naše ranjene borce prevezu do brigadne bolnice, koja se nalazi u osnovnoj školi sela Trepča. Tri lakše ranjena borca smještena u jedna kola, koja odmah kreću prema školi. U drugima su tri teže ranjena borca. Jednom od njih metak je probio grudni koš.

Naravno seoski put, pun blata, i truckanje kola muči ranjenike, pa ponekad bolno jauknu. Odjednom - nezgoda. Kola upadaju u rupu. Zadnji točkovi se duboko zaglavljaju u blato, kola staju.

Seljak nemilosrdno šiba svoje volove da jače povuku, da iščupaju točkove iz blata. Uzalud, točkovi su kao prikovani. Primjećujemo da nam u susret dolazi neki drug. Ne prepoznajem ga, jer još nije dobro svanulo. Približava se i vidimo da je to Milan Makivić, komesar 1. bataljona. Doktor mu priča šta se dogodilo. Ranjenici krvare. Komesar prilazi kolima i ranjenicima, zabrinuto posmatra kako se kroz pukotine kola krv sliva i kaplje u blato. Vremena za razmišljanje nema. Mora se nešto odmah učiniti jer će ranjenici iskrvariti. Komesar i doktor brzo gaze u blato, koje im je iznad koljena. Komesar sjedne, a doktor s druge strane podmeću ramena pod kola. I zaista, sa puno napora i truda, čupaju točkove iz blata. Volovi naglo jure napred, kola su bila oslobođena blata, a ranjenici spašeni. Svi osećamo ogromno olakšanje. Gledam komesara i doktora. Divim se njihovoj snazi. Dok se komesar i doktor peru u jednoj bari, prilazim jednom borcu - učitelju, takođe lakše ranjenom, u ruku, i kažem mu na uho, u šali: ispadoše ova naša dva junaka jači od oba vola.

Ranjenik sa dvadeset jednom ranom

HASIBA BAKALOVIĆ

U borbama za oslobođenje Čačka, koji su branili Nijemci sa do bro utvrđenih položaja, načičkanih sa svih strana bunkerima, u napadima naših jedinica, osim poginulih, bilo je i mnogo ranjenih boraca. Veoma težak ranjenik bio je Đuro Đurić, zamjenik komesara 2. čete 3. bataljona.

Prilikom osvajanja brda Ljubić više Čačka, 1. decembra 1944, Đuro Đurić nagazio je na minu pred samim njemačkim bunkerima. Ranjen je u obje noge i lijevu ruku. Lijeva ruka u podlaktici bila mu je potpuno slomljena, a na lijevoj nozi su bile oštećene vene i kosti. Imao je težu kontuziju, pa je bio u nesvjesnom stanju oko 24 časa. U tom stanju je dopremljen u brigadnu bolnicu, koja se nalazila u Gornjem Milanovcu.

Od pratioca sam prihvatila ranjenika i smjestila ga u hodnik jedne kuće, na neku prostranu sećiju, jer se brigadna bolnica nalazila u pripravnom stanju. Taman što sam pošla da potražim nekog od odgovornih u brigadnom sanitetu i onako uplakana zbog teškog stanja ranjenika, susrela sam se sa Ibrahimom Alibegovićem, koji je bio u društvu dvojice oficira, od kojih je jedan bio Rus. Obratila sam se Ibri i on je sa oba ta druga ušao u kuću da vidi ranjenika. Ruski oficir je rekao da je ranjenik mnogo iskrvario i da mu treba dati krv. Prevodilac je bio drugi oficir. Kažem da sam sa njim sama i da bih dala krv ako odgova. Kad mu je naš oficir prenio šta sam rekla, on se nasmejao i rekao: »Kakva ona. Kad bi je neko povukao za nos, podlegla bi prije nego ovaj ranjenik«.

Rekli su mi da oslobodim ranjenika od odijela. Dok sam to radila prebrojavala sam mu rane. Ukupno, zajedno sa onim teškim, imao je dvadeset i jednu ranu.

Oficiri i Alibegović otišli su i rekli mi da sačekam, da će poslati nekog po ranjenika, što su za kraće vrijeme i učinili. Iz brigadne bolnice Đuro Đurić je otpremljen u rusku bolnicu u Kragujevcu, gdje je ostao na dužem liječenju.

Akcija u Ovčarsko-kablarskoj klisuri

SAFET AŠĆERİĆ SAVA

Drugii bataljon (bez 1. čete) krenuo je noću s jednim bataljonom Crvene armije na specijalni zadatak u Ovčarsko-kablarsku klisuru. Mi u četama nismo znali o kakvom se zadatku radi. Naš bataljon je privremeno bio prepočinjen komandantu bataljona Crvene armije.

Komandant - crvenoarmejac nas je odmah u početku iznenadio svojim odnosom prema četnicima. Uspostavio je bio vezu sa jednom mjesnom četničkom brigadom, pa je i njih poveo na zadatak, uprkos protestima komandanta bataljona Ilije Lučića i zamjenika komesara Vlade Bajića. U toku pokreta stiglo je naređenje da će četnici proći pored nas sa zahtjevom da starješine povedu računa da ne dođe do incidenta. Niko od nas to nije mogao prihvatiti mirno. Na sreću, bila je pomrcina kad su naišli, tako da ih gotovo nismo ni vidjeli.

Blizu Ovčarsko-kablarske klisure stigli smo negdje poslije ponoći. Tu nam je saopšten zadatak. U Ovčarsko-kablarskoj klisuri u dolini zapadne Morave trebalo je da prekinemo drumski i željeznički saobraćaj.

Ruski komandant je dao raspored bataljona, i položaje smo posjeli negdje oko 2 časa 31. oktobra 1944. godine. Naš bataljon je glavninom snaga posjeo Vidovu kosu, a moj vod iz 2. čete, nas oko 15 ljudi, dobio je nešto izdvojen zadatak - da tuče jedan dio ceste Ovčar - Banja - Čačak. Položaj sam posjeo polovinom brda, u jednoj šikari.

Nijemci, njih oko 400, koji su bili u tunelu ispod Vidove kose, otkrili su i naše pristizanje i raspored (pretpostavljam da su im to otkrili četnici). U toku noći krenuli su na opkoljavanje oba naša bataljona. Teren su poznavali bolje od nas. Pod zaštitom mraka izbili su nam iza leđa. U samo svanuće otvorena je vatra sa svih strana. Ne znam šta se u početku dešavalo na Vidovoj kosi, jer sam bio nešto izdvojen.

Čim je počela borba cestom od Ovčar Banje prema Čačku, naišla je njemačka motorizovana kolona sa dvoje borbenih kola. Otvorili smo vatru i protivtenkovskom puškom oštetili jedna borbena kola i zapalili dva kamiona. I neprijatelj je otvorio snažnu vatru. Tek tada sam primijetio koliko nam je nepovoljan položaj. Usred brda, u šikari, bili smo zaštićeni od oka, ali ne i od metka. Pribili su nas uz brdo i potpuno učutkali. Nijemci su samo sklonili oštećena vozila, i kolona je produžila za Čačak.

Iznad nas, na kosi, vodila se žestoka borba. Njemačka artiljerijska i minobacačka vatra nije prestajala. Kod nas je povremeno nailazilo

nešto cestom i mi smo otvarali vatru. Nijedan od dva kurira, koje sam uputio komandiru čete Radi Novakoviću, nije se vratio. Nisam znao šta se dešava. Predlagao sam da se povučem na povoljnije položaje.

Stigao je i oklopni voz sa pojačanjem. Ocijenio sam da se situacija nepovoljno razvija za bataljon i odlučio da se povučem prema četi. Kad sam stigao na kosu moja četa je bila razbijena. Komandira čete nije bilo, a komesar čete Vaso Krbavac je poginuo. Nešto vojnika se tuklo neorganizovano. Naišao sam na zamjenika komesara bataljona Vladu Bajića, koji je držao u jednoj ruci pištolj, a u drugoj titovku. Pitao sam ga: »Druže Vlado, šta je ovo?« Odgovorio mi je: »Savo, Savo sačuvaj posljednji metak za sebe«.

Od 15 boraca skupio sam svega sedam i jednu drugaricu. Naišao je komandir 3. čete Mićo Adamović sa nekoliko svojih boraca. Pokupili smo borce i odlučili da se probijemo prema Kablaru preko položaja koji su držali Nijemci sa tri mitraljeza »šarca«.

Rasporedili smo se u tri grupe, sa po tri - četiri borca. Nismo više razmišljali. Ostalo nam je samo da se predamo, da se ubijemo ili da se pobijemo. Sa dvojicom Nišlija, radnika željezničke radionice, krenuo sam prema desnokrillnom mitraljezu. Povlačili smo se puzeći. Primakao sam se na oko 30 metara mitraljezu, ali je bio dobro kamufliran šatorskim krilom boje jesenjeg lišća, pa ga nisam vidio. Otkrio sam ga po dimu kad je pustio rafal. Bacio sam englesku bombu sa ručicom, koja je pala blizu njega ali nije eksplodirala. Nijemac se prepao, zgrabio mitraljez i pobjegao. Bacio sam za njim drugu bombu, koja je eksplodirala u šumi. I drugi su na svojim pravicima likvidirali mitraljesce. Bačeno je oko dvadeset bombi. Pet Nijemaca i dva mitraljeza našli smo u komadima.

Breša je bila otvorena, i sad je nju valjalo braniti. Postavili smo osiguranje i otpočeli sa izvlačenjem preživjelih i teže ranjenih boraca. Tražio sam da svaki, pa i oni lakše ranjeni pomognu izvlačenje teže ranjenih i nepokretnih, kao i da se iznese oružje poginulih. Kad su neki pokušali da me ne slušaju, uzeo sam automat i sasuo rafal ispred njih. Svi su se vratili. Iznijeli smo i povelili sve ranjene prije nego što su se na Vidovoj kosi pojavili Nijemci iz oklopnog voza. Ostali su nam jedino poginuli.

Sa kolonorr. ranjenika krenuli smo prema školi u selu Kablaru. Sa začelja kolone primijetio sam tri tenka »tigar«, koji su preko mosta hitali ka istoj školi. Dva su bila prešla most. Ljutio sam se zašto je Rusi nisu minirali. U tom je odjeknula mina pod jednim tenkom. Drugi se vratio da mu pomogne, ali je naišao na minu i planuo. Treći tenk nije ni kretao, i mi smo imali slobodan prolaz.

Kod škole u Kamenici okupili smo se svi preživjeli i ranjeni. Prva nam je briga bila da otpremimo ranjenike u bolnicu, u Pranjane. Stab bataljona je mobilisao kola. Koliko se sjećam, otpremili smo 62 ranjena druga i drugarice.

Poslije otpremanja ranjenika, od dvije čete, ostalo nas je samo 37 na nogama, uključujući i štab bataljona. To je bio jedan od najtežih poraza našeg bataljona.

Borba na Ovčaru

FAZLUA PIRIC

Septembar 1944. godine. Poslije dugog marša umorni legosmo da spavamo u podnožju Ovčara - u Ovčar Banji. Još svi nijesmo bili ni prilegli, kad uleti komandant i komandova: »Drugovi, dižite se, iznad nas su na koti Nijemci«.

Bila je to jedna njemačka jedinica sa jakom radio-stanicom koja je obezbjeđivala povlačenje njemačkih jedinica iz Grčke.

Nije bilo lako, ali smo odmah krenuli i ubrzo stupili u borbu. Nijemci su se utvrdili na samom vrhu brda. Kroz šumu i šipražje prilazili smo sve bliže njihovom položaju. Suma je bila gusta i nigdje nijesmo u prvom trenutku mogli da primjetimo neku stazu koja bi nas lakše dovela ka vrhu. Krećući se tako, u jednom trenutku čusmo našeg komandira voda Milutina Brežičanina koji povika: »Evo staze koja vodi ka vrhu«. Ta staza bijaše kobna za druga Milutina, jer samo što je krenuo njome, bio je pogođen u slepoočnicu.

U našem vodu bio sam politički delegat, a on komandir voda. Bili smo obojica ranjeni u napadu na Rogaticu u februaru 1944. godine. Voleli smo se i drugovali. Tim teže mi je pala njegova pogibija. Sutradan, poslije likvidacije neprijateljskog uporišta, sahranili smo ga uz dužne vojničke počasti. Svi smo plakali. Njegov zemljak, naš zajednički drug, Branko Marić bio je sa nama, takođe, zatečen neminovnošću ove istine. Ništa više nije moglo da se učini, već da mu kažemo: »Hvala ti, Milutine Brežičaninu... «.

Rat sam završio kod Preljine

DUŠAN VESELI NOVIĆ

Rođen sam 15. juna 1927. u Podlugu, opština Sanski Most. Kapitulacija bivše Jugoslavije 1941. zatekla me kod kuće kao đaka četvrtog razreda osnovne škole.

Po izbijanju ustanka protiv okupatora opredijelio sam se za narodnooslobodilački pokret, tako da sam se odmah preselio iz sela na oslobođenu teritoriju Podgrmeč i kao omladinac uključio u akciju. Kao omladinca, odredili su me na stražu pri opštini, a zatim uključili u stražu komande mjesta Lušci Palanke. Tu sam ostao od marta do oktobra 1942. godine.

Po dolasku prateće čete 2. brigade na područje Lušci - Palanke, u oktobru 1942, odmah sam se uključio i postao pomoćnik mitraljesca Nikice Mrđe, zbog kojeg sam i prešao iz komande mjesta. U pratećoj četi ostao sam do četvrte neprijateljskè ofanzive, kada sam prešao u 1. vod 1. čete 2. bataljona iste brigade. U toj jedinici ostao sam sve do dolaska u Srbiju, kada sam prekomandovan u formirani izviđački vod, u kojem sam ostao sve do postavljanja za komandira voda u 2. četi 1. bataljona iste brigade. Na dužnosti komandira voda ostao sam do 1. decembra 1944. kada sam ranjen kod Preljine - Čačak. Tada sam ostao iza brigade i prebačen sam u vojnu bolnicu u Kragujevcu.

U toku ratovanja u 2. brigadi ranjavan sam tri puta lakše i jednom teže, od čega sam postao invalid. Iz rata sam izašao kao član KPJ, u činu zastavnika.

Najsladi doručak

NADA NAUMOVIĆ

Crno-sive, kasno-jesenje magle vuku se preko kaljavog seoskog puta što vodi od Čačka za Užičku Požegu. Samo tupo koraćanje kroz ovo blato kazuje da kolona partizana žuri kroz noć.

Zaustavlja se kraj seoskog groblja koje se nalazi uz sam put. Borci 1. bataljona 2. krajiške brigade zauzimaju položaj iza nadgrobnih spomenika.

Kiša im natopila odela, uvukla se u telo do kostiju, a gusto blato premorilo noge. Ne možeš da oceniš vreme. Još se nije razdanilo, još nigde znaka da će uskoro novi dan. Borci neispavani, mokri jer kiša sipa još od prošle noći. Tukla ih je i čitavim putem dok su žurili da zauzmu ovaj položaj kojim se Nemci povlače.

Vonja mokro odelo, grče se creva u praznom stomaku. Razgovor se ne čuje. Svi napregnuti očekuju neprijatelja. Ovo je jedini put koji im nije zatvoren i kojim oni izvlače svoje jedinice i sve što su opljačkali iz susedne Grčke, naše Makedonije i Kosova.

Među borcima je i sedamnaestogodišnja Nada, gimnazijalka iz Kragujevca, sada referent saniteta. Suvonjava i bleđa, a ipak živahna. Uvek se do sada nalazila uz Mariju, partizanku njenih godina koja je u jedinicu došla neki mjesec pre nje iz Župe. Pre dva dana je teško ranjena.

Sada se Nada sklupčala iza jednog spomenika. Čeka i ona kao njeni drugovi.

Ali san... Kako je on došao!? Šta je bilo sa drugovima? Gde su sada oni? Jesu li naišli Nemci? Kuda sada? Ima li u blizini četnika? Kako je samo mogla tako čvrsto zaspati i kako je drugovi nisu primetili i pozvali?!

Sve joj to sada juri kroz glavu. Kuda poći? Jesu li Nemci pobeđeni ili su drugovi morali da se povuku?! Zna da na ovom terenu ima četnika i da su pre 2 dana uhvatili 2 partizanke, mučili ih, a onda isekli na komade. Plašila se da ne napravi neki pogrešan korak.

Osluškiivala je! Ništ^t! Grobna tišina - na starom seoskom groblju. A onda joj preko usana zatitra slab smešak. A do skora... Setila se kako je bila plašljivo dete i kako ni za kakvo blago ovoga sveta nije smela noću da prođe kroz groblje. A sada... U mokrom praskozorju sama na pustom seoskom groblju. Samo ovoga puta jeza nije dolazila od mrtvih.

Samo kad bi znala šta se desilo... kuda su iščezli njeni drugovi, kuda ih je odveo Mustafa Gluhić, neustrašivi predvodnik smelih?!

Primitila je da su okolna brda postala nešto svetlija. Činilo joj se da lagano izranjaju iz kišne noći. Konture visova već se raspoznaju.

U jednom trenutku čula je slabu pucnjavu. Osluškuje. I stvarno... sada se dobro čuje. Tamo, prema jugozapadu, vodi se borba. Tamo mora da su oni - njeni drugovi.

Ukočena od hladnoće i vlage ustaje. Napreže vid i kreće oprezno. Načas joj se od spomenika i krstova učine ljudi. Uzdrhti!

Kreće prema mestu odakle dopire odjek bitke na život i smrt: boraca za slobodu i osvajača.

Ide pored potoka oprezno. Dan počinje da osvaja. Kiša je prestala i bivalo je svetlije. Za trenutak kroz pocepane, čupave oblake pojavi se i sunce. Toplo je pomilova po obrazu.

Odjeci borbe bivali su sve bliži. U jednom trenutku ugledala je vodenicu-potočaru i za trenutak zaboravila teškoće: sa vodeničnog kola rasprskivale su se kapljice kristalno čiste vode planinskog potoka. Uživala je u trenutku ove lepote.

Ali opet dilema. Ko li je u vodenici? Da se tamo nisu pritajili neprijatelji, jer i to se često dešavalo. Osmotrla je iza jedne bukve i videla vodeničara poprskanog patinom brašna. Da joj ne učini kakvo zlo?!

Ipak se odlučila i pokušavajući stavom da sakrije da je sama, stiskajući mali revolver 7,65 m/m u džepu od kaputa - prišla.

- Dobro jutro! Ima li u blizini kakve vojske - upitala je.

- Ovuda su prošli partizani jureći nemačku komoru. Eno ih na brdu, hvataju razbijene Nemce.

Dok je to govorio, podigao je poklopac sa vatre koja je jedva tinjala. Bila je to crepulja u kojoj je pekao proju. I začas se okolinom raširi para i ispuni je divnim mirisom pečene proje.

Kako su se nozdrve raširile, kako su nosni mišići zadrhtali a usta joj se napunila pljuvačkom! Bio je to najopojniji miris koji je do tada osjetila.

Ništa nije rekla, ali je morala progutati pljuvačku.

Seljak je odlomio komad vrele proje i pružio joj. Prihvatila ga je neosetljiva na bol koji joj je pričinila vrela proja.

- Hvala, druže i doviđenja - rekla je pošla prema drugovima koje je sada jasno vidjela. Sunce je sada zasjalo punim sjajem. Mršava prilika mlade partizanke koračala je sada sigurno. Srce joj je bilo radosno: našla je drugove, a sunce joj suši crveni kaput koji još od kuće nosi.

Zagrizla je proju, a u ustima se topio sladak ukus neposoljene proje i činilo joj se da ništa na svetu nije ukusnije i lepše od te tople proje starog vodeničara. Njen ukus osećaće u ustima i mnogo godina kasnije kada je u svome domu imala svega.

Ukus tople proje u ustima gladne, izgubljene i promrzle partizanke, tople reči vodeničara i sreća zbog pobeđe njenih drugova nad porobljivačima i otmičarima tuđe slobode, sreće i imovine, bili su ono što joj je ulilo ogromnu snagu. Znala je, celog života boriće se i čuvati slobodu koju je na svojim plećima iznela mladost zbratimljenih naroda Jugoslavije.

Hrabrom komesaru i neprijatelj se divio

HASIBA BAKALOVIĆ

U napadima 3. bataljona na neprijateljeve položaje u Mojsinju kod Čačka krajem oktobra i početkom novembra 1944. vodile su se ogorčene borbe. To mjesto su grčevito branili Nijemci iz dobro utvrđenih položaja. Tukli su po našim položajima iz svih raspoloživih oružja i izvodili napade i protivnapade. U takvim situacijama i naše čete su se povlačile i ponovo prelazile u napad.

Tako je prilikom jednog povlačenja naših boraca, ranjen u noge, ostao iza nas u Mojsinju Miodrag (ili Milisav) Đukić. Nijemci su sa druge strane neprestano tukli, pa borci koji su pokušali da izvuku ranjenika nisu mogli ni korak naprijed.

Međutim, komesaru Mustafi Gluhiću savjest nije dozvoljavala da ne pokuša da izvuče ranjenog i nepokretnog borca. Odlučno je rekao: »£, drugovi, da ste mi zdravi i živi, ja odoh po ranjenika, pa šta bude, jer je njemu sada najteže«.

Išao je prema ranjeniku lagano i mirno. Podigao ga je sa obje ruke i nosio kao otac malo dijete. Svima je stao dah. Za čudo, nijedan neprijateljski metak nije ispaljen na hrabrog komesara, a imali su priliku da ga izrešetaju. Ranjenik je bio spasen.

Otac toga više sretnog, nego nesretnog ranjenika nagradio je komesara Mustafu Gluhića, jednim paketom od 10 kilograma kvalitetne hrane, iz kojeg su se počastili mnogi borci.

Sa Valjevcima u Drugoj krajiškoj

PAUN KOVAČEVIĆ

Valjevo je oslobođeno 15. septembra 1944. godine. Gradom su išle kolone vojnika Narodnooslobodilačke vojske i odlazile nekuda na front, a hiljade omladinaca iz Valjeva i okoline želele su da stupe u njihove redove.

Pred komandom mesta u Valjevu bila je neopisiva gužva. Mladići od 17 do 20 godina, koji nisu služili vojsku, tražili su da budu upućeni na front. Jedna grupa je odmah stupila u 6. ličku proletersku diviziju, a veći broj je bio upućen u 2. krajišku brigadu, koja se tada nalazila u Trnavi.

Odmah po dolasku u Trnavu bio sam raspoređen u 3. vod 3. čete 3. bataljona. Uvodu su sve bili Valjevci, osim vodnika i političkog delegata voda, koji su bili stari borci iz Bosanske krajine.

Po dolasku Valjevaca brigada je brojčano narasla za više stotina boraca. Svaki trenutak smo koristili za obuku, jer smo svakog časa očekivali da stupimo u krvave i teške okršaje. Oko 9. oktobra 2. krajiška brigada je dobila naređenje za pokret. Krenuli smo ka selima Čumići i Svetinje da zatvorimo pravac neprijatelju koji je nadirao od Kragujevca, prema Topoli i Mladenovcu. Toga dana borba je trajala do kasno u noć. Svi pokušaji neprijatelja da se probije ostali su bez uspeha.

Nemci su se počeli povlačiti, a mi smo nastupali za njima. S vremena na vreme, čula se i pjesma boraca. Kretali smo se preko nekog polja. U trenutku kada su Nemci osuli paljbu po nama, potali smo gde se ko našao. Meci su zujali na sve strane. Dobio sam želju da pušim. Pozvao sam Lazara Ninkovića da mi dobaci šibicu. Zapalio sam cigaretu i malo se pridigao. U tom trenutku Nemač mi je izrešetao kapu. Rekoh Lazi i »Ti mi zapali cigaretu, a Nemač umalo glavu«.

U, tome trenutku trgao me glas bolničarke Lepe: »Naprijed Krajišnici!« Pojurili smo prema kući odakle su tukli Nemci. Mislio sam da je ona potpuno nenormalna. Tada sam spazio i Lazara Ninkovića kako trči pored Lepe i puca. Skočio sam i ja, kao i ostali borci, pa su Nemci počeli da beže. Bila mi je to prva borba u 2. krajiškoj brigadi.

Krenuli smo prema Jelovoj gori i u njenom podnožju zanočili. Noć je bila hladna, a mi umorni od borbi i marševa. Još nismo bili zaspali kada je sa jednog ćuvika osuta po nama paljba. Bili smo se razmestili po kupama požnjevene kukuruzovine. Bez komande, onako zbunjeni, poskakali smo i zauzeli položaje za borbu. Politički delegat 3. voda Du-

šan Dobrivojević, iznenađen vatrom uzviknuo je »Drugovi, šta je ovo?«
Odgovorio sam mu u šali: »Rat, Dušane«.

Legao sam iza jedne ograde i nastavio da pucam prema čuviku, na kome su se nalazili četnici. Borba je trajala nekoliko sati. Već se bilo razdanilo. Pogledom sam potražio drugaricu Lepu. Ugledao sam je pored Laze, nišani i puca. Komandu je preuzeo Muša Čindrak, vodnik 3. voda. Jurišali smo ka čuviku. Lepa i Lazar su ponovo trčali prvi. Izbili smo za njima, ali nikako da ih stignemo. Osetio sam umor i zastao kraj jedne bukve da predahnem.

U toj borbi zarobili smo 20 četnika i njihovog harmonikaša - zvao se Žika. Nisu verovali da ćemo ih pustiti kućama, a mi smo zadržali samo harmonikaša. Dok smo se zabavljali, pozvali su me da čuvam jednog četnika, koji je drugovima bio nešto sumnjiv. Bili smo kod neke kolibe. On nije bio vezan, a ja sam sedeo i držao automat preko krila. Prohtelo mi se da zapalim cigaretu, pa sam uzeo neko lišće da zavijem. Mislio sam da četnik neće pobeći, jer je mobilisani seljak. Odjednom, on je skočio i počeo da beži. Nisam smeo da pucam, jer je takvo bilo naređenje. Vikao sam četniku da stane, pretio da ću pucati, ali je on i dalje bežao prema jednoj šumi. Potrčao sam za njim. Međutim, opancima sam se zakačio za neko trnje i pao koliko sam dug. U tome se četnik dohvatio šume i pobegao.

Ispričao sam posle komandiru kako je bilo, da sam se zavrzao u trnje, a on će meni: »E moj zavrzane, od tebe bi i sam Draža pobegao«. Od toga dana niko me više nije zvao imenom, već - Zavrzan.

Jednog dana našli smo se u dolini Zapadne Morave. Druga brigada našla se između Kraljeva i Čačka. Branili smo pravac Zelene Bare - Kotaričko brdo - Obrovac. Treći bataljon, u sadejstvu sa borcima Crvene armije, napao je neprijatelja u Mojsinju, gdje je vođena ogorčena borba. Nemci nisu popuštali. Posle upornih borbi i čestih juriša bataljoni su zauzeli Orlovicu, a 27. i 28. oktobra 3. bataljon je napao Nemce u Mojsinju. Borba se vodila kod seoske crkve. Naš juriš je bio silovit. Savladana je nemačka predstraža. Ubijeno je deset Nemaca, a nekoliko ih je zarobljeno. Vodeći danonoćne borbe, bataljoni 2. krajiške brigade bili su premoreni i pretrpeli su osetnije gubitke. Zato je odlučeno da se izvesno vreme izbegnu oštrije borbe s neprijateljem.

Posle predaha od nekoliko dana, borbe su nastavljene na sektoru Mojsinje - Topola - Kragujevac - Čačak - Gornji Milanovac - Uzička Požega - Užice - Sječa Reka - Kosjerić. U brigadu je stigla nova popuna iz Kruševca. Bilo ih je oko dve stotine. Posle podne 7. decembra bataljonima je naređeno da obustave dalja borbena dejstva i da usiljenim maršem krenu ka Kosjeriću. Ispred noći stigli smo u Kosjerić. Osmog decembra 3. bataljon je stigao u Valjevo i prenoćio u kafani »Užice« u Gracu. Sutradan smo krenuli prema Loznici. Bio je hladan dan. Sneg je prestao da pada. Mnogi borci su bili gotovo bos. Neki su padali od teških bolova, a to je remetilo marševski poredak bataljona i četa. Mno-

gi su ostali po seoskim kućama da se oporave, a zatim jave u svoje jedinice. Treći bataljon se u Loznici odmarao nekoliko dana, a zatim, 14. i 15. decembra, počeo je prelazak Drine kod mesta Kurjačica. Prvo su se ukricali borci i rukovodioci 3. bataljona, koji su na onostranoj obali uspostavili mostobran i tako omogućili prelazak ostalih jedinica. Borbe su se tu vodile danonoćno. Naročito su žestoke bile oko Janje, Brčkog, Bijeljine, Koraja, Magnjevića i okolnih mesta.

U mome 3. vodu, u kome su u početku bili svi Valjevci po prelasku reke Drine ostalo nas je još samo četvorica. Ostali su bili ranjeni, poginuli, promrzli ili nestali. Nešto kasnije, posle borbe za Srebrenik, od Valjevaca sam ostao u 3. vodu još samo ja.

*

Bio je januar 1945. godine. Jednog dana pozvali su me u štab bataljona, koji se nalazio u Čeliću. Video sam da tu ima još boraca, koji su stigli iz drugih četa 2. krajiške brigade. Raspravljali su o tome zbog čega su pozvani u bataljon. Jedan od prisutnih me upitao zbog čega su mene pozvali. Odgovorio sam da ne znam.

Neizvesnost je prekinuo komandant 3. bataljona, koji nam je saopštio da nam je pripala čast da budemo mitraljesci na teškim sovjetskim mitraljezima »maksim«. Za komandira mitraljeske čete postavljen je Rade Darda. Vođe odeljenja i drugo rukovodstvo odredio je komandir.

Darda je za svaki mitraljez odredio po deset boraca i vođe odeljenja. Mene je odredio za vođu 3. odeljenja. Zatim je naredio da svaki vođa odeljenja uzme po jedan mitraljez, šatorsko krilo, municiju i kutije za municiju, te da se mitraljezi očiste i pripreme za borbu.

Uneli smo mitraljeze u jednu prostoriju, i tada su nastale muke. Od nas pedesetak boraca nijedan nije služio vojsku. Naučili smo da rukujemo nemačkim »šarcima«, italijanskim »bredama«, češkim »zbrojovkama«, a ruske mitraljeze prvi put smo tada videli. Ulagali smo sav trud i znanje i uspevali da ih rasklopimo, ali nikako da ih sklopimo. Neke delove namestili, a za neke nikako nismo mogli da nađemo pravo mesto.

U tome se pojavio i komandir mitraljeske čete. Ja sam mu u šali raportirao da je 3. odeljenje mitraljeske čete spremno za borbu. Komandir je hteo da kaže i vrlo dobro, ali kad je video pored moga mitraljeza podosta delova koje nismo uspeli da vratimo na svoje mesto, nasmejao se i rekao: »A kakvi su ovo delovi, Srbije?«

»Višak«, rekao sam kao iz puške »Rusi napravili više delova«. Komandir je sedeo pored mitraljeza i sve preostale delove stavio na svoje mesto - ostala je samo rezervna cev.

»Eto, vidiš da nema viška«, rekao je. Tako sam ja dobio drugo ime - Višak.

Ubrzo smo bili na položaju. Pustili smo mitraljeze, a oni su štekтали da ih je bila milina slušati. Nemci su se zibunili, nastala je kod njih pommetnja. Mislili su, valjda, da su nam Rusi stigli u pomoć. Ali, brzo su se snašli i počeli da nas tuku iz topova i minobacača. Morali smo često da menjamo položaje.

Brigada je svaki čas manevrisala. Pokreti su bili često usiljeni, marševi dugi, a sneg i hladnoća prodirali su do srži. Mitraljesci su bili izloženi velikim naporima. Ići usiljenim maršem i nositi teške mitraljeze bilo je veoma teško, pa je štab odlučio da se za mitraljesku četvu nađu konji. Ubrzo je četa dobila četiri konja i mazgu, koja je bila tako mirna da smo je svi voleli. Od milja smo joj dali ime Maja. Uvek bi osetila neprijatelja. Naime, čim bi čula da uzimamo rastojanje, počinjala je da riče, a Nemci bi opalili po nama. Tako smo se jednom spuštali sa Majevice prema Bijeljini, kada stiže naređenje: »Rastojanje pet metara i mrtva tišina«. Naša Maja riknu kao sirena, a kako sam nosio mitraljesku cev, okrenuo sam se i lupio je po glavi. Vikao sam: »Čuti, boga ti špijunskog, sada će Nemci po nama«. Maja je pala. Kažem borcima da ponesu mitraljez i da ćemo zarobiti drugu mazgu ili konja. U tome je naišao komandant i zapitao šta je sa mazgom. Ispričao sam šta se desilo. Komandant se naljutio, opsovao nešto i rekao: »Zar da ubiješ mazgu koja je prošla sedam ofanziva? Nisu je ubili Nemci, ni Italijani, ni četnici, ni ustaše, a ti sada da je ubiješ kad je oslobođenje na pragu. Ja tu mazgu celo vreme čuvam za muzej«.

Začudio sam se i pomislio: pa, ako će mazgu u muzej, gde li će mene poslati posle rata?

U Šumadiji sa Krajišnicima

JELICA VULETIN PAVA

Oktobar je 1944. godine. Moja 2. krajiška brigada je stigla na cestu između Topole i Kragujevca. Drugi bataljon, u kojem sam bila, zauzeo je položaj pored ceste u selu Čumić. U blizini, s druge strane ceste je i 3. bataljon. U ovom rejonu, na drugim položajima su i ostala dva bataljona brigade. Bataljoni imaju zadatak da onemoguće Nemcima saobraćaj između Topole i Kragujevca.

Kratko vreme posle našeg pristizanja, Nemci su motorizovanom kolonom krenuli od Topole i posle višečasovne borbe uspjeli da prođu prema Kragujevcu. Poslije podne, istoga dana, jača neprijateljska kolona je krenula iz Kragujevca i pod stalnom borbom uspela da se probije prema Topoli. To im je bio i poslednji saobraćaj ovom cestom.

Sutradan smo se na ovom prostoru sreli sa jedinicama Crvene armije. Našem veselju i radosti nije bilo kraja. A, kako bi i bilo posle dugo očekivanog susreta sa Crvenoarmejcima. Razmišljamo već i o kraju rata, jer mislimo da nema te snage, koja nas može sprečiti u našem cilju ka pobjedi. Čuli smo da naša divizija ostaje kod Kragujevca. Malo smo neraspoloženi jer nećemo učestvovati u oslobođenju Beograda. Tamo već hitaju mnoge naše jedinice i jedinice Crvene armije. Očekujemo da ćemo u napadu na Kragujevac pokazati našu snagu i dostojno osvetiti krvavi oktobar iz 1941. godine. Ali, ni ta nam se želja nije ispunila. Naime, naša brigada je ostala u divizijskoj rezervi za vreme borbi u Kragujevcu.

Tek što je Kragujevac bio oslobođen, naš 2. bataljon se našao u Lapovu po nekom zadatku. Ubrzo je stiglo naređenje da hitno krenemo za Kragujevac, u kojem su bili još uvek veliki tragovi tek završenih borbi. Primamo određenu količinu naoružanja i municije za našu brigadu, jer se javilo dosta Šumadinaca koje je trebalo naoružati. Iz Kragujevca krećemo ubrzanim maršem prema Gornjem Milanovcu, kuda su već krenuli ostali bataljoni brigade. Stigli smo sutradan, ali nismo našli ostale bataljone. Čujem da su krenuli prema Čačku, radi njegovog oslobođenja zajedno sa jedinicama Crvene armije.

Tri čete našeg 2. bataljona, sa komandantom Ilijom Lučićem i zamjenikom političkog komesara Vladom Bajićem, krenule su na zadatak, a jedna četa, sa političkim komesarom Perom Kneževićem, ostala je u Gornjem Milanovcu. Čujemo da idemo da uhvatimo vezu sa nekim jedinicama Crvene armije. Krećemo kroz lepa i pitoma šumadijska sela, koja već žive mirnodopskim životom. Doznajemo da se tu i tamo po-

javi poneki četnik ili neka njihova manja grupica. Ali, čim čuju za blizinu naših jedinica, brzo se sklanjaju ili pripucaju na pojedine pripadnike naših jedinica i beže glavom bez traga.

Jednog dana, koliko se sećam, bilo je to krajem oktobra, pored naših četa je naišla jedna jedinica Crvene armije. Vidimo našeg komandanta Lučića i zamenika komesara Bajića kako razgovaraju sa komandantom jedinice Crvene armije. Nakon njihovog dogovora krenuli smo. Nama borcima još nije poznato kuda idemo. Neko odjednom prenese vest da idemo u akciju zajedno sa tom jedinicom Crvene armije. Neki su bili bolje »informisani«, pa su počeli govoriti da idemo rušiti jedan tunel, kako bi otežali povlačenje Nemaca tim pravcem. Odmah smo malo živnuli, jer ćemo imati priliku da i Crvenoarmejcima pokažemo, ko smo i kakvi smo.

Na putu ka izvršenju zadatka, odjednom primetismo kako se nešto žustro raspravljaju komandant Lučić i zamenik komesara Bajić sa komandantom jedinice Crvene armije. Ne možemo dokučiti, o čemu se radi, ali mislimo da malo oštrije raspravljaju o tome, kako će se najbolje izvršiti postavljeni zadatak. Ubrzo primetismo, sa komandantom jedinice Crvene armije i jednog bradatog četnika. Kasnije smo doznali da je ovaj bradonja nudio nekakvu svoju pomoć u napadu na Nemce. Tome su se suprotstavljali Lučić i Bajić, pa je zbog toga došlo do rasprave.

Sutradan, rano ujutro, dođosmo na neko brdo. Nismo ni znali kako se zove. Kasnije smo saznali da je to Vidova kosa, kako smo je i mi nazvali. Cim smo pristigli, naređeno nam je da svojim malim ašovčićima i drugim priručnim sredstvima počnemo kopati rovove. To nam nije najbolje polazilo za rukom, jer se još uvek nismo uvek mogli priviknuti na tako nešto. Kako je ko znao i umeo, nekako smo iskopali neke takozvane zaklone i zauzeli položaje. Proveli smo tu čitavo jedno popodne i celu sledeću noć u očekivanju, ali nije bilo dobro.

Ujutro je osvanuo lep sunčani jesenji dan. Sasušena trava je mirisala na jutarnju svežinu, dok smo se mi izležavali u svojim zaklonima. U takvom leškarenju, moje razmišljanje ni sama ne znam o čemu, prekinuo je glas nekog od boraca: »Idu Nemci«. Novi borci, koji su tek bili stupili u naše redove, malo se uzvrpoljiše. Pruža im se prilika za prvo vatreno krštenje. Brzo su reagovali komandant Lučić i zamenik komesara Bajić. Sa njima su Nikola Ćulibrk, jedan od komandira četa i Vaso Krbavac, jedan od političkih komesara četa. Oni, kao da se ništa ozbiljno ne dešava, idu od borca do borca, daju savete i hrabre ih. Propustili smo Nemce na blisko odstojanje. Bombe su odšrafljene, prsti na obaračima pušaka, puškomitraljeza i automata. Čekamo, sa nestrpljenjem, komandu. I, odjednom dolinom Zapadne Morave prolomi se gromoglasni poklič komandanta Lučića: »Brza paljba«. Istovremeno, kao po jednoj komandi, Nemce su dočekali i borci jedinice Crvene armije. Nemci se nisu zbunili, već su odgovorili ubitačnom vatrom. Moglo se zaključiti da nisu bili iznenađeni, već da su znali za naše prisustvo na toj kosi i da su očekivali našu vatru. Detonacije ručnih bombi, štektanje »šaraca«, drugog automatskog oružja i puščani plotuni sa obe strane slivali su se u jednu beskrajnu huku, dajući poseban eho dolini Zapad-

ne Morave. I, taman kada smo pomislili da smo ih uspešno dočekali, dali dobru lekciju, ponovo se javiše pojedini borci, upozoravajući da se Nemci približavaju našim položajima, i sa leđa. Primetili smo da pristize i oklopni voz, što je posebno ohrabrilo nemački streljački stroj ispred naših položaja. Tek tada smo shvatili da smo opkoljeni i da nam predstoji žestoka borba za proboj iz okruženja, jer izgledi za dalju borbu u okruženju nisu postojali.

Komandant Lučić i zamenik komesara Bajić, pod vatrom nemačkih kuršuma, sreli su se sa komandantom crvenoarmejaca u omanjem udubljenju. Zabrinuti, ali svesni izlaz traže u probouju. Njihov dogovor je bio kratak, što je diktirala i trenutna situacija... Odlučili su, što je i jedino bilo moguće u takvoj situaciji - proboj iz okruženja u dva pravca. Jednim pravcem krenuće jedinica Crvene armije, a drugim ćete 2. bataljona. Situacija ne dozvoljava sakupljanje komandi četa, već komandant Lučić i zamenik komesara Bajić to čine u hodu. Komande četa, preko komandira vodova i desetara, saopštile su svim borcima odluku o probouju i znak na koji će se krenuti na juriš.

Približavali smo se nemačkim rovovima oprezno pod zaštitom određenih puškomitraljeza. Na dati znak, poznato gromoglasno krajiško »Ura« slilo se u tresak bombi i ubitačnu vatru svih puškomitraljeza i pušaka. Nemci su popustili i prolaz je napravljen, a naše čete su se probile u pravcu sela Rošci. Imali smo velike gubitke u ljudstvu i naoružanju. U probouju je pokošena mitraljeskim rafalom drugarica petnaestogodišnja Tuzlanka Fadila Karić. Pokošen je i mladi Krajišnik, politički komesar 2. čete Vaso Krbavac. Na Vidovoj Kosi kao večni stražari ostali su, pored Kraljevcanina Dragoljuba Cudića i Valjevčanina Milovana Godića i Šumadinci: Ljubisav Krsmanović, Života Lukić, Miodrag Mirković, Radovan Nikolić, Milan Petrović, Tihomir Simić, Milenko Stefanović i drugi. Ranjeno je oko 45 drugava, a jedan broj ih je nestao u probouju. Nakon sređivanja posle probouja, krenuli smo prema Gornjem Milanovcu i skoro mesec dana posle ponovo pristigli u sastavu naše brigade, nastavljajući borbe oko Čačka.

Borba kod Mrčajevaca

SELMAN LIČINA

Naša četa se 17. i 18. oktobra 1944. nalazila u selu Trnava i Natalinci. Vodili smo borbu oko Topole, protiv Nijemaca, sve do oslobođenja Beograda. Poslije oslobođenja Beograda zadržali smo se u selu Natalinci, kraj Topole, na obezbjeđenju, da bi jedinica Crvene armije mogla nesmetano prolaziti. Ne sjećam se tačno koliko smo se zadržali u Natalincima. Prvog ili 2. novembra 1944. došli smo na položaj između Čačka i Kraljeva, u tamošnja brda. Sa desne strane od našeg položaja, u dužini oko pet kilometara nalazile su se sovjetske jedinice. Na jednom brdu bila je teška artiljerija i »kačuše«, odakle su crvenoarmejci tukli Cačak, u kojem su se nalazili Nijemci.

Sa crvenoarmejcima smo na frontu bili zajedno četiri-pet dana. Nalazio sam se baš na spoju sa njima. Nijemci su nas napali u zoru - 3. ili 4. novembra - ali se nismo dali potisnuti. Imali smo dobro naoružanje, a i hrabro smo se i borili. Neka kuća u blizini je porušila i srušila sa zemljom njemačke artiljerije. Ipak, nisu nas mogli potisnuti sa položaja, mada je bilo ranjenih i poginulih boraca. Poslije dva ili tri dana borbe, crvenoarmejci su dobili naređenje da se povuku prema Gornjem Milanovcu. Ostali smo sami na tim položajima. Poslije pauze od jednog dana, ponovo su nas u zoru napali Nijemci. Borili smo se požrtvovano, ali budući da su bili nadmoćniji i u ljudstvu i u naoružanju, bili smo prisiljeni da se povučemo.

U toj borbi je borac Niko, čijeg se prezimena ne sjećam, bio ranjen u obje noge. Vidjevši to, pojurio sam da ga izvučem. Budući da je već sva vojska odstupila, ostao sam jedini da mu pomognem. Uspio sam da stignem do njega i da ga izvučem, jer bi ga sigurno zarobili Nijemci. Pošto sam bio nejak, morao sam da vučem do brda, poslije čega su mi dva borca pomogla da ga nosimo. Preživio je rat.

Za taj podvig pohvalio me pred bataljonom komandant bataljona Dušan Sovilj, a poslije dva dana predložen sam i za odlikovanje Ordenom za hrabrost. Koliko se sjećam, to je bilo 10. novembra 1944. godine. Poslije dva dana dobio sam od komandira i komesara čete puškomitraljez, engleske proizvodnje, zvani »brenal«.

Uvek ću se sećati našeg četnog komesara

GRADIMIR JOVANOVIĆ

U 2. krajišku brigadu stupio sam kao đak petog razreda učiteljske škole 12. oktobra 1944, dok se obavljala priprema za oslobođenje Kragujevca od fašista.

Sa drugaricom Verom Kidišević, učenicom kragujevačke gimnazije, došli smo u Ćumić, selo udaljeno od Kragujevca oko dvadesetak kilometara, u kome se nalazio 2. bataljon 2. krajiške brigade.

Dobrovoljno sam se prijavio i bio raspoređen u 2. četu, u kojoj je bio komandir Mičo Adamović, a politički komesar Nikola Čuljat. Prvo oružje kojim sam bio zadužen bio je »brzi šarac«.

Odmah sam se sprijateljio sa komesarom Nikolom, koji je bio pravi »masovik«. U dugim pričama u slobodnom vremenu i u hodu pričao mi je o ciljevima NOB-a, na čijem se čelu nalazi Komunistička partija koju vodi drug Tito.

Takođe sam se sprijateljio sa vodnikom Ilijom Bigićem i sa drugaricom Jelicom Vuletin, koji su bili neizmerno hrabri i dobri drugovi.

Krajem oktobra, kod Ovčara i Kablara, na Vidovoj kosi, imali smo žestoku bitku sa fašistima, u kojoj je izbačeno iz stroja stotinjak boraca. Zatim smo prešli u okolinu Čačka, gde smo se pripremali za njegovo oslobađanje. Često smo išli noću u demonstrativne napade na fašističke položaje. Za to su se tražili »dobrovoljci«. Među prvima je bila drugarica Jelica, a često nas jf e vodio vodnik Bigić. Oboje su bili neustrašivi borci i služili su nam za primer.

Tu sam bio raspoređen na položaj vodnog delegata. »Šarac« sam predao drugom borcu. U napadima sam se često nalazio u blizini druga koji je nosio moj »šarac i često sam mu priskakao u pomoć.

U noći između 30. novembra i 1. decembra 1944. dobili smo zadatak da Čačak te noći mora biti oslobođen. Izvršene su sve pripreme i obavljeni razgovori sa borcima. Napad je počeo pred ponoć. Nemci su imali iskopane rovove ograđene bodljikavom žicom. U toj borbi bio sam teže ranjen u grudi.

Posle ranjavanja transportovan sam u bolnicu u Kragujevac, a zatim, posle operacije i kraćeg lečenja, prebačen sam u Svetozarevo.

U Svetozarevu sam se lečio i obavljao dužnost sekretara bolničkog komiteta SKOJ-a.

Iz bolnice sam se dopisivao sa drugovima na položaju. Najčešće sam se dopisivao sa komesarom Nikolom. U maju, po završetku rata, kada sam mu pisao, dobio sam pismo iz jedinice, ali to nije bio Nikolov rukopis. Pismo mi je poslao ondašnji borac 2. čete 2. bataljona Ranko Petrović, koji sada živi i radi kao advokat u Kragujevcu.

Pismo se nalazi kod mene. Čuvam ga kao uspomenu. Iz njega sam saznao da je Nikola poginuo februara 1945. na Bijeljini.

Od Topole do Dravograda

VELICKO DOKIĆ

Desetog oktobra 1944. iz sela Družetić kod Koceljeva, srez šabački, dovedeni smo u Topolu. Tu su nas rasporedili u 2. krajišku brigadu 17. divizije.

U prvim borbama sam učestovovao kod Čačka i Kraljeva sa njemačkim jedinicama i ostacima četnika. Odatle smo krenuli prema Užičkoj Požegi, Kosjeriću i Jelovoj gori. Na Jelovoj gori smo presjekli put jednoj njemačkoj motorizovanoj koloni sa tenkovima. Moja druga četa, u međuvremenu, bila je prešla cestu i tako se našla odsječena od drugih jedinica bataljona. S nama se našao i komandant bataljona Pero Vuković. U međuvremenu, bio nam je ranjen komesar čete, ali ga nijesmo mogli izvući. Komandant bataljona je tada preuzeo komandu - naredio je nama minobacačlijama da otvorimo brzu paljbu po Nijemcima, a sam je krenuo u streljački stroj. Brzo je bio pogođen u grudi. Borci su ga izvukli u zaklon, ali je ubrzo izdahnuo.

Nijemci su se probili ka Bajinoj Bašti, a mi smo se vratili u Kosjerić. Tu smo sahranili i dotadašnjeg komandanta bataljona. Za novog komandanta bataljona postavljen je Nikola Obradović.

Zatim smo izveli pokret ka Valjevu, a onda, preko Osečine produžili za Loznicu. Iz Loznice smo produžili za Lešnicu, i tu se nekim pontonima prebacili preko Drine u istočnu Bosnu, gdje smo se ponovo sukobili sa njemačkim jedinicama u povlačenju ka sjeveru. Tu sam unapređen za komandira odjeljenja u minobacačkoj četi.

Dugo smo vodili borbe oko Janje, Koraja, Kozluka i Brčkog. Do 10. aprila 1945. oslobodili smo cijeli prostor od Bjeljinje do Brčkog, i prebacili se preko Save u Slavoniju.

Po prelasku Save nastavili smo borbe i oslobodili Županju, Babinu Gredu, Slavonski Brod, Križevce, Bjelovar i Viroviticu. Tu smo, 9. maja, dočekali i kapitulaciju fašističke Njemačke. Međutim, za nas rat još nije bio završen. Njemačko-ustaška grupacija još je davala ogorčeni otpor, nastojeći da se probije u Austriju i preda savezničkim jedinicama.

Tako, pod borbom, stigli smo na austrijsku granicu kod Dravograda, gdje smo, zajedno sa ostalim brigadama i divizijama, prisilili neprijatelja na predaju. U toj posljednjoj borbi bio sam i lakše ranjen.

Crtice iz borbe na Ovčaru

HASIBA BAKALOVIC

Treći bataljon 2. brigade krenuo je oko pola noći iz jednog sela da napadne neprijateljevo uporište na visu Ovčar. Prilaz uporištu bio je veoma nepristupačan zbog velikog uspona i brisanog prostora. Kad smo savladali uspon i stigli na čistinu zaštekali su neprijateljevi mitraljezi, a poletjele su i ručne bombe. Bili smo veoma blizu neprijateljevog položaja. Naši borci su se prikradali uporištu i otvarali vatru istom mjerom. Morali su se strogo držati zaklona, jer je neprijatelj obasjavao teren raketama, a položaj im je bio zaštićen preprekama od bodljikave žice. Neprijateljevi i naši mitraljeski rafali naizmjenično su se oglašavali. Do mene je došao kurir iz štaba bataljona, mislim da se zvao Mihajlo ili Milivoje, i rekao mi da je naredeno povlačenje.

Nakon kraćeg vremena, borci su počeli da se prebacuju iz jednog u drugi zaklon unazad, ali nije mi bilo jasno kuda. Krenula sam nasumice za jednim borcem koji je pored mene protrčao i udaljio se. Išla sam sama. Prije svanuća primijetila sam pred sobom neko selo. Susrela sam jednog borca ranjenog u nogu, neprevijenog, koji se oslanjao o neku motku. Vidjela sam da je partizan. Rekla sam mu da sam iz 2. krajiške brigade i uzela zavoj iz torbice da ga previjem, ali on nije htio. Rekao je da nije iz naše brigade i krenuo dalje. Okrenula sam se i vidjela da dolaze borci našeg bataljona u selo iz kojeg smo krenuli na Ovčar. Odmorili smo se i ponovo krenuli na Ovčar.

U ponovnom pokušaju čini mi se da smo lakše savladali uspon. Valjda zato što je bio dan. Prilazili smo položaju opreznije. Izveden je žestok napad. Dcjstvovali su i bombaši. Čuo sc poziv na juriš, a zatim jauci i lelek. Krenula sam iza jednog zaklona naprijed, a pored mene su na nosilima spuštali ranjenika. Krv mu se podlila na desnoj strani lica i usirila, oko rane, pa kao da mu je oko oštećeno ometalo mu je vid. Previla sam ga. Nije mogao da govori. Ne sjećam se kako se zvao. Odnijeli su ga u brigadnu bolnicu.

Poslije toga krenula sam naprijed. Nikoga pred sobom nisam vidjela. Odjednom sam primijetila da neko leži na zemlji, udaljen od emisione stanice desetak metara. Okrenem mu glavu i vidim da je to Milutin Brežičanin, smrtno pogođen. Prema meni je išao Zaim Slijepčević, borac iz izviđačke čete Tuzlak. Nešto mu je zakačilo podlakticu lijeve ruke. Rekao je da nije ozbiljno i neće da ga previjem, a ja sam ga zamolila da javi nekome za Brežičanina.

Dok sam raskopčavala poginulog da vidim ranu i tiho ga zvala, misleći da nije mrtav, nisam čula kada se neko do mene prišunjao. Onako pognuta, čula sam iz blizine »halt«. Nisam se smjela uspraviti. Bojažljivo sam okrenula glavu desno i vidjela samo čizme. Upitao me: »Šta je, je si li umrla od straha?«. Uspravila sam se i ugledala Luku Kojića, obučenog u novo njemačko odijelo. Rekla sam mu da mu nikada neću oprostiti taj strah. Pričao mi je, da je presjekao bodljikavu žicu ispred emisione stanice, pokazao mi prostor u stanici i gdje je odijelo našao, neke poginule Nijemce u blizini stanice i one što su se otkotrljali niz uspon.

Kojić je otišao naprijed i obećao da će reći za Brezičanina da bi se neko vratio da ga sahranimo. Ostala sam sama. Pobjerala sam se da ne naiđe i neki neprijateljski vojnik, pa sam trkom krenula naprijed. Dostigla sam Luku, a on mi je rekao: »Nemoj dole nikome reći za mene, zaostaću, hoću odavde da ih malo dolje potprašim«. Ja sam niz brdo dotrčala do bataljona, koji je bio okupljen na jednoj livadi. Blizu je bila i Ovčar Banja. Taman što sam počela da pričam o Brezičaninu jednom od članova njegove čete, a Luka se s brda oglasi. Jedan borac zaleže za mitraljez, ja povičem: »Ne, ono je Luka Kojić«.

Brezičanina sam bila pobratila, jer me je izvukao iz jedne rečice brze i virovite u aprilu 1944. godine. Peli smo se na jednu visoku planinu sa gustom šumom. Bila sam prekinula vezu idući po nekom bespuću i naišla sam na neka 3-4 borca, među kojima je bio i Brezičanin. Pred nama se ispriječila ta riječica. Svi su s kamena na kamen prešli, a ja sam pala u vir. Moj spasilac me na remeniku puške izvukao potpuno mokru.

Likvidirano je uporište na Ovčaru

MUSTAFA GLUHIĆ

Iako je to bilo negdje u jesen 1944. sjećam se kao da je bilo juče. Predvečerje je. Brigada stiže ispod Ovčara i traži smještaj. Pito-ma okolina, iznad koje se uzdiže, kao velika kupa, gotovo do vrha pošumljeni Ovčar. U toku smještaja moje čete, odnosno bataljona, prilazi nam jedan dječak od 14—15 godina, koji se zvao Milorad ili Miodrag i kaže nam: »Drugovi, zar vi ne znate, da su ovdje prije pola sata bili Nijemci, došli su po sijeno za svoje konje na Ovčaru«. Zar Nijemci više naših glava? Dječak je imao pravo. Na samom vrhu Ovčara zaista je bila njemačka otpremna radio-stanica sa oko 150 vojnika, oficira i stručnjaka za veze.

Izvjestivši štab brigade o tome, dobili smo naređenje da pošaljemo jednu desetinu u izvidanje. Put, koji se kao serpentina penjao do samog vrha, jasno je pokazivao da tu ima nekog. Bila je već noć kada smo našli na jednu gvozdenu kapiju, bodljikave žice i rovove iskopane oko. Izenadili smo Nijemce, jer je očito da nam se nisu nadali. Međutim, straža nas je primijetila i zapucala iz »šarca«. Imali smo mogućnost da se brzo sklonimo zahvaljujući drveću i velikoj strmini, tako da smo se brzo našli u mrtvom uglu. Tom prilikom ipak je ranjen komandir čete, koji je bio i vođa desetine - izvidnice Jovo Trninić. Ranjen je u usta, a rana je bila veoma teška.

Poslije izvještaja, koji smo podnijeli štabu brigade, dato je naređenje da se hitno pošalje pojačanje, odnosno jedna ojačana četa, i likvidira to malo, do zuba naoružano uporište, koje je obezbjeđivalo radio-stanicu. Nismo mogli ni pretpostaviti šta se sve nalazi gore - sa nama je upućen i vod minobacača.

Napali smo u samo svitanje. Prvo su ispaljene tri - četiri mine tačno u centar toga prostora, a zatim je uslijedio juriš. Silovit, brz i veoma efikasan. Nijemci su bili potpuno zbunjeni, i u panici su počeli bježati prema jednoj stijeni, skačući dolje, u smrt. Ubijeno je nekoliko njemačkih vojnika, nekoliko je ranjeno, dok je veći deo izginuo skačući u ponor.

Uspjeh je bio potpun. Zaplijenili smo velike količine hrane, čebadi, radio-stanicu, oružje i municiju. Čitava četa je obukla nove njemačke uniforme i prodefilovala kao na paradi ispred štaba brigade pri povratku sa zadatka. Komandant brigade Dragan Stanić čestitao je borcima na odlično izvedenoj akciji.

Ranjeni komandir čete Jovo Trninić otpremljen je u bolnicu.

Vrijeme je prolazilo, rat se završio i ja sam otišao u posjet nekim drugovima na Golnik. Tražeći bolesne drugove, naišao sam na sobu u kojoj je ležao samo jedan veoma težak bolesnik. Na žalost, bio je to naš komandir Jovo Trninić, gotovo na samrti. Dugogdišnje teško liječenje, hranjenje vještačkim putem i drugo slomili su, inače, nekada čvrstog i mladog komandira. Obojica smo bili iznenađeni susretom, zaplakali smo i izljubili se posljednji put. Umro je 1948. na Golniku od tuberkuloze pluća.

Obračun na Vidovoj kosi

DRAGO DAMJANOVIĆ

Vidova kosa je relativno nizak brežuljak, oivičen sa dvije komunikacije: jednom koja vodi od Čačka ka Kamenici, i drugom od Čačka za Užice, zatim željezničkom prugom Čačak - Užice i rijekom Zapadnom Moravom. U tom međuprostoru je Vidova kosa, sa svojim najvišim uzvišenjem k. 426 m. Strane su joj blago pošumljene i ruše se, jedna ka Zapadnoj Moravi, a druga na sjever, ka komunikaciji Čačak - selo Kamenica. Na obroncima se nalaze naselja, a do najvišeg vrha najlakše se dolazi iznad tunela željezničke pruge Čačak - Užice.

Sa sovjetskom komandom i štabom naše divizije dogovoreno je da se na tom mjestu jedne noći postave u zasjedu dosta jake snage, jačine do dva bataljona (jedan naš i jedan sovjetski). Izbor je pao na naš 2. bataljon, a od sovjetskih jedinica bile su samo dvije inžinjerijske čete.

Ja sam tada bio na dužnosti zamjenika komandira 3. čete, a komandir moje čete bio je Nikola Ćulibrk, koji je kasnije poginuo u borbama oko Zvornika kao zamjenik komandanta 2. bataljona.

Pošto je Vidova kosa veoma mala i prilično niska, na njoj se ne može razviti mnogo snaga. Stoga je štab našeg bataljona predlagao sovjetskoj komandi da se jedan dio našeg bataljona, kao i dio njihovih snaga, ostave na položajima van Vidove kose. Na taj način bi se bolje iskoristila vatrena sredstva jedinica i bolje štitilo povlačenje naših snaga iz rejonu Vidove kose ukoliko to bude potrebno.

Komanda sovjetskog bataljona se sa tim nije složila i predlagala je da se sve snage - oba bataljona - postave na Vidovoj kosi (Na žalost, kasniji događaji su pokazali da je komanda našeg bataljona bila u pravu). Konačno je riješeno da naše tri čete i obje sovjetske posjednu greben Vidove kose, a da samo naša četa minobacača 82 i nekoliko mitraljeza ostanu na položajima van Vidove kose, u rejonu k. 437 i k. 418. tj. u širem rejonu Kamenice, sa zadatkom da vatrom štite i pomažu napad naših snaga na Vidovoj kosi.

Tako je na veoma malom prostoru Vidove kose bilo raspoređeno nešto više od 600 naših i sovjetskih boraca, zbog čega smo kasnije samo trpjeli veće gubitke.

Prvog novembra marševali smo iz rejonu sela Kamenica i prešli prugu Čačak - Užice iznad tunela. U rejon Vidove kose stigli smo oko 5.30 časova. Borci su bili strahovito umorni od nespavanja i pješčenja. Bilo je dovoljno da kolona malo zastane pa da borci stojeći počnu spavati.

Kada smo stigli u određeni rejon, borci su odmah počeli lijevati ili stojeći spavati, a komandiri četa i ostali komandni kadar počeli su izviđati zemljište i konkretnije određivati mjesta za postavljanje zasjeda. Istovremeno, u svim pravcima upućene su patrole - izviđači. Nije prošlo mnogo vremena, a neki borci su se vratili sa izvještajem da se svugdje okolo Vidove kose nalaze Nijemci. I zaista, kasnije, kad se bolje razdanilo i kad smo detaljnije izvidjeli situaciju, vidjeli smo da su Vidovu kosu potpuno opkolili njemački vojnici i da koncentrično, sa svih strana, lagano ali sigurno, nastupaju ka vrhu k. 462, bez otvaranja vatre, ne želeći da otkriju svoje prisustvo. Tako se desilo nešto sasvim neočekivano. Mi, koji smo imali zadatak da im postavimo zasjedu i tu ih potučemo, našli smo se u potpunom njihovom okruženju. Pretpostavljali smo da su Nijemci za naš plan doznali od-domaćih izdajnika - četnika, ili da su na neki drugi način otkrili naše namjere, pa su nam priredili takvo iznenađenje.

Kasnije smo saznali da su to bile njemačke snage iz sastava 14. njemačkog SS puka, sa kojima se naša brigada tukla u septembru u rejonu Romanovca. Oko 7 časova došlo je do oštre borbe, do sudara, tako reći, prsa u- prsa, jer su Nijemci jurišali kao zvijeri, ubijedeni da nam nema spasa i riješeni da nas unište.

Računali su i na prirodne prepreke, koje su nam toga puta znatno onemogućavale povlačenje: s jedne i druge strane bile su komunikacije, zatim željeznička pruga i Zapadna Morava, koja je u to doba godine bila nadošla. I na jednoj i na drugoj komunikaciji nalazile su se njemačke snage, koje su artiljerijskim i drugim oruđima tukle grebene Vidove kose. Počela je borba na život i smrt, u kojoj su presudan značaj imale ručne bombe i automatska oruđa. Nijemci su oko nas stvorili neprobojan čelični obruč, koji i nakon silnih naših juriša nije pokazivao znake napuknutosti, već su i dalje na nas sipali ubitačnu vatru iz svih oruđa i bacili ručne bombe, koje su i kod njih imale glavnu ulogu.

Kod naših mladih boraca, kojih je u našem bataljonu tada bilo mnogo, ozbiljno je zahvatila panika i strah, pa je komesar našeg bataljona Vlado Bajić morao oštro i pravovremeno intervenisati da bi se stanje i moral novih boraca popravili. Na isti način je morao intervenisati i komandant sovjetskog bataljona, jer se i kod njihovih boraca bilo pojavilo panikerstvo, bojazan i strah od neminovne smrti. Vlado Bajić je otvoreno rekao borcima da nas je sa svih strana opkolio mnogo nadmoćniji neprijatelj, da iz ove situacije imamo samo dva izlaza; da grudima i oružjem jurišamo prema tunelu, odakle smo i došli, jer je to bio jedini izlaz sa Vidove kose, i da spasimo ono što se još može spasiti, ili da okrenemo leđa, kao što su to neki borci već pokušali da učine i da bježimo prema Zapadnoj Moravi, gdje nas opet čeka njemački vatereni obruč, pa bi, vjerovatno, većina koja bi uspjela da se probije kroz njega naišla na veliku vodenu prepreku. Tu bi se utopili, ili bi ih opet, uništili Nijemci.

To saopštenje političkog komesara koliko god da je povećalo strah kod nekih boraca, bilo je korisno i ohrabrujuće, jer smo shvatili da nemamo mnogo izbora. Slično, objasnio je situaciju i komandant sovjetskog bataljona svojim borcima. Tek posle toga došlo je do pravog krvavog obruča i s jedne i s druge strane. Prema načinu na koji su Nijemci jurišali na naše automate i puškomitraljeze stiče se dojam da su to ra-

dili pod prijetnjom smrti svojih pretpostavljenih, ili su bili pijani. Ipak, činilo se da su bili prisiljeni da tako luđački jurišaju i ginu.

Komandir moje čete Nikola Čulibrk je ocijenio da će biti više koristi da svi borci iz naše 3. čete prikupe ručne bombe na jedno mjesto i da ih samo on i ja bacamo na Nijemce, koji su se već bili pomiješali sa našim borcima. Izlazili su iza svakog žbuna kao mravi. Čovjek prosto nije mogao da veruje da je tako nešto moguće. Puškomitraljezi, su ih bukvalno sjekli. Prikupili smo sve bombe i bacali ih sa obje ruke. U tom paklenom dvoboju vratili smo i mnoge njemačke bombe, pa su stradali i od svojih. Pokazalo se da je procjena Čulibrkova bila dobra, jer se na tom dijelu položaja nisu uspjeli dalje probiti. Tu na položaju naše čete ostalo ih je na desetine mrtvih, bukvalno, isječenih, kao i veliki broj ranjenih, koji su se skrivali u žbunju.

Prisjećajući se napora, hrabrosti i junaštva boraca moje čete ne mogu a da ne spomenem veoma hrabru i ponosnu drugaricu Miku Ugarčin, političkog delegata jednog našeg voda, Krajiškinju iz proslavljenog Čopićevog Podgrmeča, iz sela Hašani. Bila je borac od 1941. godine. Sve vrijeme rata nije htjela da bude bolničarka, kao većina naših drugarica - boraca, već je bila borac, a kasnije i rukovodilac. Njeno je geslo bilo da što si duže borac više ćeš pobiti fašista i time doprinijeti bržem oslobođenju naše zemlje. Toga dana je nosila puškomitraljez i iz stojećeg stava kosila po njemačkim vojnicima. Svojim primjerom, mladim borcima, pa i starijim, pokazala je kako se treba boriti. Rafalima je sipala po neprijatelju ne tražeći zaklona. Pravo je čudo kako toga dana nije poginula, pa čak nije bila ni ranjena. Mladi borci, koje je inače bila uveliko zahvatila panika, kad su vidjeli kako Ugarčina kosi Nijemce svojim puškomitraljezom, prosto su dobili novu snagu i polet, pa su i sami sa mnogo više smjelosti i hrabrosti jurišali i napadali. Sigurno je da je drugarica Mika Ugarčina sa svojim puškomitraljezom doprinijela da se probijemo i svi ne izginemo.

Toliko sam je puta tog kritičnog dana čuo kako više na mlađe borce, govoreći da se stide, kud bježe, da se nema kud bježati, da se svi zajednički i složno jedino možemo spasiti. Stavila im je do znanja da će svakog paničara, koji pokuša bježati ubiti svojim puškomitraljezom, jer u takvoj situaciji svako mora pokazati koliko vrijedi. (Mica Ugarčina je preživjela rat).

U ovom dramatičnom i krvavom obračunu veliku hrabrost i neustrašivost pokazali su vojnici Crvene armije. Većinom su to bili visoki i plavi mladići, iz dalekog Sibira. U odnosu na njih, mi smo bili veoma mladi, jer oni su bili gotovo zreli ljudi. Tukli su se za našu zemlju, za komadić pošumljene Vidove kose u lijepoj Sumadiji kao da brane svoj rodni Sibir, ili plodnu sovjetsku Ukrajinu.

U živom je sjećanju ostao i slijedeći prizor: jedna posluga mitraljeza »maksim« posjela je bila položaj na vrhu jedne jaruge (vododerine), koju je šumska bujica bila izlokala i potkopala sa obje strane, pa je gornji sloj zemlje stvorio neku strehu - krov, a sa unutrašnje strane moglo se nevidljivo kretati do gotovo pred samu cijev »maksima«. Po toj vododerini Nijemci su nekoliko puta, u grupama 7-8 vojnika, jurišali i privlačili se »maksimu«. Kada bi prišli veoma blizu i pripremili se da pobačaju bombe, »maksim« bi se oglasio kao da tuče iz nekog tunela i sve ih pokosio. I mlado drveće koje se nalazilo pred »maksimom« bilo

je isječeno i isprevrtano kao da ga je neko čupao iz zemlje. Taktika sovjeta bila je slijedeća: otvarali su vatru dugim rafalima, koji su trajali nekoliko minuta, a kad bi posao bio završen »maksim« bi se učutao, kao da ga nigdje nije bilo. Jedino se njegova užarena cijev pušila. Svojim očima sam vidio da se takva scena ponavljala 5-6 puta, i uvijek se isto završavala.

Nakon izvjesnog vremena došao sam kod hrabre posluge tog »maksima«, pa sam primijetio da se ti hrabri i lijepi mladići samo smješkuju, ponosni na »maksima« i na posao koji su obavili, jer su ispred sebe od leševa njemačkih vojnika stvorili pravo uzvišenje, koje je ličilo na gomilu isječenog drveća.

Da situacija na Vidovoj kosi za nas bude još teža, Nijemci su negdje oko 9 časova na prugu Čačak - Užice dovukli dva oklopna vagona sa vlakovima, koji su do podne tukli naše položaje na Vidovoj kosi. Taj vatreni uragan je trajao negdje od 7 do poslije 12 časova, kad smo konačno uspjeli da se probijemo iz obruča. Vidova kosa je izgledala kao da se zapalila, ili kao da iz zemlje riga vulkan i stalno se dimi. Gotovo se ništa nije vidjelo od dima i eksplozije, koje su tutnjale jedna za drugom i prosto se slivale u rafal.

Proboju njemačkog vatrene obruča mnogo je doprinijela i naša minobacačka četa, sa hrabrim komandirskom Obradovićem, koja je sa svojih položaja, iz rejonu k. 347 i k. 418, sijala smrt po njemačkim redovima. Osim toga u bataljonu smo imali gotovo neograničene količine municije, pa i ručnih bombi, koje smo nešto ranije zaplijenili od Nijemaca, jer smo jednu njihovu kolonu potukli do nogu na komunikaciji Čačak - Užice, spalili oko 15 njemačkih kamiona i pobili više od 50 fašista.

Nešto poslije 12 časova uspjeli smo da, uz koncentraciju puškomitraljeza, automata i ručnih bombi, konačno probijemo njemački čelični obruč na pravcu tunela.

Stvorili smo prolaz širine oko 200 metara i, uz jake zaslone, odmah smo počeli izvlačiti naše i sovjetske vojnike i iznositi ranjenike. Čudno je da su Nijemci za svega nekoliko sati uspjeli već oko nas da iskopaju rovove, makar na pravcu na kojem smo se mi probili, pošto su znali da drugog izlaza za izvlačenje nemamo. To do tada nisam vidio. U rovovima su ležali sasječeni zajedno sa cjelokupnom opremom i naoružanjem. Kada smo se izvlačili njihova vatra se gotovo nije čula, samo tu i tamo pojedinačni pucnji, što je ukazivalo da su i njihove snage na izmaku, pa je i njima vjerovatno odgovaralo da se probijemo i da se što prije razdvojimo. Na svakom koraku, u svakom grmu i žbunu, mogao se vidjeti leš njemačkog vojnika, ili ranjenik kako se previja od bolova. Ni naoružanje ni opremu toga puta nismo uzimali od ubijenih njemačkih vojnika jer nam nije bilo do toga. Trebalo se što prije izvući iz tog pakla. Nijemci su došli na Vidovu kosu sa namjerom da nas razbiju potuku i unište, ali smo bili ubijeđeni, na kraju, da im je potpuno odgovaralo »pat« pozicija te krvave drame.

Mlado drveće i šuma na Vidovoj kosi izgledali su nesvakidašnje tužno. Drveće je bilo ispreturano, staze i putići zatrpani granjem, kao sješkirom isječeni. Sve je to bilo uništeno vatrom automatskih oruđa i ručnim bombama. Drveće je izgledalo, kao da su ga udarale munje, jer

su neka stabla bila potpuno oguljena i iscijepano kuršumima i grana-tama ili bombama. Može se samo pretpostaviti kako je bilo ljudima koji su se tu borili 5-6 sati. Kad smo se nekoliko dana kasnije vratili kroz sela u rejonu Vidove kose seljaci su nam pričali da je tada izgledalo kao da se zapalila Vidova kosa. Na nekoliko kuća pucala su stakla na prozorima, iako su udaljene oko 700 metara od mjesta događaja.

Bilans tog nesvakidašnjeg krvavog događaja i za nas i za neprijate-lja bio je tragičan. Iz našeg bataljona poginulo je 14 boraca, među ko-jima je bio i Vaso Krbavac, politički komesar 2. čete, prvoborac iz Pod-grmeča. Imali smo 45 ranjenih i 17 nestalih boraca. Vodnik Praštalo bio je teško ranjen, pa su ga bili zarobili Nijemci. Međutim, narednog dana naš bataljon je opet sačekao kolonu Nijemaca na cesti, gdje smo, pored ostalog, uništili i jedan sanitetski automobil, u kojem se slučajno nala-zio i ranjeni vodnik Praštalo. Imao je sreću, pa je konačno bio spasen. Komandir voda u 2. četi Alija Ahmetović takođe je kao ranjenik dospio u njemačko zarobljeništvo, ali se vratio u naše jedinice, nešto kasnije, u februaru, kada su naše jedinice vodile borbe u istočnoj Bosni za os-lobođenje Bijeljine.

Ukupno nam je bilo izbačeno iz stroja, mrtvih, ranjenih ili nestalih, 76 boraca i starješina. Za sovjetske gubitke nemam tačnih podataka. Kako sam kasnije saznao, imali su sedam mrtvih i 17 ranjenih vojnika. Znači, gubici iz oba bataljona iznosili su oko 100 vojnika.

Njemački gubici su bili mnogo veći. Prema pričanju seljaka koji su vidjeli kada su Nijemci toga dana tovarili svoje mrtve i ranjene vojnike na automobile i oklopni vlak, te prema kazivanju naših drugova koji su bili kod Nijemaca kao zarobljenici, imali su toga dana 75 mrtvih i više od 120 ranjenih vojnika i starješina.

Žestina tog krvavog obračuna može se vidjeti i po tome što je, pre-ma podacima za tih 5-6 časova borbe ukupno izbačeno iz stroja više od 300 vojnika.

U prosjeku, svaki metar zemlje na Vidovoj kosi zaliven je krvlju ro-doljuba iz Bosne, Crne Gore, Srbije, Hrvatske i Slovenije, jer su se si-novi svih tih naroda borili toga dana na Vidovoj kosi u 2. bataljonu te naše proslavljene brigade. Osim toga, mora se odati priznanje hrabrim borgima i starješinama Crvene armije, koji su svojom krvlju natopili taj kraj naše domovine sa istim žarom i poletom kao da su branili svoju otadžbinu.

Ja sam kasnije o tom okršaju nekoliko puta razgovarao sa preživ-jelim drugovima. Oni takođe misle da je to bila jedna od najtežih borbi koje je vodio naš bataljon u toku četvorogodišnje borbe. Jer, na prvi pogled nije bilo nikakvih izgleda za srečan ishod, ali hrabrost boraca i starješina i jasni ciljevi odnijeli su pobjedu nad mrskim neprijateljem.

Ubijeđen sam da je politički komesar Vlado Bajić veoma mnogo doprinio da se okršaj tako završi. On je odmah, i na vrijeme, veoma efi-kasno i oštro intervenisao, što je, smatram, bilo jedino rješenje. Ta in-tervencija, u pravom trenutku, učvrstila je naše redove i napravila pre-kretnicu u našim napadima i jurišima. I kasnije, kad smo se izvlačili kroz stvorenu brešu, Vlado Bajić je sa svojim »parabelumom« u ruci stajao na tim »vratima« požurujući jedinice. Istovremeno je davao za-datke i naređenja jedinicama koje su desno i lijevo držale bočne zaslo-ne i sprečavale neprijatelja da nam ta »vrata« ponovo zatvori.

Od Topole do Dravograda

VOJISLAV JOVANOVIĆ

Odmah po oslobođenju Topole i mog sreskog mjesta Arandelovca poslali su u sela delegati da jave da svi koji su rođeni 1926. godine i stariji dođu u srez radi mobilizacije.

Tada sam privodio kraju 18. godinu. Od Stragara do Arandelovca išao sam bos (25 km). U Arandelovcu su nas smjestili u zgradu suda. Uveče je došao mobilizacijski referent i zahtijevao da se javi najstariji među nama. Niko se nije javio. Onda je pitao ko je najmlađi. Svi su pokazali na mene - bio sam malog rasta. On je rekao da ja odgovaram za grupu. Sjutradan su nas popisivali. Pored ostalih podataka, traženo je da kažemo koliko je ko bio u četnicima. Drugi dan oko 10 časova odveli su nas na željezničku stanicu i vozom uputili u Mladenovac. Tu sam prvi put video ruske vojnike (tada nisam znao da su to jedinice Crvene armije). Zadržali smo se jedan dan, a onda smo vozom upućeni u Kragujevac. Do Kragujevca smo putovali noć i skoro cio dan.

U Kragujevcu smo ostali dva dana. Zatim smo postrojeni ispred zgrade suda, a tu je bio i štab 17. udarne divizije. Raspoređeni smo po brigadama. Moja grupa je oko 14 časova krenula autobusom za Gornji Milanovac, gdje smo prenoćili. Sjutradan, oko 10 časova, odveli su nas u blizinu sela Oštre u štabu 2. brigade. Iz štaba je izašao jedan oficir i pitao da li ima neko bolestan? Sem dvojice - trojice, ostali se javiše kao bolesni. Neko iz štaba nas za to prekori, pa ljekar poče sa pregledom. Ljekar je na brzinu stavljao slušalicu na grudi i pitao: šta te boli, a odmah zatim pozivao je slijedećeg. I pored te brzine, iz moga sela se jedan izvukao. Rekao je da ima krv u stolici, pa ga je ljekar oglasio nesposobnim.

Poslije pregleda podijelili su nas po bataljonima. Kuriri su nas odveli u štabove bataljona, gdje su nas podijelili po četama. Uveče su nas kuriri odveli u selo Trepču. U četi su nam odmah dali odijela na parenje, a nas su ošišali. Sjutradan sam dobio italijansku pušku i šest metaka. Trećeg dana odveli su nas na položaj. Na položaju nije bilo teško, jer je svakog dana po jedan vod dežurao, a dva su se odmarala. Poslije par dana poče borba. Nijemci su nas potisnuli prema Ostri, ali smo uveče povratili položaj.

Odatle smo otišli u selo Jabranicu, kod Gornjeg Milanovca, na odmor. Odmor je kratko trajao, i odmah smo krenuli prema Čačku. Kod rijeke Čemernice zamijenili smo prvu jugoslovensku brigadu, koja je bila formirana u SSSR-u. Naše i njemačke položaje dijelila je samo mala

rijeka Čemernica. Zbog blizine fronta, hranu smo dobijali noću. Rovovi su bili pokriveni zemljom, i u njima je stalno bilo vode. Svaki pokušaj da se izađe iz rova plaćao se glavom. Tu smo bez smjene proveli nekoliko dana, a zatim smo otišli u selo Pranjane. Preko Čačanske Kamenice, uveče smo stigli u Duškovac, a sutradan, preko sela Švrljige, u Kosjerić, gdje smo prenočili. Slijedećeg dana, poslije doručka, krenuli smo na Jelovu goru. Tu smo, na planini, imali manje čarke sa četnicima, a onda smo produžili prema selu Zaglavak. Samo što smo stigli, sukobili smo se sa Nijemcima i četnicima. Zarobili smo nekoliko četnika i konja.

Kada je borba prekinuta, povukli smo se u selo da prenoćimo.

Na položaju je ostala samo zasjeda. Prvu zasjedu činio je Dragutin Jovanović (bio je potpuno bos, a snijeg je počeo da pada) i još dva borca. Hranu nismo dobijali par dana i pekli smo kukuruz. Ujutru su se neki popeli na jabuku da bi dohvatili one kojih je još bilo, a nas nekoliko navalili smo na bure i birali kruške i šljive koje je seljak bio spremio da peče rakiju. Uveče smo dobili zadatak da uznemiravamo neprijatelja na komunikaciji. U jednom šljivaru posjeli smo položaj pored drumu. Jedna njemačka motorizovana kolona stala je ispred nas. Bila je velika pomrčina, a Nijemci nisu palili farove i tako nas nisu vidjeli. Nije došlo do borbe. Naređeno je da se tiho povučemo. Drugi Nijemci su nam bili zašli iza leđa, kada smo se povlačili, primijetili su nas i otvorili vatru, ali bilo je kasno. Bolničarku niko nije obavijestio o našem povlačenju i ona je u jednom šipragu ostala sama, pa je tek sutradan došla u jedinicu.

Poslije nekoliko dana borbi po tim brdima ponijeli smo naše ranjenike i vratili se natrag u Kosjerić. Tu smo prenočili i sutradan krenuli za Valjevo, a odatle za Osečinu. U Osečinu smo stigli uveče. Na putu je stajala divizijska komora. Stražar je čuvao nekoliko kola pokrivenih ceradom. U prolazu sam, zavukao ruku pod ceradu i izvukao hieb. Vidjevši to, još neki borci su tako uradili. Smješteni smo da prenoćimo u jednoj boljoj seoskoj kući. Domaćin nas je dobro primio. Nije dozvolio da idemo po slamu, već je sam donio i namjestio da spavam. Ponudio se-4 za stražu, ali smo to odbili. Onda nam je donio sira, slanine, paprike i rakiju, a mi smo imali hljeba, pa smo napravili dobru večeru.

Sutradan je počela da pada kiša, a mi smo krenuli za Loznicu. Domaćin nas isprati do kapije. Kiša nas je pratila sve do Loznice. U koloni se s vremena na vrijeme, čula i pjesma, a ponekad se oglašavao i Krsta harmonikaš. U Loznici smo se odmarali dva ili tri dana. Ovdje me kuvar Zivan Stefanović iz Resnika od Kragujevca htio udariti kutlačom - primijetio je da sam već primio jelo i ponovo stao u kolonu.

Nakon par dana krenuli smo u Bosnu. Za prjelaz Drine određeno je bilo mjesto Kurjačica. Jutro je bilo maglovito, sa sitnom kišom. Drina mutna i nadošla. Seljaci su na kolima vukli tri čamca. Na obali je bio komandant brigade Stanić (prvi put sam ga vidio). U prvi čamas su ušli: desetar Milenko (rodom od Valjeva, a poginuo na Bijeljini), zatim Miša sajdžija iz Gljareva, Mihajlo Zivković, Dušan Simić, Dragutin Jovanović, Nikola Zivković i Vojislav Jovanović, svi iz Stragara. Odmah po prelasku rijeke posjeli smo položaj i obezbjeđivali dalje prebacivanje.

Uveče smo prešli cestu Kozluk - Janja i smjestili se u ciglane pored sela Beloševac. U jednoj jaruzi držali smo položaj par dana. Ispred jaruge, prema putu, nalazi se naše mitraljesko gnijezdo - mitraljezac Dušan Simić i njegov pomoćnik Vojislav Jovanović. Jednog dana ujutru, desno od nas, vodila se borba. Nijemci su potisli neke naše jedinice. Oko 10 časova mogli smo da pokosimo grupu njemačkih oficira koji su prema karti izdavali potčinjenima zadatke. Međutim, naređeno nam je da ne pucamo, a bili smo udaljeni od čete i nismo mogli da obavijestimo.

Oko 13 časova napustili smo mitraljesko gnijezdo i povukli se u šljivar više ciglane, na novi položaj. Nijemci su krenuli u juriš i bili smo prisiljeni da se povučemo. Prvi je poginuo Mihailo Zivković. Povlačili smo je jednim putem, u koloni, prema brijegu. Nijemci su gađali kolonu bacačima, i tada je teško ranjena u glavu drugarica Smilja. Još je bila pri svijesti i pominjala je svoju majku. Imali smo još poginulih i ranjenih. Teže je bila ranjena i drugarica Stana. Kada smo kasnije sprovodili ranjenike u Srbiju ona je u Janji izdahnula, i tu je i sahranjena.

Oko 16 časova, poslije pregrupisanja, prešli smo u protivnapad i prisilili Nijemce na povlačenje. Prilikom povlačenja ostavili su sve što su po seoskim kućama opljačkali: kante masti, slaninu, zaklane prasiće i drugo. Naša desetina je zarobila jednog ranjenog Nijemca. Molio je da ga ne ubijemo. Navodno, i on je komunista. Poslije jednog časa front se stabilizovao. Nijemci su držali cestu, a mi smo bili naspram njih. Vidjeli smo se, ali nismo otvarali vatru. Velika njemačka kolona automobila kretala se od Kozluka prema Janji.

Na položaju smo prenoćili, a sutradan smo se popunili odjećom, zaplijenjenom ili skinutom sa poginulih Nijemaca. Poslije doručka nastavili smo pokret za selo Srpska Trnava, gdje smo se odmarali dva-tri dana. Zatim smo krenuli u selo Beloševo, na putu Janja - Koraj. Odatle je naša četa krenula za Koraj. Od Beloševaca do Koraja vidjeli su se tragovi borbe: mrtvi konji i razbijena njemačka kola. U Koraju smo ostali više dana. Tu smo slavili Božić. Bataljon je postrojen, a politički komesar BRIGADE - Musliman čestitao nam je praznik.

U međuvremenu, dobili smo zadatak da sprovedemo ranjenike preko Drine za Srbiju. U povratku smo dopratili municiju za brigadu u selo Čeliće. Odatle smo krenuli u neko selo lijevo od Lopara, mislim da se zove Golubac, a zatim smo se vratili u Lopare. Naš vod je bio na brijegu, u obezbeđenju.

Odatle smo otišli u jedno selo ispred Čelića prema Brčkom, mislim da se zove Šehići, a zatim na položaj prema Brčkom u selo Potočari.

Desno od toga sela, prema Brezovom Polju, nalazili su se četnici, a ispred nas su bili Nijemci. Poslije nekoliko dana borbe razjurili smo četnike, a zatim napali Nijemce da bi zauzeli Brčko. Lijevo od puta Čelić - Brčko, 15. majevačka brigada je vodila više dana žestoku borbu sa Nijemcima. Dobili smo zadatak da napadnemo Nijemce s leđa i tako oslabimo njihov pritisak na 15. majevačku brigadu.

Naša četa je prešla na lijevu stranu ceste, a zatim na juriš. Jedan naš vod je uspio da se dohvati neke kose, odakle je naš mitraljezac nanosio velike gubitke Nijemcima. Međutim, Nijemci su ga brzo uočili i

za kratko vrijeme bio je pogođen minobacačkom granatom. Tu smo ga i sahranili. Pošto nije uspjelo oslobođenje Brčkog, nakon par dana, povukli smo se u Tutnjevac. Tu smo prenoćili sjutradan krenuli za Semberiju. U okolini sela Bukovica smo zanoćili, ali su nas izjutra rano napali Nijemci. Imali su bijele maskirane ogrtače. Cijeli dan smo vodili borbe. Nijemci su imali mnogo mrtvih, ali smo i mi imali gubitaka. Poginuo nam je desetar Jova (Sremac) i ranjen komesar čete Đurica. Bili smo mokri od snijega, a stegao je mraz. Međutim, ostali smo i dalje na položaju. Iskopali smo rovove i u njemu ložili vatru. Tu smo prešli cestu Brčko - Beljina i gonili četnike. Poslije toga vratili smo se u Bjeljino. Na putu je bilo snijega, a nailazili smo na spaljene njemačke kamione. Okolo kamiona bili su leševi njemačkih vojnika. Stigli smo pred zoru do Beljine, na prostor između Dvora i Male Oborske, u blizini Mlina. Tu smo na položaju bili nekoliko dana, a onda nam je, noću komesar bataljona saopštio da krećemo u napad na neprijateljsko uporište u Bjeljim. Bilo je snijega, a i mjesečine. Napadali smo od Mlina prema Bjeljim. Borba je bila žestoka i imali smo mnoge gubitke. Komandant bataljona je naredio da pređemo neku živicu, jer je tamo bio dobar zaklon, a sa druge strane živice Nijemci su imali bunkere. Naša četa se primakla blizu živice, ali nije mogla dalje. Cuo sam Nijemce kako razgovaraju u bunkeru. Bacili smo bombu, a oni su otvorili vatru i ranili me u desnu ruku. Predao sam puškomitraljez pomoćniku i povukao se u bataljonsko previjalište. Odatle su me poslali sa ostalim ranjenicima, u brigadnu ambulantu u Malu Oborsku, a zatim u divizijsku ambulantu u Modranu. Tu je bilo mnogo teških ranjenika. Čuli smo da su se naši povukli od Bjeljine i da idu prema Tuzli. Nas ranjenike su kolima transportovali za Srbiju. Prolazio sam po treći put kroz Janju, pa preko Drine u Lešnicu. Tu su nas razmjestili po seoskim kućama, a zauzeti su i svi lokali. Lakši ranjenici su sami išli po hranu, a teže ranjenike su previjali i transportovali dalje.

Odatle su nas poslali u Loznicu, a onda u Banju Koviljaču i, skelom, ponovo u Bosnu. U Kozluku sam našao neke pozadinske organe naše brigade, a svoju jedinicu sam zatekao na položaju u Čengiću, kod Janje. Uveče smo napadali njemačke položaje. Ranjen nam je tada Dušan Simić i Nikola Živković. Odatle smo krenuli ponovo za Koraj, pa odmah za Čelić, gdje smo dobili večeru i odmah nastavili put za Lopare. U Gornju Tuzlu smo stigli ujutru. Tu smo doručkovali i nastavili put za Donju Tuzlu. Ispred Tuzle nas je sačekala i pozdravila grupa pionira. Prošli smo kroz Tuzlu i konačili iznad nje. Odmarali smo se dva dana, a onda krenuli za Srebrenik.

Ispred Srebrenika, na Golom brdu, počeli smo borbu sa Nijemcima. Istog dana, potisnuli smo Nijemce i više Srebrenika stabilizovali front. Poslije par dana Nijemci su izjutra izvršili na nas jak pritisak i osvojili Čuku. Mi smo pokušali da je povratimo, ali smo uspjeli tek uveče, najuriš. Nijemci nisu imali vremena da ponesu svoje poginule. Srebrenik je oslobođen.

Poslije tih borbi krenuli smo za Brčko. Prešli smo Savu i oslobodili Županju. Nastali smo zatim, pokret ka Babinoj Gredi i približili se i pripremili za napad na Slavonski Brod.

Poslije oslobođenja Slavenskog Broda krenuli smo prema Slavonskoj Požegi. Poslije pređenih desetak kilometara dobili smo naređenje da se vratimo natrag, u Slavonski Brod. Odatle je uslijedio pokret za Đakovo, gdje smo zanoćili. Sjutradan smo krenuli za Viroviticu. Naša divizija je bila tada pod komandom Treće armije. Noću je uslijedio pokret na Bilogoru. Došli smo do mjesta Severin, na južnim padinama Bilogore.

Poslije kraćih čarki sa ostacima ustaških jedinica, krenuli smo za Križevce i, po njegovom oslobađanju, prema Bjelovaru.

Prenoćili smo u Rogaškoj Slatini, koja je za vrijeme rata bila granica između tzv. NDH i Trećeg Rajha. Sjutradan je nastavljen pokret. Noćili smo u jednom selu, a slijedećeg dana je u jednom šljivaru postrojen cio bataljon. Komandant bataljona Dušan Savić (Sovilj je ranije otišao i na drugu dužnost), saopštio nam je da je oslobođen Zagreb. Pomoćnik komesara bataljona prozvaao je neke drugove da im dodijeli odlikovanje. Prozvaše i mene. Mislilo sam da u bataljonu ima još neki Vojislav Jovanović i kako nisam vjerovao da sam to ja nisam se ni javio ni izašao. Onda mi se obrati Simo Kecman pitajući: »Vojo, zašto se ne javiš«. Ja kažem da to vjerovatno nisam ja! On kaže: »Jesi, izađi«. Izađem i stanem u stroj. Pomoćnik komesara mi dodijeli medalju za hrabrost i objasni pred strojem da je to za ono na Bilo-gori, kada sam iznio ranjenog vodnika.

Zatim smo krenuli dalje, u pravcu Varaždina. Marš je trajao dva ili tri dana, a onda smo prošli pored Pragersko i uveče stigli u Slovensku Bisticu, mjesto na južnim padinama Pohorja. Tu nas je narod* lijepo primio. Prije našeg dolaska bili su postavljeni slavoluci i trobojke. Tu smo prenoćili i sjutradan krenuli cestom za Slovengradec.

Ispred Slovengradeca, kod mjesta Sentflorija, prihvatili smo borbu. Naša četa je dobila zadatak da desno od ceste zauzme jedno uzvišenje i na toj kosi uspostavi položaj. Zadatak je izvršila oko 10 časova.

Vijest da je rat završen čuo sam u jednom mjestu kod Dravograda.

Borba na Vidovoj kosi

HAJRIZ LIČINA HAJRO

Gotovo da nema preživjelog borca u našem bataljonu koji se ne sjeća borbe na Vidovoj kosi u Ovčarsko-kablarskoj klisuri. Još i danas se govori o velikim žrtvama koje je imao 2. bataljon 2. krajiške brigade 17. divizije. Bilo je to vrijeme kada je svaki borac narodnooslobodilačkog rata bio riješen da se konačno obračuna sa okupatorom i domaćim izdajnicima. Bio je novembar 1944. godine. Drugi bataljon 2. krajiške brigade, sa jednim bataljonom Crvene armije, dobio je zadatak da zapriječi komunikaciju u Ovčarsko-kablarskoj klisuri na putu za Cačak - Užička Požega. Odlučeno je da se to zaprečavanje izvede u podnožju dominantnog visa na Vidovoj kosi, na ulasku u klisuru sa pravca Čačka. Pored ostalog, trebalo je porušiti tunel koji prolazi kroz Vidovu kosu. Putovali smo iz Gornjeg Milanovca cio dan i noć. Prethodni dan i noć proveli smo bez hrane i vode.

Odmah po posjedanju položaja došlo je do žestokog sudara sa Nijemcima i četnicima. Nizali su se juriš za jurišem. Povećao se broj ranjenih i poginulih na obe strane. U više navrata, u borbi prsa u prsa, bili smo izmješani mi, crvenoarmerci, četnici i Nijemci. Naši borci su ispoljavali masovni heroizam. Praštala je automatsko-mitraljeska vatra, pomiješana sa eksplozijama ručnih bombi i minobacačkih granata i vatre iz njemačkih tenkova. Ranjenici nisu obraćali pažnju na svoje rane, već nastavljali da se bore u granicama svojih mogućnosti. Poginuli su mnogi drugovi, ali to nije uticalo da se ostali pokolebaju. Bolničarke su se po brisanom terenu prebacivale od ranjenika do ranjenika. Sve se talasalo i hujalo. Svi smo bili kao jedan. Ginuli su puškomitraljesci i odmah ih zamjenjivali drugi.

Puškomitraljezac Ilija Bigić prebacivao se sa puškomitraljezom sa lijevog krila na desno, i obratno. Često je dejstvovao iz stojećeg stava da bi pomogao da se ranjeni izvuku. Ali, neprijatelj je bio nadmoćniji.

< Nijemci su uspjeli da nas zaobiđu sa desnog krila i, istovremeno, izvedu juriše sa čela i boka. Morali smo se povući. To nije bilo povlačenje da bi se izbjegla borba, već povlačenje uz borbu prsa u prsa.

Uspjeli smo, na kraju da izvučemo većinu ranjenika i posjednemo nove, pogodnije položaje. Drugi bataljon je pretrpio velike gubitke, a neprijatelj još veće.

Kuvar u Trećoj četi Četvrtog bataljona

ŽIVKO ĐOKIĆ

U 2. krajišku brigadu stupio sam 1. oktobra 1944. godine. Bilo nas je dvadeset dvojica, ali su se neki, kada smo stigli u Valjevo, predomislili i vratili kući. Neki su otišli u 21. srpsku diviziju, a nas četvorica smo se opredelili za 2. krajišku brigadu. Sa mnom su ostali: Veličko Đokić, Jordan Pavlović Jova i Vukašin Aleksić, koji je posle četiri dana napustio brigadu i otišao kući. Nas trojica smo ostali u brigadi do kraja rata.

Stupili smo u jedinicu u selu Ovsišće u Šumadiji, gde smo pronašli jednog našeg zemljaka, koji je otišao 1941. u Podgorsku četvu Valjevskog partizanskog odreda. Zvao se Vojin Lukić Vojkan (student prava od 1941). Bio je zamenik političkog komesara brigade. U tom selu raspoređen sam u 3. četvu 4. bataljona.

U borbama za Čačak od minobacačke granate poginula su dva kuvara. Komanda čete tražila je novog kuvara, ali niko nije hteo da se primi tog zadatka. Pošto sam imao brkove, komandir me je uzeo za ruku i rekao: »Hajde ti, brko, ti si stariji čovek«. Mislio je tako zbog njihovih brkova.

Šef kuhinje bio je jedan stariji čovek, blizu 60 godina. Zvao se Pera. Bio je iz Banja Luke. Kasnije se razboleo, pa smo dobili još jednog kuvara. Zvao se Stojan Marinković, rodom iz sela Kožuar.

Ekonom čete se zvao Salko, a ne sećam mu se prezimena. Bio je iz Tuzle, poslastičar po zanimanju, u činu starijeg vodnika. Skupljao je hranu po selima sa odbornicima. Kada smo prešli u istočnu Bosnu preko Drine, 18. decembra 1944, čika Pera je pušten kući kao star i bolestan. Sa mnom se izljubio kada je pošao kući, zaplakao se i otišao. Bio sam šef kuhinje i pomagao sam ekonomu. Posao je bio naporan. Marševalo se ponekad po celu noć, da bi ujutru, dok se četa odmara, dobili zadatak od komandira čete Vase Jovanovića da pripremimo doručak za pet sati ujutro. Noću smo morali naći vodu i drva i podložiti kazane da bi skuvali doručak. Četa bi doručkovala u najvećoj tišini i nastavila pokret, a kuvari nisu imali ni minuta odmora. Nekada smo jedan pasulj kovali po pet puta. Taman provri, a neko nas napadne - četnici, ustaše ili Nemci, a mi prospemo vodu, ali pasulj sačuvamo, pa na drugom mestu opet nalijemo vodu i opet nastavimo da kuvamo. Naređenje »prosipaj i brzo pokret«, usledilo je mnogo puta.

Jednom prilikom, kada smo bili oko Lopara, ekonom naše čete sa odbornicima je skupljao hranu po selima i meni dao spisak po kome

treba da je primam. Seljaci su donosili proju, pasulj, krompir i druge namirnice. U jednom trenutku došao je neki stariji čovek - seljak i doneo samo pola kilograma proje. Pogledao sam u spisak i video da je trebalo da donese dva kilograma proje i tri kilograma pasulja. Pitao sam ga zašto nije doneo količinu koja mu je određena. Stari se zaplakao i rekao da nema više ništa i da je i to od dece sakrio. Rekao mi je da ima četvero dece i da su mu to unuci od sinova. Rekao mi je, također, da ima tri sina i da se nalaze u našim jedinicama. Jedan je poginuo, najmlađi nije bio oženjen, i za tu dvojicu ne zna ništa. Jedan je bio u 8. crnogorskoj a drugi u 6. ličkoj brigadi, pa se bori da barem unuke sačuva. Na pitanje, kako je odbornik mogao da mu razreže toliku obavezu kad zna da nema, odgovorio mi je da odbornik ima tri sina i da su sva tri u ustašama. Pitao sam, zašto on nije odbornik, a on je odgovorio: »E, sine, nisam smeo da se primim toga. I ovako sam nagoreo, pošto su mi sinovi u partizanima. Da budem odbornik, a da ponovo dođu ustaše i Nemci ili četnici pobiće mi unučad i meni kuću zapaliti«. Stari je bio gotovo go i bos. Dao sam mu da ruča. Kada je pošao kući, vratio sam mu njegovo parče i dao mu još jednu čitavu proju, nasuo mu dve porcije pasulja i dao mu kilogram soli. Stari je odbio da primi, rekavši da to treba vama jer »kako ćete se boriti gladni«, ali sam ga ja ipak naterao da sve to uzme.

Stari se zaplakao, zahvalio i rekao: »Neka vas Bog čuva«, a ja sam mu rekao da onom odborniku kaže, da mu nije mesto da bude odbornik, da to treba da bude on, kao i da se ustaše više nikada neće vratiti. Stari je odgovorio: »Daj Bože«, i onako bos krenuo prema kući.

Imali smo i dve drugarice u četi. Jedna se zvala Sala Pirić, bila je u komandi čete, a druga Đemila Musić, čini mi se da je bila iz Tuzle. Bile su jako dobre, nikad ih neću zaboraviti.

Tako smo proveli zimu u Bosni, sa napaćenim narodom koji je dao sve od sebe za pobeđu nad neprijateljem.

Kada smo u proleće oslobodili Bosnu i kad je oslobođeno i Brčko, Nemci su oborili most na Savi da ga ne bi mi mogli koristiti. Prešli smo preko Save, i nastavili da progonimo neprijatelja. Oslobodili smo Županju, Babinu Gredu i Slavonski Brod. Kada se u Virovitici rasformirao naš 4. bataljon, pripao sam 3. bataljonu i nisam više bio u intendantskoj službi, već sam opet dobio »šarca«. U 3. bataljonu ostao sam do novembra 1945.

Napad na komunikaciju kod Zaglavka

NIKOLA OBRADOVIĆ

Neprijatelj se povlačio od Užica prema Bajinoj Basti, obezbjeđujući se sa jakim bočnim osiguranjima.

Izjutra rano, 6. decembra 1944, bataljon je na ovoj komunikaciji napao neprijatelja u rejonu Zaglavak, koji leži na potoku Brežanska rijeka. Jedna četa je posjela greben - kosu iznad potoka i sela da bi zaštitila čete na komunikaciji. Napad je počeo u zoru. Bataljon je cijelo jutro vodio tešku i žilavu borbu, sa mnogo jačim neprijateljem nanoseći mu gubitke u ljudstvu i materijalu.

Teren na kojem je vođena borba bio je djelimično pošumljen. Što je dobrodošlo za prikriveno spuštanje prema potoku. Oko 8 časova neprijatelj je uputio jače snage prema kosi, u lijevi bok naše čete, koja je bila na grebenu, težeći da obiđe naše čete u dolini. Na grebenu je otpočela borba. Uslijed nadmoćnosti neprijatelja, ova četa je morala svoje lijevo krilo da povuče prema koti 610, gde je pružala otpor nanoseći neprijatelju osjetne gubitke.

Komandant bataljona, vidjevši da je situacija veoma nepovoljna za čete na cesti, naredio je njihovo povlačenje prema grebenu. Prilikom protivnapada, smrtno je ranjen komandant bataljona Pero Vukojević. Izvukli smo ga sa položaja da bi mu se pružila ljekarska pomoć. Poslije je odnesen na nosilima u brigadno previjalište, gdje je izdahnuo. Bataljon je izdržao na tim položajima cijeli dan, a onda ga je smjenio 1. bataljon.

U toj borbi poginuo je i komesar 1. čete Asim Delić i još dva borca, čijih se imena ne sjećam. I neprijatelj je toga dana imao mnogo mrtvih i ranjenih.

Bilo je hladno decembarsko vrijeme, padala je susnježica i duvao jak vjetar, a naši borci, iako su bili slabo obučeni, izdržali su natčovječanske napore vodeći borbu sa mnogo jačim neprijateljem.

Od Valjeva do Bijeljine

PAUN ĆESAREVIĆ

U drugoj polovini septembra 1944. divizija NOVJ - 6. proleter-ska, 6. lička i druga, oslobodile su Valjevo. Potom, ubrzo, iz pravca planine Medvednika ka Ceru, preko našeg sela, 16. i 36. vojvođanska divizija oterale su četnike Draže Mihailovića. Posle kratkog zatišja, razvila se aktivnost na formiranju novih organa narodne vlasti - NOO u selima i naseljima našeg kraja. U Valjevskoj Kamenici, koja je i pre drugog svetskog rata bila sresko mesto sreza podgorskog, formirana je vojna komanda mesta i drugi oblici društvenog života.

Krajem septembra - početkom oktobra 1944. ubrzano se radilo na mobilizaciji ljudstva i prikupljanju potreba za front. U narodu je bilo sve više oduševljenja prema narodnooslobodilačkoj borbi i vojsci, pa se izražavala i podrška novim organima vlasti.

U sveopštem raspoloženju naroda došla je obavest da se godišta 1920-1925. prikupe u sreskoj komandi mesta, kojom je tada rukovodio Velja Jakovljević, iz naše okoline. Za vreme ustaničkih dana 1941, kada sam sa mojim Vrgovčanima bio na zaprečavanju puteva, pravljenju prepreka za sprečavanje kretanja neprijateljeve tehnike, on je i tada imao neku višu funkciju u partizanima. Po povlačenju partizanskih snaga sa našeg terena za Bosnu, ostao je, i u tom periodu smo se nekoliko puta susreli. Tad smo se samo pozdravili. Bilo je mnogo naroda i očeva koji si[^] došli da isprate sinove. Održao je vatreni govor i upozorio sve one koji misle da sabotiraju.

Nakon toga svrstani smo u kolonu i odvedeni u Valjevo. Uveče nam je prikazan film - bitka za Staljingrad, koji je ostavio veoma snažan utisak na sve novomobilisane, buduće borce. Sledećeg dana prevezeni smo vozom u Arandelovac, gde smo se susreli sa Rusima. Videli smo i neke oficire u jugoslovenskim uniformama, za koje su nam rekli da su pripadnici 1. jugoslovenske brigade, formirane u SSSR-u. Bilo je sa Rusima zanimljivih[!] i šaljivih razgovora, igrao se šah i karte. U šahu su bili majstori, ali su ih u kartama naši pobeđivali, pa je krajnji rezultat bio nerešen. U Arandelovcu nam je neki majstor - limar izradio i poklonio metalne petokrake zvezde. Rekao je da je simpatizer NOB-a. U Arandelovcu smo prenoćili.

Sutradan, 15. oktobra 1944, po lepom i sunčanom danu, krenuli smo u pravcu Topole. Uz put smo sretali pune kamione ruske vojske, komore, tehniku: pevali su i pozdravljali nas, a mi smo otpozdravljali.

Došli smo do Topole i zaobišli je sa severa. Videli su se tragovi borbi. Tu nas je preuzela naoružana trojka partizana iz pravca - Ovsiste, gde smo raspoređeni po bataljonima 2. krajiške brigade 17. udarne divizije. Tu nam je objašnjeno gde se ko nalazi. Pripao sam 1. vodu 1. čete 4. bataljona 2. krajiške brigade. Komandir čete bio je Gavro Panić, a komandir voda - Sretko Stević. Komandant bataljona bio je Perica Vuković, zamenik komandira čete bio je Stevica Jakšić Stevo, a zamenik komandanta bataljona - Nikola Obradović. U tu četvu su još raspoređeni moji zemljaci i komšije: Jordan Ćesarević, Miodrag Ćesarević, Miodrag Tadić i Života Čolić. Neki su pripali 2, 3. i 4. četi, a neki su bili raspoređeni u 3. bataljon. Za pisara čete određen je Budimir Damnjanović iz Kamenice.

Susret sa Krajišnicima - starim borcima, bio je veoma srdačan, mada ih je bilo malo - prevladalo je novo ljudstvo. Svi su nastojali da nas ohrabre, obodre i pomognu da se uklopimo u vojnički život. Ujutro stroj - prozivka, doručak, zanimanje, zatim politički rad - časovi, govore komesari, delegati. Tada sam prvi put čuo reči: buržoazija, eksploatacija, kapitalizam, izrabljivanje čoveka od strane čoveka itd. Sva ta izlaganja bila su veoma značajna, jer su otvarala vidike i nagoveštavala izlazak iz mraka prošlosti. Jer, kako drukčije sve to da se shvati nego kao eksploatacija i gušenje sloboda i saznanja kada u našem selu (i ne samo u našem) nije bilo štampe, struje, radija, ama baš nikakvih uslova za neki bolji i kulturniji život. Dalje su nam objašnjavani ciljevi i zadaci NOVJ, novih organa vlasti, budući oblici vladavine, tumačene odluke AVNOJ-a, stanje na bojištima, vesti sa beogradskog ratišta i frontova saveznika. Rečju, radilo se neprekidno.

Učili smo strojevni korak i ratne veštine kako likvidirati neprijateljski bunker - rov i štititi bombaša, stražarili smo i patrolirali itd. Sa nama je bilo mnogo Šumadinaca od Topole i okoline. Većina nas novih bila je bez ikakvog vojničkog, a kamoli ratničkog iskustva, a sve je to trebalo da se savlada za nekih osam do deset dana. Sa narodom je uspostavljena prijateljska veza i saradnja. Pored redovnog snabdevanja hranom, davali su nam pre doručka čuveni »šumadijski čaj« - hladan. Mi smo uzvraćali priredbama, objašnjavali ciljeve NOB-a, pomagali oko izbora i formiranja opštinskih organa vlasti (NOO). Na primer, jednog jutra naređeno je mome vodu da se pripremi za terenski zadatak i da u marševskoj koloni dođu u selo Vlašku. Narod nas je lepo primio, održan je zbor, govorio je naš komesar, a bilo je još nekoliko viših rukovodilaca bataljona. Posle govora, slobodno, javno i demokratski izabran je NOO sela, a potom nas je narod počastio voćem, grožđem i hranom - ručkom.

Dok smo se mi obučavali, držali položaj i obavljali ratne (rutinske) i druge zadatke, od Beograda, a zatim i od Kragujevca, čule su se neprestane kanonade topova. To su naši i Rusi »naplaćivali« Nemcima i njihovim slugama dugove za samovlasno nam oduzetu slobodu. Vesti o oslobodjenju našeg glavnog grada Beograda, a zatim i Kragujevca, izazvale su buru oduševljenja među borcima. To je osetno bilo i u narodu, koji se od srca radovao.

Tih dana formirana je prateća četa, u koju je uključeno i nekoliko njihovih zemljaka, Valjevaca.

Nakon oslobođenja Beograda i Kragujevca, svrstani smo u marševske kolone i, preko Natalinaca i Rudnika, došli smo u Gornji Milanovac. Tu smo dobili kraći odmor. U tome su naišli Rusi sa »kačušama«. Nas nekolicina je pokušala da ih vidi, ali nam se želja nije ostvarila, jer su žurno otišli prema Čačku. Krenuli smo u pravcu juga, prema Čačku, odakle se već čula topovska paljba. Nadomak Čačka, jedan od naših bataljona, koji je stigao pre nas, već je vodio borbu sa Nemcima. Kod nas je primetila zaštitnica bataljona, zatražili su da se identifikujemo. Naš komandir Panić je odgovorio: »Četvrti bataljon druge krajiške«, Marševska kolona je krenula pravcem Gornja Trepča, gde su se već nalazile neke naše jedinice, a čini mi se i bolnica. Izgleda da su Nemci primetili naš pokret, pa su nas počeli »pratiti« artiljerijom. Zbog toga je komandir Panić izdao naredbu za veće rastojanje.

U prvi sumrak stigli smo u Oštru. Tu su, koliko se sećam, bile četničke jedinice, ali su nam umakle. U Ostri smo zanoćili uz jako obezbeđenje, a sutradan smo stigli u naselje Ilijak.

Po dolasku u naselje Ilijak naša 1. četa, zajedno sa 2. četom na levom krilu, pročistila je teren prema Mrčajevcima i tamo prilično ugrozila Nemce. Poseli smo položaje i iskopali zaklone. Preglednost nam je smanjivala kukuruzna šaša, zapravo kukuruz koji nije bio obran, što je omogućavalo neprijatelju da nas sa te strane osmotre. Mislim da su Nemci to dobro koristili - primetno su se privlačili i posmatrali naše položaje. Jednom prilikom smo ih primetili i proterali. Izvodeći dalje akcije prema Mrčajevcima i Donjoj Gorjevnici, jednoga dana naš vod je zašao duboko prema tome selu, iznenadio Nemce i razjurio ih. Potom smo uhvatili vezu sa 2. četom, i vodnik Stević mi izdiktira izveštaj, koji smo poslali komandi naše čete po kuriru. Nemce u Mrčajevcima tukli smo i našom artiljerijom - bacačima, ali za čudo - koliko se moglo pratiti - nije bilo nikakvog učinka.

Negde četvrtog ili petog dana boravka u naselju Ilijak, izjutra rano, moja desetina je smenila drugu na položaju prema Mrčajevcima i dobro osmatrala. Dan je bio uveliko odmakao i izgrejalo je sunce. Noćna magla, koje je bilo, već se razišla. Bilo je oko osam časova kada je zapucalo sa naše severozapadne strane, baš tamo gde nam se nalazio štab čete. To su Nemci, uz pomoć nekog četnika, koristeći maglu i neposredan teren, došli i napali štab čete. Srećom, tu se nalazio 3. vod, sa vodnikom Selimom Mekićem, koji je omogućio štabu da se izvuče. Međutim, Nemci su uporno pridolazili. Na poziv vodnika Stevića, moja desetina sa puškomitraljescem Radišom Jovanovićem (»brno«), i sa mnom kao njegovim pomoćnikom, prikupila se i, sa komandrom Panićem na čelu, pošla na juriš. Nemci su se brzo utvrđivali i otvarali ubitačnu vatru. Sa mitraljescem smo izbili na put, koji je bio blatnjav. Desno od nas bio je vodnik Stević sa lakim »šarcem«. Napredovao je i komandovao našim napadom. Međutim, »šarac« je zastao, a levo i desno krilo bili su ugroženi preciznom neprijateljskom vatom. Nas dvojica smo bili primorani da tučemo i po dvokolici, kojom nam je donesena hrana, a koju su Nemci koristili kao zaklon.

Da bi se sprečili veći gubici, izdata je naredba za povlačenje radi pregrupisanjanja jedinica. Toga trenutka bilo je i nekoliko poginulih kod nas. Do mraka smo ponovili još dva napada, ali bez uspeha. Sutradan, poslije artiljerijske pripreme, ponovo smo krenuli u napad. Postigli smo samo delimičan uspeh. Prodrli smo po sredini naselja, ali nam je levo krilo bilo zaustavljeno, dok je desno izbilo na čistinu, gde su ga Nemci dočekali usredsređenom vatrom. Bilo je ranjenih, a među njima i teže povređena drugarica Remza. Ponovili smo napad - opet bez uspeha. Tom prilikom bio sam kontuzovan i prilično ogluveo, što mi je pričinjavalo teškoće pri orijentisanju, pa sam dalje, do kraja, obavljao sve borbene zadatke izuzev takozvane mrtve straže. Po svoj prilici, Nemci su bili na izmaku snaga, ali ni mi nismo imali čime da ih dokrajčimo, a nismo imali ni iskustva.

Zbog neuspeha smo svi bili zabrinuti, posebno rukovodstvo bataljona i četa. Sutradan je Stojan Milanović, desetar naše 1. desetine (bio na dužnosti vodnika 1. voda, pošto je jedne noći u napadu na to uporište ranjen vodnik Stević), otišao sa patrolom duboko u naselje da bi izvidio položaje neprijatelja. Međutim, neprijatelja tamo više nije bilo, izuzev nekoliko Nemaca postradalih od naše artiljerije. Skinuo je i doneo nekoliko pari cokula, koje je podelio bosim drugovima.

Zbog neuspeha smo svi bili zabrinuti, posebno rukovodstvo bataljona i četa. Sutradan je Stojan Milanović, desetar naše 1. desetine (bio je na dužnosti vodnika 1. voda, pošto je jedne noći u napadu na to uporište ranjen vodnik Stević), otišao sa patrolom duboko u naselje da bi izvidio položaje neprijatelja. Međutim, neprijatelja tamo više nije bilo, izuzev nekoliko Nemaca postradalih od naše artiljerije. Skinuo je i doneo nekoliko pari cokula, koje je podelio bosim drugovima.

Severno od naselja bili smo uredili položaj sa dubokim i dugim zaklonom pravcem istok - zapad, južnim padinama Ilijaka. Jednog sunčanog jutra, nešto podalje od tih rovova, doručkovao je naš vod i neki delovi čete. U rovovima je trebalo, po pravilu, da bude dežurni vod, ali njega nije bilo. U tom trenutku Nemci su krenuli u napad u gustim streljačkim strojevima. Osuli su po nama koncentričnu vatru iz automata i bacača. Sa nama se nalazio samo politički komesar čete, koji je odmah komandovao: »Brzo u rovove«. Međutim, do rovova se nije moglo doći zbog jake neprijateljeve vatre. Braća Đukići - Lazar i Radosav - i ja posjeli smo položaj na vrhu Ilijaka. Međutim, pošto tu više nije bilo nikoga, niti izgleda da će se četa vratiti na položaj, ubrzo smo se i nas trojica povukli da ne bi bili zarobljeni. Nemci su u talasima nadolazili. Na jednom proplanku našli smo četu, pa smo još bili prekoreni što smo izostali. Tako je Ilijak pao Nemcima u ruke, i oni su ga sledećih dana žilavo branili. Mi smo se tada utvrdili u Ostri, a Nemci na Ilijaku. Noću smo mi napadali na njih, a danju su oni pokušavali da prodru dalje i da nas oteraju. Ali, uvek smo ih vraćali sa većim gubicima. Bilo je gubitaka i na našoj strani, naročito od njihove artiljerije. Jedne noći, 9. novembra 1944, u akciji nam je poginuo borac Salih Kravić. Na tim položajima ostali smo do kraja novembra 1944. godine.

Levo od nas nalazile su se jedinice 6. istočnobosanske i 15. majevičke brigade, koje su vodile svakodnevne borbe sa Nemcima na položaju Bumbarevo brdo.

U prvoj polovini novembra, na položaju u Ostri, u kući jednog domaćina, nas nekoliko mladića bilo je primljeno u SKOJ. Odluku o tome, značajnu i zadacima SKOJ-a saopštio nam je politički komesar čete.

Povodom godišnjice oktobarske revolucije u našem bataljonu je održana svečanost sa prigodnim govorom o značaju Oktobra. Pri tome je i izveden kulturnoumetnički program, sa narodnim veseljem i kozaračkim kolom, što je na sve prisutne građane i novodošle borce ostavilo povoljan utisak.

Jednog dana, za vreme boravka na položaju u Ostri, u našoj pozadini čuo se pucanj. Ocenili smo da je to u blizini komande naše čete, pa je deseter pošao da izvidi situaciju. Nama je rekao da budemo oprezni i da dobro pazimo. Kada se vratio saopštio nam je da se stražar, pred kućom u kojoj je bila komanda čete, sam ranio u ruku i teže povredio. Povodom toga slučaja sutradan je bio sazvan zbor svih četa bataljona, na jednom proplanku, dalje od položaja. Bataljon se postavio u karu. U sredini kare bili su komandant bataljona Perica Vukojević, politički komesar Zvonko Zordin i pomoćnik političkog komesara Mlado Karapandžić. Dovedi su ranjenika - simulanta. Bio je stasit momak, mislim da je imao oko trideset godina. Ruka mu je bila zavijena i privezana za vrat. Stajao je. Komandant ga je pokazao kao izdajnika i sabotera koji kalja lik borca partizana. Doneta je najstroža kazna. Kad smo se razišli komentarisali smo slučaj. Neki drugovi su govorili da je za tu kukavicu i to ponižavanje pred strojem bataljona, u stvari, prava kazna. Pitali su se šta bi rekao porodici - deci, ako ih ima, okolini. Jer, sam se ranio da bi se oslobodio najcasnije obaveze.

Iako smo stalno bili na položaju i u borbama akcijama, najviše se pažnje posvećivalo ličnoj higijeni. Veoma često je bila smotra, na kojoj su higijeničari kontrolisali čistoću ruku i lica, a preduzimane su i mere parenja odeće radi ubijanja vaški, kojih je tada bilo. Za to vreme zima se uveliko približavala, a sa odećom smo slabo stajili, posebno sa obućom. Ipak, sve se to hrabro i stoički podnosilo.

Krajem novembra ili početkom decembra, brigada je pomerena ka zapadu - poviše Ljubića, u rejonu Gornje Gorjevnice. Tu smo, na položaju, smenili neke jedinice Crvene armije. Neko je tada rekao da su sa njima bili i četnici, pa kada su primetili naš dolazak - nekuda su umakli. U Gorjevnici su, povodom godišnjice AVNOJ-a, u postojećim uslovima, naše jedinice održale vojnu paradu. O značaju AVNOJ-a govorio je komesar bataljona Zvonko Zordin, a nama je na položaju govorio politički delegat voda Dušan Zelenika.

Preuzeli smo položaj od Crvenoarmejaca i oni su se postupno povukli. Ostala su, međutim, trojica viših oficira, valjda radi dovršavanja nekih posebnih zadataka. Jednog dana, držeći položaj prema Nemcima, pošto se bilo malo smračilo, pokupili smo neke razbacane mine za minobacače, koje nam kasnije mogu zatrebati. U neko doba noći smenila nas je na položaju neka druga jedinica. Taman što smo pospali, probudili su nas i doveli u centar sela - čini mi se u crkveno dvorište. Postrojili su nas, a komandant bataljona nam je objasnio cilj te noćne akcije. Naime, trebalo je krenuti u napad i Nemce potisnuti sa njihovih položaja, a uz put pokupiti nekoliko Crvenoarmejaca, koje su Nemci

ubili u selu Miokovac. Tu se tada nalazio i jedan od onih oficira Crvene armije koji su se zadržali na našem položaju.

Pošto smo komandantu obećali da ćemo obaviti zadatak, krenuli smo. Nečujno smo došli do mosta i tu ostavili topove. Ostali deo jedinice - mitraljesci, pomoćnici, bombaši, automatičari i starešine - produžio je. Brzo smo se popeli na kosu prema nemačkim položajima. Odjednom smo otvorili plotunsku vatru, a zatim krenuli na juriš. Međutim, Nemci su umakli a da ni metak nisu opalili. Napadali smo položaje u širem luku na našem pravcu i onda zastali. Bio je obustavljen dalji prodor. Ni tada, a ni sada, nije mi jasno: zašto? Tek tada je počela da tuče naša artiljerija, pa je po neka granata doletela i na naš položaj. I Nemci su se pokrenuli, pokušavajući da nam zađu iza leđa pritiskom na naše bokove. Međutim, njihova vatra nije bila tako opasna. Tu je poginuo naš politički delegat 1. voda 1. čete. Dušan Zelenika. Bilo je ranjeno nekoliko boraca. Među ranjenima bio je i moj mitraljezac Dragoljub Savić.

Za to vreme nađeni su poginuli Crvenoarmejci u uvali ispod kuće, gde je zagašivan kreč. Oni su odneti. Svanjivalo je, pa smo se povlačili. Određen je kratak odmor, pa pokret, i to usiljenim maršem. Preko Užičke Kamenice stigli smo u Kosjerić, gde smo zanoćili. Sutradan, u neko doba dana, naređen je pokret južno od Kosjerića. Izbili smo na jednu kosu i sreli neke lakše ranjenike, koji su nam pokazali, u pravcu juga, gde se Nemci nalaze. Spuštali smo se teškim i strmim terenom, pa mi se tu raspala obuća. Zašli smo u mračnu šumu, neko je rekao da je to Jelova gora, koje smo se sa mnogo napora oslobodili. Izbili smo na njezne zapadne padine. Ne sećam se da li smo imali vodiča. Prateća četa je otišla levo, ivicom šume, a mi smo se svrstali u kolonu po dva, i krenuli pravo na brdo u pravcu Zaglavka. Kada smo stigli pod vrh brda zamalo nismo uleteli Nemcima u ruke. Levo od nas su se nalazili četnici, od kojih su, pri dolasku, Nemci tražili lozinku. To nas je za trenutak iznenadilo, pa smo se brzo povukli i sredili. Oni su tada otvorili žestoku vatru po nama, a sa druge strane isto su učinili i četnici. Međutim, imali smo sreću - njihova vatra nas je prebacivala, a četnička podbacivala. Jedna od naših četa otišla je i rasterala četnike, a mi smo sređeni napali Nemce na brdu. Pokušali su da nas zbage, ali su to dobro platili. Bilo ih je, po prilici, mnogo i tukli su naprosto iz svih oružja. Desno od nas nalazio se 3. krajiški bataljon. Imali smo dobru prirodnu zaštitu - neku visoku među. Dejstvovala je i naša artiljerija, ali neprecizno. Nemci su neprestano ustajali i osmatrali nas, pokušavajući da organizuju juriš, ali smo ih mi vraćali natrag.

Pred svanuće povučeni smo i dovedeni u Jelovu goru. Tu smo se pregrupisali, očistili oružje i krenuli trkom u obuhvat toga uporišta. Međutim, kada smo se približili na jurišno odstojanje, Nemci su se već bili povukli. Na tom prostoru našli smo mnogo pobijenih boraca i naših drugarica. Ispod brda, u jednoj maloj udolini, nalazila se neka seoska kuća. Domaćin nam je ispričao da su Nijemci, njih oko dve stotine, dojurili i iznenadili borce te jedinice i, nekoliko zarobili i tu pobili. Na tom položaju Nemci su pretrpeli znatnije gubitke. Nastavili smo da gonimo Nemce ka Zaglavku i u pravcu Bajine Bašte. Mi nismo imali nikakvih gubitaka.

Mrtve borce i drugarice sahranili smo u blizini položaja. Nemci su svoje poginule odvucli, izuzev trojice.

Tu smo zanočili. Noću je padao sneg, a sutradan je bilo hladno. Oko 9 časova kurir našeg bataljona Radivoje Česarević preneo nam je naredbu da se svi javimo u štab bataljona. U štabu nam je jedan opančar napravio opanke. Potom smo upućeni na položaj, u Zaglavke, koje su nešto ranije posele naše jedinice. Odmah po našem pristizanju započela je žestoka borba - gužva i sudar na drumu. Nekoliko nemačkih kamiona bilo je zaustavljeno, i započela je bitka za plen. Tu se našao i komandant bataljona Perica.

Razvila se borba na celoj liniji fronta. Tu smo Nemce najlakše mogli da tučemo bombama, ali ih nismo imali. Jedna naša jedinica, mislim da je to bio vod, bila je već prešla na drugu stranu ceste, kuda je, po prilici, bio i naš pravac kretanja. U međuvremenu, Nemci su nam bili zašli iza leđa, pa je i sa te strane na nas otvorena vatra. Na tom mestu su Nemci raščišćavali popaljene kamione gurajući ih u jarke pored ceste. Morali smo se hitro izvlačiti iz nastale situacije. Pomoglo nam je to što su ubrzo stigle naše druge jedinice, koje su nas oslobodile napada s leđa, pa je tako izvlačenje izvršeno bez gubitaka. Od toga časa Nemce više niko nije ometao, i oni su u gomilama odstupali ka Bajinoj Bašti. Izašao sam na jedan proplanak i pogledao na drum. Naišao je moj mitraljezac i zapitao me ima li municije. Napunio sam mu 2-3 okvira, i on je raspalio po zadnjim delovima kolone neprijatelja. Videlo se, kako su Nemci padali, ali se rulja nije zaustavljala.

Toga časa naišao je obaveštajni oficir bataljona Mirko Bundža, koji nam je rekao da krenemo, jer tu dolazi druga naša jedinica - 15. majevačka brigada. Saopštio nam je i da je teško ranjen umro naš komandant 4. bataljona Perica Vukojević. Svi smo ga iskreno ožalili i u čudu se pitali zašto je baš on morao da pogine.

Negde pred veče, rakao mi je destar Osman Hadžić da ćemo skoro - kako reče - »u tvoje Valjevo«. Stvarno, uveče smo krenuli preko Varde za Kosjerić, i tu prenočili. Sutradan, ubrzanim maršem, negde oko ponoći stigli smo u Valjevo. Tu smo zanočili u zgradama današnje autobuske stanice »Strela«. Sutradan je izvršena smotra jedinica na obali Kolubare. Bilo je tu i nekih mojih komšija. Pozdravljali smo se i pitali za novosti, kao i za svoje najbliže. Zatim smo ubrzanim maršem nastavili pokret u pravcu Loznice. Moju rodnu kuću zaobišli smo oko tri kilometra. Prošli smo Osečinu i stigli u Plužac, gde smo zanočili. Meštani su nas od srca ugostili, pored ostalog i živinskim pečenjem.

Sledećeg dana smo se prikupili na drumu. Za nas koji smo bili bosci bila su obezbeđena prevozna sredstva. Stigli smo u Loznicu i prenočili u gradu. Sutradan je izvršena smotra, a potom je formiran 5. bataljon, u koji su ušli: 1. četa iz 4. bataljona, 2. četa iz 3. bataljona itd. Ukupno - četiri čete. Mislim da nas je bilo oko 800 boraca i starešina. Vratili smo se na periferiju Loznice i tu se odmarali u jednom zaseoku oko pet dana. Posle toga, pre svanuća, dovedeni smo do reke Drine na Kurjačići.

Bili smo snabdeveni municijom, oružjem i suvom hranom, i sa po dva hleba. Započela ukrcavanja u čamce. Nas šest sa puškomitraljezom, pet pušaka i drugom ratnom opremom ušli smo u čamac. Vozila su nas

dvojica čamdžija. Dan je bio vedar, a Drina brza i preširoka. Međutim, prevoženje je izvođeno bez ometanja. Naš 5. bataljon bio je negde oko podne ceo prebačen na drugu obalu na bosansku stranu. Svrstali smo se u kolone. Ubrzo smo izbili na drum koji vodi od Zvornika ka Bijeljini.

Odavde smo u marševskim kolonama išli prema pravcu Koraja, preko Ravnog polja. Pred veče smo se mimoišli sa većom kolonom boraca 17. slavonske brigade. Otišli smo u pravcu istoka. Naišli smo uz put i na sveže tragove borbi sa Nemcima. Tu su radili i crvenoarmijski »štormovci«. Bila je uništena komora a neki dečaci su skidali kože sa konja. Došli smo u sledeće selo, dobili kraći odmor, pa opet pokret, našli smo i vodiča. Kada smo se približili četničkim položajima, on je nestao. Snašli smo se nekako, sjurili se niz neke strmine i brzo izbili pod četničke položaje. Ispalili smo nekoliko rafala i brzo izašli na put i na njihove položaje, ali oni su već bili »odmaglili«. Moja desetina se smestila na počinak na jednu omanju kuću. Domaćica, pošto je videla da jedemo suv hieb, donela je svima kavurmu, spravljenju na način kao kod nas u Srbiji. Još nam je rekla da se mesto u kome se nalazimo zove Ravno Selo.

Sutradan su se oglasili četnici s vikom, psovkama i pretnjama. Zamenik komandanta bataljona Gavro Panić naredio je da se postavi automatsko oružje prema njima. Kada je sa naše strane zagrmelo, pobešli su glavom bez obzira. Mislim da su imali mnogo gubitaka, ali ih je magla spasla od još većih. U pokretu prema Koraju, negde pred veče, četnici su ponovo pokušali da nas napadnu, ali su bili razjureni uz osetne gubitke.

Sledećeg dana, mislim da je to bilo 20. ili 21. decembra 1944, naš 5. bataljon je sa sve četiri čete u četiri kolone, krenuo u napad na Koraj. Tada je u tom mjestu bilo nešto ustaša, verovatno i belogardejaca, a možda i Nemaca, ali nas nisu sačekali. Ubrzo su pobešli i za sobom minirali put i mostić prema Čeliću.

Ne zadržavajući se dugo naša četa je izbila pred Čelić. Rokirali smo se ulevo i napali smo u pokretu neprijateljevo obezbeđenje u selu Mirsavci, i proterali ga. Sledećeg dana vodnik 2. voda Peko Popović, osmatrajući dogledom Čelić, poginuo je pogođen gelerima od artiljerijske granate.

Sutradan smo na tom pravcu silovito napali Čelić. Domogli smo se i prvih kuća, ali dalje nismo mogli. S druge strane, sa pravca od jugozapada, trebalo je da napada naš 1. bataljon. Međutim, on je iz nekih razloga zakasnio, pa smo mi bili razvučeni na širokom prostoru. Neprijatelj je uspeo da se pregrupiše i organizuje žilavu odbranu. Tu su nam poginula i tri borca, a među njima i borac Jevrem Vesković od Gornjeg Milanovca. Pre nego što je svanulo, naređeno je povlačenje. Išli smo u pravcu Koraja, a zatim smo skrenuli udesno, prema seoskim kućama ispod visokog brega. Tu su nas dočekala dva starija čoveka koja su ličila na hodže i delovala uplašeno. Kada smo im rekli ko smo i šta nam treba, žurno su i spretno doneli suhu ražanu slamu i obezbedili nam »udoban odmor, a kuvarima su pomogli da nameste kazane. Sneg je pomalo padao, a mrtvi drugovi koji su smešteni pod šatorska krila,

tu su i sahranjeni. Imali smo nekoliko težih i lakših ranjenika, koji su upućeni u brigadno previjalište.

Sutradan, noću, vratili smo se na položaj i smenili jednu od naših četa. Bili smo dobro maskirani, tako da nas Nemci nisu primećivali.

Jednog dana vraćali smo se sa položaja sa vodom, mislim da smo bili na nekom specijalnom zadatku ispitivanja terena i dodira sa neprijateljem, i spazili u logoru naše čete jednog ustašu. Prošao je pored mene, izgledao je nekako neraspoložen, bio je mladolik u novoj uniformi. Rekoše da je sam došao, tj. da se predao. Pošto smo primili hranu, otišli smo na počinak. Ležao sam i osluškivao. Odjednom je stražar, nešto podalje od naše kuće, zaustavio nekoga. Sa svih strana započeo vatreni uragan i vika. Brzo smo ceo logor digli na noge. Odgovorili smo vatrom iz svih naših automatskih naoružanja, i neprijatelj je odstupio.

Tih dana je naš zamenik komandanta bataljona Gavrilo Panić bio postavljen za zamenika komandanta 4. bataljona, kojim je tada komandovao - posle pogibije Perice Vukojevića - njegov zamenik Nikola Obradović.

Ponovo smo napali Čelić, ali se i ponovo neprijatelj žilavo branio i prinudio nas na povlačenje. Pri tome je pokušavao da nas odbaci što dalje i da se na taj način oslobodi našeg pritiska. Zatim je i on povremeno izvodio ispade, pokušavajući da dublje prodre u naš raspored i u oslobođenu teritoriju, ali je uvek - uz osetne gubitke - bio odbijan i vraćen natrag. Tako je prostor oko Čelića, južno i jugozapadno, duboko u brdima i oko Lopare, bio stalno pod našom kontrolom, mada su i četnici pokušavali da se ubace u taj prostor. Ali i oni su - uz znatne gubitke - morali da odustanu i odu dalje.

U drugoj polovini decembra došao nam je u dva - tri navrata veći broj boraca iz Srbije za popunu. Proređivali smo se i pobolevali zbog hladnoće. Bili su to veoma mladi i neiskusni borci, većinom rođeni 1926. i 1927. godine, i teško smo se snalazili. Nastojali smo, koliko god smo mogli, da ih obodrimo i da im pomognemo da se prilagode vojničkom i borbenom životu. Međutim, to je išlo teško, pa će se naš 5. bataljon kasnije rasformirati, a oni su izdvojeni za obuku u novom 5. dopunskom bataljonu.

Izveli smo širok zaokret prema Majevidi, a zatim došli sa druge strane Čelića u Vražić. U sudaru sa četnicima i ustašama uvek smo bili jači, ali nam je uklešten Čelić bio »kost u grlu«, i nijednog trenutka - čini mi se - nije izostajala želja da se on osvoji i neprijatelj protera.

Narod nas je svugde prijateljski dočekivao, naročito u Brdima ispod Majevice. Zapravo, gde god smo boravili, južno i jugoistočno od Čelića, svugde smo bili dobrodošli, toplo smo dočekivani i bili obezbeđeni hranom.

Krajem decembra 1944. ili početkom januara 1945. nalazili smo se u Milinom Selu. Tu nam je stiglo nešto novog ruskog naoružanja i odeće. Dobio sam novi puškomitraljez »pogačar« i puno municije. Odredili su mi dva pomoćnika da je nose. Moj zemljak Života Čolić primio je mali bacač mina, pa smo se tako razdvojili iz desetine i voda.

Kratka zatišja smo uvek koristili za utvrđivanje posjednutih položaja - kopanje rovova i zaklona - i za politički rad i informisanje. Dobijali

smo dnevni list »Borba«, pa smo se tako detaljnije obavestavali o stanju na našim i drugim ratištima. Posebno je pažnja posvećivana održavanju oružja i njegovom znalačkom korišćenju.

Ponekad su ljudske sudbine čudne, a pojedini događaji - neverovatni. Desilo se to u predelu Belog brega. Bili smo na položaju. Osmatrao sam Čelića. Dobro se videlo, jer je dan bio vedar. Iza položaja delovi naše čete su dobro zaklonjeni, ložili su vatru i grejali se. U jednom trenutku pozvao me vodnik Milanović da dođem i da se ogrejem i uputio mi smenu. Toga trenutka, baš na mestu na kome sam se nalazio, pala je i eksplodirala jedna granata. Napravila je od bivšeg rova poveliki krater. Moj zamenik još nije bio stigao, pa smo tako, pukom slučajnošću obojica preživeli.

U noći između 7. i 8. januara 1945. bili smo probuđeni i odmah smo krenuli ka Čeliću, pošto su nam javili da se neprijatelj sprema da ga napusti. Goneći neprijatelja u povlačenju, stigli smo na periferiju Brčkog. Odatle smo se vratili u selo Vražiće. Odmah zatim upućeni smo na prostoriju istočno od Čelića, gde smo ostali nekoliko dana čisteći teren od četnika.

Oko 16. januara 1945. usledila je naredba da se naš 5. bataljon rasformirao. Ponovo sam bio vraćen u 1. vod 2. čete 4. bataljona. Sledećih dana vodili smo neke manje borbe sa četnicima.

Posle nekoliko dana krenuli smo ka Bjeljini. Tu sam u borbi bio ranjen u lakat leve ruke, pa sam prenet u brigadno previjalište, a zatim u šabačku bolnicu. Odatle sam prebačen u Niš, gde sam ostao do 18. maja 1945. godine.

Borba kod sela Zaglavak

VASILJE JOVANIĆ VASA

Po likvidaciji neprijateljskog uporišta na brdu Konderu, 5. decembra 1944, sve čete 4. bataljona zanoćile su u mjestima Potočari i Despotovići. Tada sam bio komandir 4. čete 4. bataljona. Te večeri je nas, komandir čete, pozvao komandant bataljona u štab i izdao naređenje da likvidiramo neprijatelja u dolini Brežanske reke, između sela Zaglavka i Kadinjače. Rekao nam je da se u selu Zaglavku nalaze jače neprijateljeve snage, koje moramo likvidirati i nastaviti pokret u Ponikve, Kostiče i Kneževiče, na komunikaciji Užice - Višegrad.

Komandant bataljona Perica Vukojević detaljno je sa nama razradio zadatke i pokazao nam na vojničkoj karti kuda će koja četa da se kreće u napadu. Dvije čete su dobile zadatak da napadaju uporišta u selu Zaglavku i ovladaju dijelom puta Užice - Bajina Bašta, a 4. četa da posjedne greben Oštru stenu ispod Kadinjače - lijevo od sela Zaglavka i da štiti leđa čete koje napadaju na selo.

Napad je počeo 6. decembra oko 8 časova. Brzim naletom dviju četa 4. bataljona neprijatelj je potisnut iz sela, ali po njegovom pregrupisanju i protivnapadu razvila se žestoka borba između njega i tih četa.

Četvrta četa posjela je Oštru stenu i spustila se do ceste. Nijemci, kad su vidjeli da smo ovladali putem kojim su se povlačili iz Užica za Bajinu Baštu i presjekli im odstupnicu, odmah su krenuli sa jakim snagama od Kadinjače u pravcu sela Zaglavak. Tenkovima i kamionima prvo su udarili na zasjedu 4. čete. Razvila se žestoka borba na samoj cesti. U prvim naletima njegove pješadije uspjeli smo da ga zaustavimo, ali smo, kada su naišli tenkovi, morali postepeno da se povlačimo uz brdo, prema grebenu Oštra stena. U međuvremenu, neprijatelju je pošlo za rukom da sa jačim xsnagama zaobiđe naše položaje i dođe nam sa leđa.

Kada sam vidio da će cijela četa doći u okruženje, izdao sam naređenje jednom vodu da vatrom štiti odstupnicu sa pravca ceste, a sa zamjenikom političkog komesara čete Asimom Delićem uzeo sam dva voda i usmjerio ih ka neprijatelju koji nam je došao iza leđa. Sa vodom koji je ostao u zaštiti nalazio se politički komesar čete Josip Malinovski Suca, dok sam ja predvodio jedan vod, a drugi Asim Delić.

Krenuli smo u napad. Brzo smo organizovali bombaše i puškomitraljesce, kojih je u četi bilo dovoljno. Bacili smo ručne bombe, otvorili žestoku vatru iz puškomitraljeza i automata i krenuli u snažan juriš. Razvila se borba prsa u prsa, nastalo je međusobno rvanje. Uspjeli smo da obezbijedimo prostor za izvlačenje četa sa tih položaja. U međuvremenu, zahvaljujući podršci tri mitraljeza iz 1. bataljona, neprijatelj nije uspio da ovlada visom na grebenu.

Tako je 4. četa uspjela da odbrani visove na grebenu. Time je omogućila da se uspješno povuku i ostale čete, koje su bile potisnute iz sela Zaglavka, i da pristignu nama u pomoć. Cijelog dana vodile su se žestoke borbe. Četa je ostala na tom položaju sve do 17 časova, kada su je smijenile jedinice 1. bataljona.

U toj borbi su poginula tri borca, među kojima i zamjenik političkog komesara 1. čete Asim Delić, a pet boraca bilo je ranjeno. Neprijatelju su nanijeti znatni gubici: imao je 10 mrtvih i više ranjenih vojnika. Četa je zaplijenila dva pištolja, nekoliko pušaka, jedan mitraljez »šarac« i nešto opreme.

Asim Delić, zamjenik političkog komesara čete, rođen je 1923, u Gati - Bihać. Bio je Musliman. U NOB stupio je jula 1942, a u 2. brigadu 2. avgusta 1942. godine. Po formiranju 4. bataljona isticao se u znanju i brzo je postao politički delegat voda, a zatim politički komesar čete. Kao jedan od uzdignutijih članova KPJ, posebno dobro je poznao marksizam i to svoje znanje uspješno je prenosio na borce. Bio je krajnje odan KPJ, veoma disciplinovan, a kao sekretar partijske ćelije u četi uspješno je rukovodio partijsko-političkim radom

Borba kod Zaglavka

GAVRO PANIĆ

U četvoromjesečnim borbama koje je vodila 2. krajiška brigada u Srbiji bio sam komandir 1. čete 4. bataljona.

Kada je bataljon dobio zadatak da napadne neprijatelja u selu Zaglavak, komandant bataljona Pero Vukojević dao je precizne zadatke svakoj četi.

Napad je počeo ujutru 6. decembra u 8 časova. Druga i 3. četa su snažnim napadom potisle neprijatelja iz sela Zaglavak u dolinu Brežanske reke. Sa 1. četom posjeo sam greben Oštru stenu, istočno od sela, sa zadatkom da štitim lijevi bok i leđa jedinica u napadu. Nakon posjedanja položaja primijetio sam tri kamiona kako dolaze cestom iz pravca Užice. Zastali su na oko kilometar od nas. Iz kamiona su iskočili njemački vojnici, razvili se u streljački stroj i polako krenuli prema našem položaju. Dotle su se u dolini Brežanske reke i na cesti vodile žestoke borbe.

Došao je kurir iz štaba bataljona i donio naređenje da odmah krenem sa četom u dolinu Brežanske reke i na cestu u napad na neprijatelja. Vratio sam kurira u štab bataljona da izvijesti komandanta o situaciji kod mene, i ostao na svom položaju jer nisam smio napustiti greben Oštre stene, jer bi neprijatelj koji nastupa prema nama napao bok i u leđa bataljona.

U dolini su se neprekidno vodile ogorčene borbe. Ponovo je došao kurir iz štaba bataljona i donio naređenje da ostavim četvu na posjednutom položaju i da izdvojim sve puškomitraljesce iz čete, pa da krenem sa njima na cestu u napad na neprijatelja. Postupio sam po naređenju, i komanda čete se brzo rasporedila tako da komesar čete i zamjenik komandira ostanu sa četom na položaju, a ja i zamjenik komesara čete Asim Delić sišli smo sa grupom boraca i pet puškomitraljeza u dolinu Brežanske reke.

Kada smo sišli u dolinu, do ceste, ušli smo u okršaje i žestoke borbe sa neprijateljem na lijevom krilu 2. čete. Iz pravca Užica pristizali su kamioni i zaustavljali se na cesti ispred nas. Iz kamiona su iskakali Nijemci i odmah kretali na juriš. Ali im od juriša nije bilo ništa. Prikovali su se za zemlju i spustili u jarak pored ceste. Istovremeno, neprijatelj je počeo da se uklinjava pošumljenim terenom preko južnih padina Oštre stene, i to između glavnog dijela moje čete na Oštroj steni i grupe puškomitraljezaca koji su se borili sa neprijateljem u dolini, kod ceste. Uklinjavanje je primijetio štab bataljona. Neko me je obavijestio da mi

se neprijatelj nalazi za leđima, i odmah otvorio vatru iz puškomitraljeza od štaba bataljona. Neprijatelj je zastao na ivici šume i uzvratio vatrom sa nekoliko rafala iz »šarca« u pravcu štaba bataljona.

Videći situaciju u kojoj se nalazimo, sa grupom puškomitraljezaca otvorio sam jaku vatru po neprijatelju u dolini, a zatim se sa grupom okrenuo nalevokrug i napao neprijatelja koji mi je dolazio sa leđa. Vatrom iz pet puškomitraljeza neprijatelj je nateran u bjekstvo, a mi smo izašli na greben Oštre stene u sastav čete i pojačali njenu vatrenu moć. U žestokim okršajima sa neprijateljem u dolini kod ceste poginuo je zamjenik političkog komesara čete Asim Delić. Kada sam uspostavio vezu sa štabom bataljona, od kurira sam saznao da je teško ranjen komandant bataljona Pero Vukojević. Imao sam želju da posjetim svog komandanta, ali je već bilo kasno. Izdahnuo je na nosilima za brigadno pre-vijalište.

Prva četa je čvrsto držala svoj odbrambeni položaj i odolijevala na Oštroj steni, štitila bok i zaleđinu cijelog bataljona preko čitavog dana, sve dok nisu stigli borci 1. bataljona, oko 17 časova, da nas smijene na položaju.

Sve čete bataljona vodile su teške borbe čitavog dana. Najteže nam je bilo što smo izgubili jedanaest hrabrih boraca i rukovodilaca, među kojima i omiljenog komandanta bataljona Pera Vukojevića i zamjenika političkog komesara 1. čete Asima Delića. Pored dužnosti zamjenika komesara čete, koji je tada bio i sekretar ćelije KPJ u 1. četi. U toku borbi i neprijatelj je imao velike gubitke. Ubijeno je 80 i ranjeno 120 neprijateljevih vojnika. Uništeno je šest kamiona i više zaprežnih vozila.

Zbog gubitaka u proteklom periodu došlo je do kadrovskih promjena i popune upražnjenih mjesta, pa je 23. decembra 1944. za komandanta bataljona postavljen Nikola Obradović, a za njegovog zamjenika Gavro Panić. Tada je bilo kadrovskih promjena i popune upražnjenih mjesta i u ostalim bataljonima i četama 2. krajiške brigade.

Još neki detalji iz borbe Četvrtog bataljona

VOJISLAV JAKOVUEVIC VOJO, STEVO JAKŠIČ STEVICA

Četvrti bataljon 2. krajiške brigade je formiran poslije oslobođenja Bihaća u decembru 1942. godine od novopridošlih boraca sa terena i pojedinaca iz drugih jedinica dotadašnjih bataljona brigade, te mladića sa vojno-političkih kurseva, koji su se u to doba održavali. Bataljon u sastavu brigade tako ulijeće u četvrtu neprijateljsku ofanzivu i preživljava zajedno sa ostalim jedinicama brigade i narodom u zbijegu grmečku golgotu.

Poslije ofanzive bataljon učestvuje u svim borbama u sastavu brigade. Najžešće borbe vodi na komunikaciji Ključ - Bosanski Petrovac. Poslije toga ulazi u sastav 5. krajiške divizije. Velike gubitke trpi u borbama na Medenom polju, gde je teško ranjen i komandant bataljona Slobodan Indić. Na njegovo mjesto postavljen je Petar Vukojević Perica, rodnom iz sela Donje Vodičevo kod Bosanskog Novog. Sada štab bataljona sačinjavaju: komandant Petar Vukojević Perica, zamjenik komandanta Mitar Polovina, politički komesar Milan Malešević, pomoćnik političkog komesara Milan Obradović i obavještajni oficir Mirko Bundža.

Na dužnost komandanta 4. bataljona Petar Vukojević je došao sa dužnosti komandira čete u 3. bataljonu 2. brigade. Već u prvim borbama sa četnicima oko Tičeva, Trubara, Martin Broda, Rora, Crnog vrha i u Glamočkom polju novi komandant bataljona se ističe hrabrošću, umješnošću i odlučnošću u rukovođenju i komandovanju bataljonom. Ubrzo zadobija opšte simpatije boračkog i starješinskog sastava bataljona. Kritikuju ga viši štabovi zbog načina kako se u borbi izlaže riziku pogibije, a on bi odgovarao: »Kritikujte me samo ako ne izvršim zadatak«.

Slijedi prelazak brigade u sastavu 5. krajiške divizije u srednju Bosnu i pokušaj prelaska u istočnu Bosnu, koji nije uspio. Zatim borbe u srednjoj Bosni u sastavu 11. krajiške divizije (4. bataljon u sastavu brigade samostalno vodi borbe od Kotor Varoši, Vrbanjaca, Maslovara do Prnjavora, Glogovca, Šave i Teslića). Juna 1943. godine 4. bataljon je neprimetno stigao u Pribinić, iznenadio četnike i natjerao ih u bjekstvo prema Tesliću. Politički delegat voda Miloš Trifunović, goneći ih, viče »držite ih žive«, što pospješuje njihov bjeg.

Poslije prelaska u istočnu Bosnu bataljon u sastavu brigade učestvuje u borbama za oslobođenje Gračanice, a kasnije u napadu na garnizon neprijatelja u Tuzli. Prve noći bataljon se probija kroz spoljni pojas odbrane neprijatelja i ulazi u grad do bolnice. Treća četa sa koman-

dirom Gojkom Vokićem malo je zastala na preprekama. Komandant bataljona Perica, koji je uvijek u borbenom stroju, primerom pokazuje kako se savladavaju prepreke, tako da je i ova četa na vrijeme posjela položaje oko bolnice, koju je neprijatelj branio. U jednom trenutku u blizini bolnice se pojavio i neprijateljev tenk. Borci su ga gađali iz oruđa kojim su raspolagali, što nije davalo uspjeha. Komandant bataljona je naredio da se upotrebe flaše sa zapaljivom smjesom i nakon toga tenk se udaljio. Gađajući sijalice po ulicama, stvoreni su uslovi za prikriveno kretanje ka objektu napada. Bataljon je i u ovoj borbi uništio veliki broj otpornih tačaka neprijatelja, a kasnije kada je Tuzla bila oslobođena zajedno sa ostalim bataljonima brigade i drugih jedinica učestvovao je u njenoj odbrani kada je neprijatelj pokušao da je povra- ti.

Slijede borbe brigade u sastavu 27. divizije u istočnoj Bosni, Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori. Pred odlazak u Sandžak brigada ulazi u sastav 17. divizije. Bataljon bježe bitke oko Kladnja i Olova, oko Sokolca. Razbija četničke grupe zajedno sa ostalim bataljonima brigade u rejonu Rogatice, Glasinca, Ustiprača, Mesića i Goražda. Likvidira ustašku posadu na Kuli kod Ustikoline. Zatim nastavlja dejstva neposredno oko Sarajeva, napada uporišta neprijatelja u Kasindolu i Kijevu. U to vrijeme počinje i šesta ofanziva. Brigada kreće preko Jahorine, prelazi rijeku Praču i priprema se za proboj na komunikaciji Han Pijesak - Sokolac. U prvom probouju 4. bataljon nije uspio da se probije preko komunikacije sa ostalim bataljonima. Vraća se u podnožje planine Devetak i stavlja pod komandu štaba 1. krajiške brigade 5. krajiške divizije. Sa jedinicama 5. divizije prelazi komunikaciju i ponovo dolazi u sastav svoje brigade ne pretrpjevši pri tome nikakve gubitke. Slijede borbe na Zvijezda planini (ponovo u okruženju na Romnovcu). Zajedno sa brigadom u sastavu 27. divizije izlazi iz okruženja, a zatim slijede borbe na komunikaciji Breza - Vareš, gde uspješno odolijeva neprijatelju i odbacuje ga prema Brezi. U borbi na Budoželjskom brdu 3. čete 4. bataljona trpi velike gubitke. Međutim, i bataljon desetkuje neprijatelja i uz veliki plijen odbacuje ga ka Brezi i Varešu.

Nastupaju žestoke borbe u rejonu Sokolca i Rogatice, a zatim ponovo pokret preko rijeke Prače. U prelazu preko Prače, koja je u to vrijeme bila nabujala, uspijeva da pređe samo jedna četa 4. bataljona, dok dve ostaju na lijevoj obali rijeke. U tom trenutku stiže oklopni voz i padaju ustaše iz Rogatice. Nastaje dramatična situacija u uslovima totalnog iznenađenja. Politički komesar bataljona Miroslav Majkić Miro naređuje proboj i vodi borce u juriš. Dolazi do žestokog sudara, borbe prsa u prsa noževima i kundacima i čuje se po neki prasak ručnih bombi. Cete uspijevaju da razbiju neprijatelja na pravcu probouja i da ga natjeraju na povlačenje, ali tu pored ostalih poginulih boraca ostaje poškošen rafalom i politički komesar 4. bataljona Miroslav Majkić Miro.

Bataljon potom dobija novi zadatak da obezbedi divizijsku i brigadnu bolnicu u selu Borija. Jedna četa posjela je položaje u selu Obalj i sprečavala ispade neprijatelja od Nevesinja. Jednog dana, kao i obično, pratili smo savezničke avione koji su se vraćali preko Bjelašnice vjero-

vatno sa bombardovanja neprijateljskih industrijskih i naftnih postrojenja u Mađarskoj i Rumuniji. Na jednom avionu smo primjetili dim, a ubrzo su se pojavili i avijatičari sa padobranima. Pratili smo njihov pad. Komandir čete Nikola Obradović je odmah naredio da počemo na prostoriju gde smo cijenili da će pasti i da ih prihvatimo. Krenuli smo niz lijevu obalu Neretve prema Ulogu. Četnici su nas ometali sa desne obale. Uspjeli smo da spasemo 6 avijatičara na lijevoj obali, a tri su pala u ruke četnika na desnoj obali. Ponijeli smo i dva padobrana koji će nam kasnije dobro doći za pravljenje zavoja. Avijatičare smo predali u štab bataljona, koji ih je uputio u štab brigade. Za podvig spasavanja avijatičara četu je pohvalio Vrhovni komandant NOV i POJ.

Od prelaska u istočnu Bosnu do aprila 1944. bataljon je imao gubitke: jednog političkog komesara bataljona, tri komandira voda, jednog političkog delegata voda, dva desetara, četiri bolničara i 14 boraca.

Zatim je 4. bataljon upućen u sastav 16. muslimanske brigade sa zadatkom da sa njom i divizijskom i brigadnom bolnicom krene za Foču i preda ranjenike bolnici 2. udarnog korpusa.

Bataljon dolazi u Foču u trenutku kada neprijatelj nastoji da po svaku cijenu sa pravca Gorazda i Kalinovika uđe u Foču. Četvrti bataljon posjeda desnu obalu Drine, štiti viseći most u Foči i brani desnu obalu prema Ustikolini u selu Orahovi. Za to vrijeme 16. muslimanska brigada vodila je teške borbe sa četnicima u rejonu Čelebića. Bolnica se nalazila u dolini rijeke Čehotine. Šesnaesta brigada nije mogla izdržati napade nadmoćnih snaga neprijatelja i nastala je kritična situacija za obadve bolnice ranjenika - divizijsku i brigadnu. Procjenivši situaciju kao izuzetno kritičnu za ranjenike, komandant 4. bataljona Perica Vukojević donosi odluku da najhitnije uputi sve jedinice bataljona u susret četničkim snagama koje su nastupale. U žestokom sudaru sa četnicima uz uzvike »hvatajte ih žive« došlo je do borbe prsa u prsa. Jačina udara naših jedinica iznenadila je u početku četničke jedinice, a zatim izazvala i paniku, pa su krenuli u paničan bijeg. Mnogi su skakali u nabujalu Čehotinu i davili se u rijeci. Tako je u posljednjim trenucima i jedna i druga bolnica sa ranjenicima bila spasena. Među teškim ranjenicima nalazio se i komandant 2. bataljona 2. krajiške brigade Marko Budimir Mačo.

Četvrti bataljon nastavlja borbe u sastavu 16. muslimanske brigade i vodi borbe u rejonu Tare i Pive. Razbija tom prilikom Kosaničku četničku brigadu i odbacuje je prema Đurđevića Tari. Ovo predstavlja iznenađenje za cijeli taj kraj i nailazi na simpatije domaćeg stanovništva.

Bataljon, nastavlja borbe sa ostacima četničkih jedinica u rejonu Pive i Tare. Prelazi vrleti Durmitora i izbija u Šavnik. Tu se nekoliko dana odmara, a potom kreće u pravcu Plužina. Preko visećeg mosta (u korpama) prelazi Pivu, stiže u dolinu Sutjeske i izbija u Miljevine. Tu razbija četničke jedinice i muslimansku miliciju, a zatim kreće na prostoriju Gackog. Napada Avtovac sa jednom četom, a ostale čete raspo-

ređuje od Vrbniče do Avtovca. Međutim, neprijatelj izvodi jak protivnapad iz Gacka. Puštamo ih na blisko odstojanje, kada dolazi do obost-rano jake vatre, što četnike iznenađuje i počinju se nekontrolisano po-vlačiti prema Gacku, ostavljajući na poprištu borbe svoje poginule i ra-njene. Nakon nepuna dva mjeseca 4. bataljon, u selu Vrbnica ponovo ulazi u sastav svoje, 2. krajiške brigade. Za vrijeme borbi u sastavu 16. muslimanske brigade 4. bataljon je imao gubitke od pet poginulih.

Slijede borbe u Sandžaku, pa kod Andrijevice i Berana, a zatim po-kret u sastavu Operativne grupe divizija preko Peštara prema Ibru i Ko-paoniku. Poslije teških borbi razbijeni su četnički korpusi na Kopaoni-ku i produženo nastupanje ka Aleksandrovcu i Župi. Iz Aleksandrovcu bataljon je uputio 6 rukovodilaca u novoformirane srbijanske jedinice.

Redaju se borba za borbom. U Ovčarsko-kablarskoj klisuri bataljon napada Ovčar banju, a zatim u sastavu brigade kreće prema Gornjem Milanovcu. Uz put vodi manje borbe bez žrtava. Prva četa 4. bataljona sa komandantom bataljona u školi u Gornjem Milanovcu razoružava bataljon četnika. Ostali bataljoni naišli su na jači otpor kod internata od jedinica ljotičevaca i nedičevaca. Predali su se tek kada je protiv njih upotrebljena artiljerija.

Poslije oslobođenja Gornjeg Milanovca brigada odlazi u dolinu Za-padne Morave i dejstvuje na komunikaciji između Ovčar Banje i Uzičke Požege. Četvrti bataljon tom prilikom izvodi demonstrativan napad na Uzičku Požegu. Ispred Požege bataljon nanosi velike gubitke jednoj nje-mačkoj motorizovanoj koloni.

Odavde kreće na novi zadatak i stiže u Donju Vlačku, na komuni-kaciji Kragujevac - Topola i posjeda položaj na brdu Svetinja. Odbija napade neprijatelja od pravca Bukulje.

Poslije oslobođenja Topole i Kragujevca jedinice kreću na nove za-datke u dolini Morave. Vode se danonočne borbe oko mesta Oštra, Mojsinje i Ilijak u okolini Čačka. Nakon teških i krvavih borbi na ovom terenu, posle mjesec dana, bataljon je upućen na komunikaciju Užice - Bajina Bašta u rejon sela Zaglavak. U jutarnjim časovima, 6. decem-bra, neprijatelj je uspio da potisne bataljon u dolini Brežanske rijeke. Nastala je kritična situacija. Vodila se ogorčena borba. Shvativši težinu situacije, komandant bataljona hrabrio ih je i upućivao kako treba tući neprijatelja. Ovo je bilo od velikog značaja, pošto se tada u bataljonu nalazilo dosta novih boraca. U jednom trenutku komandant bataljona je zgrabio puškomitraljez od jednog borca i sam otvorao vatru po nje-mačkoj koloni. Neprijatelj ga je osmotrio i za kratko vreme je bio po-košen rafalom iz njemačkog mitraljeza. U samrtnom ropcu borcima u blizini doviknuo je da nastave da tuku neprijatelja. U pomoć mu je pri-skočio njegov zamjenik Nikola Obradović. Međutim, sve je bilo kasno, izdahnuo je na njegovim rukama.

Tako se završio život i neustrašivog borca i komandanta Petra Vu-kojevića Perice. Sahranjen je uz vojničke počasti 6. decembra 1944. go-dine u Kosjeriću.

Žaleći omiljenog komandanta i dragog druga, bataljon je nastavio borbe do kraja rata nanoseći neprijatelju sve veće gubitke.